

Paul Dumont - François Georgeon Bir İmparatorluğun Ölümü

Bir İmparatorluğun Ölümü 1908-1923

Paul Dumont - François Georgeon
Çeviren: Server Tanilli

Cumhuriyet

B R M P A R A T O R L U U N Ö L Ü M Ü

(1 9 0 8 1 9 2 3)

Dizgi Baskı Yayımlayan:
Yeniğün Haber Ajansı
Basın ve Yayıncılık A. .
Ekim 1997

B R
M P A R A T O R L U U N
O L U M U
(1 9 0 8 1 9 2 3)

P A U L D U M O N T
F R A N Ç O S G E O R G E O N

Çeviren: S E R V E R T A N L L

Cumhuriyet GAZETESİNİN
OKURLARINA ARMA ANIDIR.

Ç İ N D E K İ L E R

I	UMUTLAR VE DÜ Ğ İ R İ K L İ K L A R I	
	(1908 - 1912).	5
	Devrim ve tepki.	5
	Sosyal ve fikrî co ku.	19
	Jön Türkler i ba ında.	35
	İ lk yenilgiler: Trablusgarp, Arnavutluk.	50
II	İ M P A R A T O R L U K S A V A T A (1912 - 1918) . . .	61
	Balkan Sava ları.	61
	Bir sava tan ötekine; İ tihat ve	
	Terakki Komitesi'nin eylemi	73
	Birinci Dünya Sava ı: Olayların çarkı.	87
	Yakılıp yıkılı yıllan.	95
	Ü lkedeki seferberlik	105
III	B İ R D Ü N Y A N I N S O N U	117
	Batı	123
	Bir devrimden ötekine.	128
	Sevr Antlaşmasından Lozan Antlaşması'na:	
	Türkiye'nin ölü ü ve yeniden dirili i	136

I U M U T L A R V E

D Ü K I R I K L I K L A R I (1908 1912)

Devrim ve tepki

Niyazi Bey'in yanda lanyla da a çıktı ı günden beri Makedonya'da karı ıklık durmamı , artmı tı. III. Ordu'nun öteki genç subayları, bu arada Hilmi Pa a'nım kurmay ba - kanlı ına ba lı Binba ı Enver Bey de onun örne ini izlemi lerdı. Bu ayaklanma eylemlerinin ço alması, bu sözdin lemezlik hareketinin ba ına geçmeye götürüyordu ttihat ve Terakki'yi. Elindeki hafiye ebekesiyle söz konusu geli - melerden haberdar olan Abdülhamit, gizli polisini harekete geçiriyor, soru turma heyetleri yolluyordu; ne var ki, ttihat ve Terakki Komitesi, sultanın ajanlarının maskelerini çabucak indiriyor ve safdı ı ediyordu.

1908 Temmuzunun ba larında, Saray'ın adamlarına kar ı öldürmeler artınca, Abdülhamit, gitgide açıkça bir ba - kaldırıya dönü en hareketi bastırmak amacıyla, bir ordu göndermeye karar verdi: Ayın ortalarına do ru, Anadolu'dan Makedonya'ya 18.000 asker yollandı. Ne var ki, ayaklanmayı bastıracağı yerde, onunla birle ti gönderilenler. Devrimin

(*) Bu kitaptaki 5 61 sayfalan François Georgeon ve 61 143 sayfalan da Paul Dumont yazmı tır.

dönüm noktası oldu bu: O tarihe de in, Jön Türk subayların ayaklanması, uzun yıllardan beri çetelerin eline dü mü bir Makedonya için hemen hemen sıradan bir olaydı. Anadolu lu askerlerin kopup ayrılmaları ise, durumun, Saray'ın denetiminden bütünüyle çıktığı anlamıydı artık. 20 ve 23 Temmuz günleri arasında, ttihat ve Terakki Komitesi'nin çekip çevirdi i subayların ve Müslüman halktan sivil insanların önyak oldukları ayaklanmalar görüldü Manastır'da, Se rez'de, Üsküp'te, Firzovik'de. Anayasanın yeniden yürürlü e konmasını isteyen bir telgrafya muru bo andı Yıldız'm üstüne; bu olurken, ordu da, sultanın uymaması halinde, s tanbul'a yürüyece i tehdidinde bulunuyordu. Aslında, 23 Temmuz'da, Manastır'da ve Makedonya'nın öteki birçok kentinde anayasa kendili inden ilan edilmişti.

Komite, 27 Temmuz günü, Makedonya'nın baş kenti Selanik'te harekete geçmeyi öngörmü tü, ne var ki, Abdül hamit hazırlıksız yakaladı onu. Sultan, ayaklananlara karşı artık hiçbir olana a sahip olmadığı ndan, uzla maya karar verdi onlarla. 22 Temmuz'da, Sait Pa a'yı sadrazam olarak atıyor ve ertesi günü de, 1876 Anayasası'nı imparatorlukta yeniden yürürlü e koydu unu belirten bir *irade* yayımlıyordu; yakında seçimlere gidilece ini ve parlamento nun toplantıya ça rılaca nını da haber veriyordu.

Otuz yıldan beri toplanmamı bir parlamento idi bu!

24 Temmuz'da, stanbul ve imparatorlu un büyük kentleri, Abdülhamit despotlu unun sona erdi ini ö reniyordu sevinç içinde. Yollarda, çarpıcı sahneler görülmüyor

du; bütün cemaatlardan insanlar, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Türkler, Arnavutlar birbirlerini kutluyor ve sarma dola oluyorlardı. Kimi Arap kentleri gibi, co kunun görölmedi i yerlerde, komitenin görevlileri, sevinç gösterilerine yol açmak için çabalıyorlardı. Bütün umutlar gerçekle ebilir görünüyordu; "Hasta adamı iyile tirdik" diyecektir Enver Bey.

Yeni bir seher do uyordu anayasanın geri geli iyle!

Böylece Jön Türkler, bir yirmi yıla yakındır saplantısı oldukları bir dü üncenin, Osmanlı Devleti'nin yeniden anayasalı bir devlet olması dü üncesinin gerçekle ti ini görüyorlardı. Sava vermeden, iddete ba vurmadan, sıradan bir müdahale tehdidiyle elde ettikleri zaferin çabukluğu, isteklerine Abdülhamit'in kolayca uyması, hazırlıksız yakalamı tı onları. Aralarında en tutucu olanlar, programın esası gerçekle ti ine göre komitenin da ılması gerekti ini dü ünüyordu. Ne varki ço unluk, siyasal eylemin sürdürülmesi yolunu seçti.

Ne yapacaklardı bu ansızın kazandıkları zaferle Jön Türkler?

Anayasayı yeniden yürürlü e soktu u için, sultan, halkın muhabbetini yeniden kazanmı tı ve artık onu safdı ı etmek mümkün de ildi pek. Öte yandan, ba kaldıranlann saflarında, siyasal deneyimi olan hiçbir siyaset adamı yoktu. Avukat, gazeteci, memur ve müstahdem olarak ço u küçük burjuvaziden gelen, büyük bölümü yüksekokullar

dan gelse de yönetme sanatını bilmeyen bu insanlar, siyasal ya am dünyasına karı ma fırsatını elde edememi lerdı hiçbir zaman. Son olarak, ttihat ve Terakki Komitesi, Makedonya'da iyiden iyiye kök saldı olsa da, a nını Anadolu'ya yayamamı tı pek ve stanbul'da sa lam bir örgüt yoktu elinde ve hareketin yöneticileri hemen hemen birer meçhul idiler orada. Osmanlı mparatorlu u gibi geni ve karma ık bir devleti yönetmeye kalkmak olanaksızdı bu kullarda. ktidardan gözü korkmu darbeciler olarak, Jön Türkler, hiç olmazsa geçici bir süre, kurumların dı nda kalmaya mahkûmdular.

Böylece, 1908 Temmuzundan sonra, aynı siyaset kadrosunun devletin kumanda mevkilerinde görülmesi a irtmamalı insanı. Daraltılmı yetkilerle yerinde kalan sultanın yanı sıra, sadrazamların hepsi de eski rejimin adamlarıdır: Sait Pa a, arkasından 1908 A ustosu'nda birkaç aylı na hizmete gelen ya lı Kâmil Pa a, Hüseyin Hilmi Pa a, Ahmet Tevfik Pa a vb. dare de eski rejimin Osmanlı bürokratlarının elinde kalır. Siyaset ve idarede nöbet de i tirme, gitgide artan bir ölçüde ve yavaş yavaş olacaktır ancak.

Öyle olunca, bir "Jön Türk Devrimi"nden söz edilebilir mi?

Aslında, gerçek bir iktidar de i imi olmadan Makedonya'da, subayların ve ttihat ve Terakki Komitesi'nin yönlendirip ba arıya ula tırdıkları yasal olmayan bir iddet ey

lemiydi söz konusu olan daha çok. Bir devrimden çok, sosyal alanda gerçek bir programı olmayan insanların, daha imdiden otuzunu a mı bir metni yeniden canlandırmalıydı bu. Ancak Fransız Devrimi nasıl Bastille'in almı ından ibaret de ilse, Türk Devrimi de 24 Temmuz'dan ibaret de ildi sadece. Gerçekten, söz konusu Jön Türk eylemi, on yıldan fazla bir zamana yayılacak derinli ine bir dizi de i ikli in yolunu açıyordu.

Hem daha imdiden önemliydi de i iklikler. Sultanın, zzet Pa a ya da Ebülhûda gibi, despotizmle en çok uzla mı yakınları kaçmı tı ya da içeri atılmı tı. Yıldız'daki "gizli eller", da ıtılmı bulunuyordu. Gizli polis örgütüne son verilmi ve hafiye ebekesi yok edilmi ti. Bir genel af çıkarılmı tı 27 Temmuz günü: Keyfilin ve jurnalcıların kurbanlarından ba ka, adi suçlardan bir bin kadar mahkûm yararlanıyordu bundan. Yüzlerce siyasal mahkûm yurduna yuvasına dönüyordu ve Prens Sabahattin Bey gibi, kimi zaman pek büyük co ku gösterileriyle kar ılanıyordu bunlar. Sansürden kurtulmuş gazeteler ço alıyordu; kamuoyu, ülkenin siyasal ya amına giriyordu.

Hava devrimciydi en azından!

Ne var ki, sonbahar için öngörülen seçimlerle parlamentonun toplanmasını beklerken, kendini dayatan sorun uydı: Kim yönetecekti? Saray zayıflamı tı. Anayasa üzerine ant içtikten sonra, Abdülhamit, bir gözlemci rolüne çekilmi ti. Buna kar ılıklı, Babıâli için, 1870'li yıllardan beri

yitirdi i yeri yeniden kazanma fırsatını kendisini veriyordu devrim. Saray'la komite arasında herhalde ortaya çıkacak anla mazlıkları ustaca oynayarak, sadrazam, iktidarını tekrar dayatmanın umudu içindeydi. Sırayla Sait Pa a ve Kâmil Pa a, bu kartı oynamaya kalkacaklardır. ttihat ve Terakki Komitesi'ne gelince, Merkez Komitesi (*Merkez i* £/m«mf)aracılı ıyla hareket ediyordu: Selanik'te kalıp gizlili ini sürdüren Merkez Komitesi ise, bir tür gizli baskı grubu durumundaydı; eyâletlere görevlilerini yolluyor; Talât, Rahmi, Cavit, Doktor Nâzım, Bahaettin akir ya da Ahmet Rıza Bey gibi, en gözde üyelerinden ikisini ya da üçünü, görüşünü bildirmek, hatta dayatmak için, sultanın ya da sadrazamın yanına gönderiyordu. Devrimden birkaç gün sonra, (içinde Talât, Cemal ve Cavit Beylerin de buldukları) yedi ki ilik bir komite, yeni rejimin yerle mesine göz kulak olmak üzere ba kente gelmi lerd. Bu yeni rejim ise, siyasal, sosyal ve diplomatik bir dizi güçlüklerle kar ıla makta gecikmeyecektir.

Birkaç gün soma, Sait Pa a ile ttihatçılar arasında, bir siyasal bunalım patlak verdi önce. Anayasa, kabineyi biz zat kendisinin olu turması hakkım veriyordu sadrazama; sonra da, sultamn iradesine sunması gerekiyordu sadrazamın bunu. Sait Pa a, komiteye daha iyi kar ı çıkabilmek amacıyla, iki nazırlı ın, Harbiye ve Bahriye nazırlıklarının seçimini sultana bıraktı. Pek büyük bir ey öne sürülmü - tü kumarda: Orduyu denetleyecek olan, gücü hatırı sayılır

ölçüde genç subaylara dayanan Jön Türk hareketini de yola getirebilecekti aynı zamanda. Sait Pa a, güç denemesinde ba arısızlı a u radı ve görevden ayrılmak zorunda kaldı. Kâmil Pa a geçti yerine (6 A ustos). Kâmil Pa a, imparatorlu u merkezîyetçi bir modern devlet haline getirmeyi öngören bir program önerdi ve Jön Türkler de uygun buldu bunu. ttihat ve Terakki Komitesi, artık siyasal ya ama müdahale etmeyece ini; anayasanın koruyucusu ve hakem rolü oynamakla yetinece ini açıkladı: Ülkenin üzerine haftalarca sürececek bir grev dalgası gelip çöktü ünde, 1908 A ustosu'ndan ba layarak oynamaya ça rılacaktır bu rolü.

Ne var ki, yeni rejim için en a ır olanı u geldi: 5 Ekim'de, Bulgaristan, sultanın otoritesini reddederek, ba ımsızlı nı ilan eder; ertesini gün, Avusturya Macaristan, Bosna Hersek'i kendisine kattı nı açıklar ve Girit, Yunanistan'a ba landı ı kararım haber verir. mrenilecek bir fırsattı bu: Yeni rejim, istikrarsızdı henüz; bir kez yerine oturunca da, bu topraklar üzerinde otoritesini sa lamla tırmayı aramayacak mıydı? Söz konusu yerler, sözde de olsa Osmanlı mparatorlu u'na ba lıydılar ku kusuz ve bu statü büyük devletlerce güvence altına alınmı tı; ancak imdi birden Osmanlı egemenli inden çekilip çıkmıyorlar mıydı? Türkiye güçsüz ve tek ba ınydı; büyük devletler de istedikleri gibi hareket ediyorlardı. Komite, Avusturya mallarına kar ı bir boykotu gözalcı biçimde yönlendirirken, si

güvenoyu verilmedi kendisine ve Kâmil Pa a görevden ayrılmak zorunda kaldı. Sultan, onun yerine Hüseyin Hilmi Pa a'yı göreve ça ırdı: Pa a, devrimden önce, Rumeli Genel Müfetti i idi ve Jön Türkler arasında olumlu bir öhreti vardı. ttihat ve Terakki Komitesi için yeni bir zaferdi bu!

Birkaç ay içinde, ho nutsuzluk eksilmedi, arttı ve önce açıkça dinsel bir renge büründü. 1908 Ekimi'ndeki diplomatik bunalım, tam da ramazan ayında, dinsel duyarlı ın en canlı oldu u bir sırada ortaya çıkmı tı (1). 7 Ekim'den ba layarak, Kör Ali adlı bir hocanın yönlendirdi i bir kalabalık, Saray'a gidip sultandan ıriyatı geri getirmesini istedi. Jön Türklere kar ı propaganda bo alıyordu. eyhülislam ile yüksek düzeyde ulema, ba mdan beri rejimi desteklese de, dinsel kademenin daha tutucu olan a a ı sıralarında, imparatorlu un yeni felaketlerinden anayasa sorumlu tutuluyor; özgürlük ve e itlik, yabancı, tehlikeli kavramlar olarak görülüyor; Jön Türklere bilinen modern örfler horlanıp a a ılanıyordu. Eski yolda larından daha da kopmu olan Murat Bey, gazetesi *Mizan* 'da, Müslüman olmayanlarla e itli i ve kadının kurtulu unu geleneklere zıt gösterip reddederek, dinsel tutkuları kırı kırtıp ate e ya atıyordu. Softa ve dervi ler olmak üzere, yalnız dinsel çevrelerde de il, bürokrasi ve ordu kadarıyla halk kitleleri arasında da gitgide daha fazla yanda toplayan bir söylemdi bu!

(1) *Sina Aksin, Jön Türkler ve ttihat Terakki, 1987, s.93-94.*

hemen hemen sadece ba kentte örgütlenmi ti; öyle olunca da, ttihatçuların hegemonyasını ciddi olarak tehdit edemezdi. Seçimler, iki dereceli dolaylı oyla yapıldı; oy hakkı da yirmi be ya ından fazla olan erkeklere tanınmı tı yalnız. Meclis'te, Rumlar için çok daha fazla bir temsil isteyen Ortodoks Patrikli i ve Rum cemaati ile bir uyu mazlı a yol açtı seçimler. A a ı yukarı her yerde, ttihat ve Terakki etiketi altında ortaya çıkmı olan adaylar seçildiler; liberallerin stanbul'daki adayı sadrazamın kendisi bile, yenilgiye u radı.

Parlamento, 17 Aralık 1908 günü, büyük bir törenle açıldı. Aç ı söylevinde, Abdülhamit, anayasaya ba lılı ını yeniden belirtti: Halkın e itim düzeyinin yükseldi i bugünkü durumda, anayasanın tekrar yürürlü e konmasına hiçbir engel kalmamı tı, diyordu konu masında. Birkaç gün soma da, Ahmet Rıza Bey, Mebusan Meclisi'nin ba kanlı ına seçildi.

Komite ile Kâmil Pa a arasındaki ili kiler bozulmakta gecikmedi. Eski rejim bürokrasisinin simgesi olan ve liberallerle ili kileri de bilinen sadrazam, pek denetlenemezdi. Parlamentonun açılı ından birkaç hafta sonra, iktidarını arttırmak üzere, siyasal güçlüklerden yararlanmaya kalktı. 10 ubat 1909 günü, Harbiye ve Bahriye nazırlıklarının ba ına, kendi adamlarını atamaya karar veriyordu. Güç denemesi, ordu çevresinde dönüyordu yeniden. Mebusan Meclisi'nde bir tartı manın sonunda, ezici bir ço unlukla

güvenoyu verilmedi kendisine ve Kâmil Pa a görevden ayrılmak zorunda kaldı. Sultan, onun yerine Hüseyin Hilmi Pa a'yı göreve ça ırdı: Pa a, devrimden önce, Rumeli Genel Müfetti i idi ve Jön Türkler arasında olumlu bir öhreti vardı. ttihat ve Terakki Komitesi için yeni bir zaferdi bu!

Birkaç ay içinde, ho nutsuzluk eksilmedi, arttı ve önce açıkça dinsel bir renge büründü. 1908 Ekimi'ndeki diplomatik bunalım, tam da ramazan ayında, dinsel duyarlı ın en canlı oldu u bir sırada ortaya çıkmı tı (1). 7 Ekim'den ba layarak, K r Ali adlı bir hocanın yönlendirdi i bir kalabalık, Saray'a gidip sultandan ıriyatı geri getirmesini istedi. Jön Türklere kar ı propaganda bo alıyordu. eyhülislam ile yüksek düzeyde ulema, ba ından beri rejimi desteklese de, dinsel kademenin daha tutucu olan a a ı sıralarında, imparatorlu un yeni felaketlerinden anayasa sorumlu tatuluyor; özgürlük ve e itlik, yabancı, tehlikeli kavramlar olarak görülüyor; J n Türklerden bilinen modern örfler horlanıp a a ılınyordu. Eski yolda larından daha da kopmu olan Murat Bey, gazetesi *Mizan* 'da, Müslüman olmayanlarla e itli i ve kadının kurtulu unu geleneklere zıt gösterip reddederek, dinsel tutkularını k rt p ate e ya atıyordu. Softa ve dervi ler olmak üzere, yalnız dinsel çevrelerde de il, bürokrasi ve ordu katlarıyla halk kitleleri arasında da gitgide daha fazla yanda toplayan bir söylemdi bu!

(1) *Sina Aksin, J n Türkler ve ttihat Terakki, 1987, s.93-94.*

1909 ubatı'nda Kâmil Pa a'nın uzakla tılması, ger-
ginli i arttırdı. Mebusan Meclisi'nde, Liberal Parti, siya-
sal muhalefetin çekirde i olmu tu ve Rumlar, Ermeniler,
Araplar ve Arnavutlar olmak üzere, özellikle Türk olma-
yan milliyetler arasından bir elli altı arasında milletvekili-
ni bir araya getiriyordu. Parti, ttihat ve Terakki Komitesi'ni,
bir diktatörlük kurmakla, orduyu siyasete sokmakla, Os-
manlılık ülküsünü Türkler yararına terk etmekle suçluyor-
du. Güvendikleri adamın i ba mdan uzakla tılmı olma-
sına iyi gözle bakmayan ngilizler, bu iddetli saldırılan des-
tekliyorlardı. ngiliz elçili inin ba tercümanı Fitzmaurice,
stanbul'daki ngiliz gazetesi olan *Levant Herald* aracılı ıyla,
korkunç ele tirilerle yüklü bir kampanya sürdürüyordu
ttihatçılara kar ı. Komite'nin yöntemleri, basında açıkça
ele tiriliyordu. *Serbesti* gazetesinde, ttihatçılara kar ı kam-
panyaya etkin olarak katılmı olan bir gazeteci, Hasan Feh-
mi, 7 Nisan'da öldürüldü; kamuoyu da, bizzat komitenin he'
sabına yazdı bu cinayeti.

Nisan ayının ba lannda, gericili in güçleri örgütlen-
diler. Kıbnın kökenli bir Bekta i dervi inin, Vahdeti'nin ay-
lar öncesi kurdu u *ittihad ı Muhammedi Cemiyeti* (slam
Birli i Derne i), ikinci sıradan ulemayı yeniden bir araya
getiriyordu. "Enternasyonalist" havalı, bir tür misyoner ör-
gütleni ti bu ve halka seslenen bir slamı dile getiriyordu.
Volkan adlı gazetesi, ülkeyi uçuruma götürmekte olan "bir
avuç Allahsız"a kar ı korkunç ele tirilerde bulunuyordu ay

lardır. Dernek, programını açıklamak için, Peygamberin doğum günü olan 5 Nisan'ı seçti; program, ttihatçıların laik ve Batıcı e ilimlerinin tersine, slam ülküsüne çağrıda bulunuyordu.

12 Nisan 1909 'u 13 Nisan' a balaayan gece, Türkiye'de "Otuz bir Mart Vakası" diye adlandırılan ayaklanma patlak verdi (2). İstanbul'da yerleşen ve derneğin propagandasının alabildiğince ilediği 1. Ordu'nun askerleri, çoğudiplomalı (*mektepli*) subaylarının silahlarını ellerinden alırlar; kente yayılarak, Galata Köprüsü'nü aşıp, Parlamento'nun karışındaki Sultanahmet Alan'nda toplanırlar. 13 Nisan günü boyunca, baka birliklerden olanlar, din adamları ve medrese öğrencileri gelip katılırlar kendilerine. Osmanlı tarihinde, askerle din adamları, iktidara karşı ayaklanmada dirsek dirse edirdiler bir kez daha: İriata sıkı sıkıya uyulmasını; Harbiye Nazırının ve Jön Türklerin dinsizliğinin simgesi olan Mebusan Meclisi Başkanı Ahmet Rıza Bey'in görevden alınmasını isterler.

Aynı bir siyasal bunalıma yol açtı ayaklanma. Bir bölümüyle baka askerlerin iğal ettiği Parlamento çalışamaz durumdaydı. ttihatçı milletvekilleri kaçmışlardı ya da saklanıyorlardı. Harbiye Nazırın Ahmet Muhtar Paşaa, ayaklanmanın karışına çıkmaya karar veremiyordu. Hilmi Paşaa'nın felce uğraması hükümeti, çok geçmeden görevden

(2) *Julien takvimindeki 31 Mart'tır bu.*

ayrılacaktır. Sultan'a gelince, öcünü almanın bir fırsatı olarak bakıyordu bunalıma. Ba kaldıranların ço u isteklerine ba e ip, eriata uyulması emrini verdi Meclis'e ve Ahmet Tevfik Pa a'yı sadrazam olarak atadı. ttihatçılarının arkalarında bıraktıkları bo lu u liberaller doldurdular hemen.

stanbul'da kimi iddet olayları oldu: Diplomalı genç subaylar, Me rutiyet hareketinin yanda ları, birçok milletvekilleri, ayaklanma sırasında öldürüldüler. *Tanin ve ûrâyı Ümmet* gibi ttihatçı gazetelerin merkezleri basılıp ya - malandı. Bununla beraber, Adana'da olup bitenler çok daha korkunçtur. stambul'daki ayaklanma haberi, alabildi ine kı kırtmı tı insanları; Ermenilerin ba kaldırmaya hazırlandıkları söylentisi yayılıyordu Müslümanlar arasında. 14 Nisan'dan ba layarak, Ermeni mahalesi, iddet ve kıyım olaylarına sahne oldu: Günlerce sürecektir bu ve binlerce insanın canına mal olacaktır Ermeni halktan.

13 Nisan olaylarının anlamı üzerine, bol bol yorumlara gidildi uzun süre. Müslüman ba nazlı nın birden tutu - ması mıydı bu? Ancak, ba taRumlar olmak üzere, Hıristiyan azınlıklar alkı lamı lardı bunu ve anayasaya saygı gösterilmi ti. Ayaklananların arkasındaki ipleri kim çekmi ti? Abdülhamit mi? Gerçekten, görünü e bakılırsa, sultan ayaklanmanın kı kırtıcısı de ildi; ancak, bir kez patlak verdi inde de, ondan bir eyler elde etmeye kalktı ve buna bakıp, Jön Türkler onu sorumlu tutacaklardır olaydan ve Yıldız'daki despottan sonunda yakalarını sıyrabilmenin ala

bildi ine ho nutlu unu duyacaklardır. ngiltere miydi perde arkasındaki? Jön Türklerle arası so uk olan ngilizler, muhalefeti desteklemi lerdı hiç ku kusuz. Ne var ki, muhalefet cephesinde aramalı gerçek sorumluları! Liberal Parti'nin arkasında, yeni rejime dü ma ya da ondan hayal kırıklı ına dü mü bir topluluk bulunuyordu: Bir kenara itilmi eski Jön Türklere (Prens Sabahattin Bey gibi), iktidardan uzakla tırılmı liberaller (Kâmil Pa a gibi), gitgide ku kulu ve güven duymaz hale gelen azınlıklar, ttihatçıların merkezîyetçi ve milliyetçi e ilimlerinden öfkeli Arnavutlar, sultana ba lılı ım sürdüren alaydan yeti me küçük rütbeli askerler/a/ay/z), Temmuz'dan beri kapı dı arı edilmı eski rejimin subayları, idarenin yeniden örgütleni inin (*tensikat*) kurbanı bürokratlardan olu uyordu bu topluluk. Muhalefet, ttihatçılara kar ı slamdan yararlanmı ve bu da, stanbul halkını alabildi ine seferber etme olana ı vermi ti kendisine.

Ne var ki, kısa süreli oldu ttihat ve Terakki Komite si'ne hasım kesilenlerin zaferi. 24 Temmuz 1908'de kurulan siyasal yapının ciddi olarak tehdit edildi ini gören Makedonya ordusu, harekete geçmeye karar verdi. "Hareket Ordusu", Mahmut evket Pa a'nın yöneticili inde stanbul üzerine yürüyüp 24 Nisan'da ele geçirdi onu. Sıkıyönetim ilan edildi ve ayaklanmacıları yargılamak üzere ola anüstü mahkemeler kuruldu. Birkaç gün sonra da, Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi, ortak toplantı yaparak, sulta

mn tahtından indirildi ini ilan ettiler; karar, eyhüislamın bir fetvası ile yaptırım kazanmı tı. Abdülhamit Selanik'e sürgüne yollandı ve karde i Mehmet Re at geçirildi yeri ne.

Osmanlı mparatorlu u tarihinin bir sayfası çevrilmı ti.

Sosyal ve fikrî co ku

Yüzyılın ba larından beri, Osmanlı mparatorlu u, hızlı bir iktisadi geli me içine girmi ti; büyük devletler arasındaki rekabetlerin gitgide keskinle ti i bir ba lamda, yabancı sermayeye ça rı siyaseti desteklemi ti bu geli meyi. Fiyatlar yükselmi ti. stanbul'da, 1900 ile 1908 yılları arasında, bir okka (1.3 kg) bu day 34 paradan 54 paraya (40 para=1 kuru); bir kile (37 litre) arpa 12 kuru tan 19 kuru a çıkmı tı. Bu enflasyon, ücretlilerin, memur ve müstahdemlerle a a ı halktan insanların durumunu daha kararsız ve güvensiz kılarken, ticaret ve alı veri i de destekliyordu. Aynı zamanda, Batılıla ma tam yolundaydı: Sansüre karın, Batı basını, Batılı dü ünceler, moda, son teknikler (bisiklet ya da sinema gibi), oyunlar ve e lenceler, imparatorlu un büyük kentlerini istila edip duruyordu. mparatorlu un en azından küçük bir bölümüne de olsa, bir bakıma *Belle Epoque* 'du bu giren.

Bu hızlı de i meler ortamına ansızın çıkıp geliveren Jön Türk Devrimi, Osmanlı toplumunda bir tür patlayı a y

ol açtı. Pek uzun süre Abdülhamit cenderesi içinde kalmı sosyal güçler özgürlü e kavu mu lardı birden. Osmanlı toplumu, tarihinde ilk kez olarak, söz, basın, toplantı özgürlü ünü ke fediyordu. "Hürriyet", bütün sorunları çözecek ve bütün arzulan doyuracak, bir büyüklü kelime olmu - tu. "Hürriyet sarho lu u", ta kınıklara, disiplinsizlik ve anar i gösterilerine, vergi ödemeyi reddetmeye yol açtı. Görevliler, dairenin yolunu tutmak istemiyorlardı artık, ö - renciler de okulun...

Bu sosyal patlayı nın en gözalcı görünü lerinden biri, basındaki geli me oldu. 24 Temmuz'un ertesinden ba layarak, stanbul'da günlük gazetelerin baskı sayısı, anlamlı biçimde tırmandı: *kdam* 60.000 basıyordu, *Sabah* da 40.000. Nüşhalar kapı ılıyordu. 1908 yılının sonlarına de in, bir yüz kadar yeni ad çıktı imparatorlukta. Onlar ara - sında, ta lama gazeteleri önemli bir yer tutuyor: Abdülha - mit döneminde, uzun süre içe atılmı tı gülme! 1908 1909'da, 350'den fazla adda gazete ve süreli yayın dola ı - yordu imparatorlukta; tek ba ına bu rakam, Türkiye'yi sar - mı olan fikri co ku ve ta kınılı ı belirtir. Bu hız, daha son - ra yava layacaktır: 1910'da 130, 1911'de de 124 olacaktır rakam.

Devrimin atılımına, Osmanlı mparatorlu u'nda o ta - rihe de in kendili inden pek bahsettirememi üç sosyal grup su yüzüne çıkar o sıralar: Kadınlar, i çiler ve aydın - lardır bunlar!

1900 yılı dolayında, Osmanlı kadınının durumu de i - mekteydi. Toplumun yukarı katlarında, Müslüman kadınlar, Batılı davranı lar içine giriyorlardı gitgide; okudukları magazinlerin etkisi ya da Ermeni ve Rum hemcinslerine öykünmenin sonucuydu bu. Fransızca ö renmeye, evlerini Avrupa biçiminde dayayıp dö emeye, piyano dersleri almaya, Avrupalılar gibi giyinmeye, soka a yalnız ba larına çıkmaya ba lıyorlardı. Ne var ki, Abdülhamit döneminin ahlakçılı ı, daha dar davranı kurallarını dayatmanın arkasındaydı onlara. Böylece, 1901 tarihli bir nizamname, kadınların, Avrupalı dükkânlara u ramalarını önlüyor ve arabada bile peçe takmaya zorluyordu onları; çar afların uzunlu u ve kalınlı ı ile giyecekleri ayakkabıların tipi ayrıntılı biçimde düzenleniyordu; soka a, yanında biri olmadan çıkmayı göze alan kadınlar, tutuklanacaklardı.

Avrupa'daki sürgün yıllarında, Jön Türkler, Avrupa âdetlerini görüp tanıdıktan sonra, kendi toplumlarındaki kadının durumu üzerinde çok dü ün mü lerd i: ç lerinden kimileri, kadının kurtulu unun, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinde bir anahtar oldu u görü ün deydiler; bir bütün olarak ise, Osmanlı kadınının, e itimin ilerlemesi sayesinde, Batılı kadının örne ine göre geli mesini görme dile in deydiler.

1908 Temmuzu'nun havası, özlemlerini ortaya koyma fırsatını veriyordu Müslüman kadınlara. Devrim günlerinde kadınların tuttukları yer, Jön Türk Devrimi'ne tanık ola

naların dikkatini çekmi ti: Kadınlar,,ilk sevinç gösterileri-
ne katılmı lardı; 27 Temmuz günü, Jön Türk sloganlarıyla
süslü arabalarda, kentin sokaklarında dola mı lardı. Böy-
lece, peçeye ve eve kapatılmaya kar ı olu larım, e itilme
isteklerini, kamu ya amına katılma iradelerini ortaya ko-
yuyorlardı. Daha da fazla olarak, ça da bir giyini içinde,
toplulu un önüne çıkıp konferanslar veren, miting düzen-
leyen kadınlar görüldü. Kadın dernekleri kuruldu: çlerin-
den kimisi, daha çok insancıl amaçlar ta ıyordu; ancak öte-
kiler, Halide Edib'in 1908 yılından ba layarak kurdu u *Te-
ali i Nisvan Cemiyeti* (Kadınları Yükseltme Derne i) gibi,
daha "feminist" amaçlara sahip olanlar da vardı. ngilte-
re'de seçme ve seçilme hakkı isteyen kadınlar hareketi
(Suffragettes) ile ili kili olarak, söz konusu dernek, "kadın-
ların kültürel düzeyini yükseltme"nin arkasmdaydı ve üye-
lerine e itim kolaylıkları sa lama çabasmdaydı. Öte yan-
dan, ttihat ve Terakki Komitesi, stanbul'da ve Selanik'te,
ttihat ve Terakki 'nin kadın kollarını (*ttihat ve Terakki Ka-
dımlar ubesi*) kurmu tu. Daha da köklü olarak, Balkan Sa-
va ı'nın ba larında kurulmu olan *Müdafaa ı Hukuk ı Nis-
van Cemiyeti* (Kadın Haklarını Savunma Derne i), devlet-
te ya da kurulu larda görev edinmek üzere, kadınların ik-
tisadi kurtulu unu istiyordu. Dernek, ilk ba arı olarak, ka-
dınların Telefon Kumpanyası'na girmelerini sa ladı. Bu
kurulu ların yanı sıra, bir kadın edebiyatı ve basını vardı;
yı nla kadının yazdı ı gazeteler arasında unları söyleye

Hm: *Demet, Millet Gazetesi, Kadın Mecmuası, Mehasin, Kadınlar Dünyası.*

Bu kurtulu hareketi, sınırlı kalıyordu her eye kar ın. Halide Edip ya da Nakiye Hanım gibi önde gelen kimi kadınların canlandırdı ı hareket, Osmanlı seçkin kadınlarına ve kentlerin orta sınıflarının küçük bir bölümüne ula biliyordu ancak; Kadın Haklarını Savunma Derne imin üye sayısı bir elli kadardı ve onu a mıyordu. Kadınların e itilmesinde birkaç adım atıldı; 1911 'de, kızlar için ilk lise açıldı. Ne var ki, bu alanda bile, de i iklik öyle ahım ahım deildi ve bütüne bakıldı ında, kadının durumu, fazla geli mi izlenimini vermiyordu. Kadınlar, tramvaylarda ve Bo az'da i leyen gemilerde ayrı bölümlerde yolculuk etmeyi sürdürüyorlardı; yanlarında kocaları bile olsa, denize girmeleri ve lokantada yemek yemeleri yasaktı kadınlara.

Öyle de olsa, ilk kez olarak, bir bilince varılmı , kadının durumu sorunu bizzat kadınlarca ortaya konmu bulunuyordu ve kadm erkek ayrılı ı, evlenme, bo anma, çok kanlılık olmak üzere, slamın "duyarlı alanlan"na giren bir sorundu bu. O yüzden, ılımlı da olsa, kadının kurtulu undaki bu ba langıç, yı ınla ho nutsuzlu u belirgin hale getirmeyi de ba armı tı daha imdiden. Birkaç kadının sokaklarda peçesiz dola ması, karı ıklı a ve sert tepkilere yol açmaya yetiyordu; sokakta kendilerine saldırıp hırpalanan kadınlar oldu; eve kapatılma ve peçe takma zorunlulu u, din ci muhalefetin istekleri arasında ba ta yer alıyordu. Allah

sızlıkla suçlanan ttihat ve Terakki Komitesi sorumlu tutuluyordu bu genel töredı ılıktan. 1911 yılında, eyhülislam-ların üstüne noktayı koydu: Peçe takma ve eve kapanma zorunlulu unu hatırlatıyordu; Avrupalı kadın gibi giyinme ve sokakta yalnız dola ma yasaklanmı tı kadınlara. Anla mazlık tohumlan öylesine atılmı tı ki, Balkan Sava ı sıralann da, Osmanlılann yenilgilerinden kadmlann kurtulu u hareketinin sorumlulu u üstüne bir tartı ma bile açılacaktır...

Jön Türk Devrimi, i çi hareketinin bir belirtisi olarak da kendini belli etti. 1908 A ustosu'ndan ba layarak, Osmanlı tarihinde daha önce görülmemi boyutlarda ve sürede, bir grev dalgasına (110 grev sayılmı tır) tanık olundu. Ço u "kendili inden" olan bu grevler, do rudan do ruya gelip devrime ekleniyordu. 24 Temmuz'un ertesinde, emekçiler yürüyü ler düzenlemi lerdı ve el ilanlan da ıtmı lar ve üzerinde "Özgürlük, e itlik, adalet, karde lik" gibi, Jön Türk sloganânının yazılı oldu u bayraklar ta ımı lardı bu yürüyü lerde. Daha sonra, i çiler "anayasa oldu u için" greve gitmi lerdı ve bu anayasanın, kendi durumlanm düzeltme olana mını sa layaca mın dü üncesi içindeydiler.

İlk grevler, stanbul'da, a ustos ortalarında, tramvay görevlileri, dok i çileri arasında patladı; çok geçmedi, öteki sanayi dallarına, Pa abahçe fabrikası cam üfleyicilerine, Tütün Tekeli (La Regie) müstahdemlerine yayıldı hareket; zmir'de ve Selanik'te, dok i çileri stanbul'daki yolda larının örne ini izlediler. Küçük kentler de etkilenmeye ba

lıyordu bundan. Kısa bir süre sonra, iktisadi ya amın hemen hemen bütün kesimlerini içine almı tı hareket: Ula ım (demiryolları, tramvaylar, denizyolları), madenler (örneğin Ere li madenkömürü i letmeleri), dokuma atölyeleri, tütün imalathaneleri, ticaret i letmeleri (Orozdi Back kurulu ları). Sadece ücretler üzerine de ildi istemler, daha da geni li ine olarak, emekçi yı ınların çalı ma ve ya am ko ullarım da kapsıyordu: On be on altı saat olan çalı ma gününün duruma göre ya da sekiz saate indirilmesi, haftalık zorunlu dinlenme, i letme yöneticilerince sendikal ta nıma, bir i müfetti li inin kurulması idi bunlar.

Eylül ortalarına do ru, onbinlerce i çi çalı malarını durdurmu lardı, hemen hemen geneldi felç olu . a kına dönen patronlar, devlet makamlarına ba vurarak zor kul lanmaya ça ırdılar onları. Yabancı sermayenin denetledi i i letmelerde, gerginlik büyüktü. Böylece, Deutsche Bank'm denetimindeki Anadolu Demiryolları Kumpanyasında, a ustos ayından ba layarak, özellikle Hıristiyan Osmanlılarla yabancılardan olu an müstahdemler bir birlik kurdular; daha iyi çalı ma ko ulları istiyordu birlik ve kumpanyanın müdürü Huguenin'i ele tiriyordu. Alman elçisi ve yönetim, "devrimciler" ve "anar istler"e kar ı sert önlemler alması için Babiâli nezdinde giri imlerini arttıyordu. Hareket, greve varacaktır sonunda. Haydarpa a Gan ve hat tın son dura ını grevciler i gal eder ve çalı amaz hale getirirler günlerce.

Durum, nazik bir hal alıyordu hükümet için. 8 Eylül'den ba layarak, hükümet, grevler hakkında, sosyal hareketi frenlemeye yönelik bir geçici kanun çıkarır. ttihat ve Terakki Komitesi de, i uyu mazlıklarında bir hakem ro* lünü benimsemi ti ba larda ve yabancı i letmeler söz konusu oldu unda, yurtta lık duygusuyla, sosyal harekete daha yakın görünüyordu; ne var ki, özellikle demiryolları gibi stratejik bir kesimde, i bırakmalarının geni lemesinden kaygılanıyordu imdi ve sosyal hareket sürdükçe, kapitalistlerin güvenini yok etmesinden korkuyordu.

Bununla beraber, ekim ayının ortalarına do ru, durum yatı tı. ç i hareketi, ba ta Jön Türklerin yürürlü e soktukları yasalardan dolayı, hızını yeniden yitirdi. Sadece kamu kesimini öngören, Grevler Hakkındaki Kanun (*Tatil i E gal Kanunu*) (1909), grev hakkını tanıyordu; ancak uygulanma alanını ciddi olarak sınırlandırıyor ve i ç i derneklerinin ya da sendikalarının kurulmasını yasaklıyordu. (*Cemiyetler Kanunu*) (1909), kamu hizmeti için çalı an i letmeler dı nda bu tür i ç i dernekle melerine ise izin veriyordu.

ç i hareketindeki bu dü ü , hareketin içindeki zayıflı a da ba lıydı. 1908 yazındaki grevler, kendili inden hareketlerdi özellikle. Bunlar, ço u kez etnik ya da dinsel ayrılıkçılıklara göre bölünmü bir proletaryayı çıkarmı tı ortaya; bu ayrılıkçılıklar ise, i ç i dayanı masını zayıflatıyor, bir sınıf bilincinin do u unu frenliyor ve i ç i örgütleni ini daha da zorla tınıyordu. Bununla beraber, söz konusu ayn ı

lık lan a ma yolunda bir çaba görüldü: 1909'da, Sosyalist ç i Federasyonu kuruldu Selanik'te. Özellikle Yahudi ö e lerin egemen oldukları federasyon, Selanik'teki emekçi in sanların dinsel ve etnik farklılıklarını a an bir sınıf bilinci olu turmanın arkasmdaydı.

Öte yandan, siyasal ya amla hiç ya da hemen hemen hiçbir ili kisi yoktu Osmanlı i ç i hareketinin. 1908 seçim lerinde, tek bir sosyalist milletvekili seçilmi ti. 1910 Ey lül'ünde, ilk Osmanlı Sosyalist Partisi kurulmu tu stan bul'da: Jean Jaures'in sosyalizm anlayı ndan etkilenen parti, programında ve *tirak* adını ta ıyan gazetesinde, i ç i sınıfının sorunlarıyla ilgileniyordu; ne var ki, özellikle aydın lardan olu tu u için, hemen hemen bir etkisi olmadı Osmanlı proletaryası üzerinde.

Bütün bu zaafllara kar ın, i ç i hareketi sürüyordu. Osmanlı mparatorlu u'nda sosyal sorun, yani i ç ilerinin çalı ma ko ulları sorunu, kadın ve çocukların çalı ması sorunu ortaya konmu bulunuyordu; 1910'da, sosyal mevzuat adı na ilk taslak kesinle ememi de olsa, böyleydi. Sonraki yıllarda, grevler, yer yer ve zaman zaman ortaya çıkan hareket ler olarak sürdü ve içlerinden kimisi, binlerce i ç iyi sefer ber etti: stanbul gümrüklerinde çalı an hamalların grevi (1909), Bursa ipek i ç ilerinin grevi (1910), İzmir Kasaba demiryolu görevlilerinin grevi (1911), örnekleridir bunun.

Son olarak, Jön Türk Devrimi, "aydmlar"ı sahnenin önüne getiriyordu. Ne var ki, bir yarım yüzyıl önce, des potlu a kar ı mücadeleye giri mi bir avuç seçkin muha

lifle hemen hiçbir benzerli i yoktu bu aydınların. Gerçekten, Jön Türk Devrimi, insanların ve dü üncelerin yenilemesine yol açıyordu: Avrupa'dan ve Mısır'dan Jön Türk militanları geliyordu akın akın; Kafkasya'dan ya da Balkanlardan, Ermeni ve Bulgar siyasal sı inmacıları dönüyorlardı evlerine. Ancak, Müslüman dünyanın öteki bölümlerinden, imparatorlu un Arap eyaletlerinden, Mısır'dan, ran'dan da aydınları çekiyordu kendine devrim; özellikle Rusya Türkleri (Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Azeriler), Rusya'da gitgide daha saldırıya u rar hale gelen bir özgülü ü buluyorlardı Türkiye'de. stanbul'a yerle en Parvus gibi bir sosyal demokratın daha da özel durumunu saymıyoruz. Bir yeni dü ünceler birikimi idi gelip Osmanlı mparatorlu u'na giren bu insanlarla: Müslüman ça da la -ması, halkçılık, milliyetçilik, dayanı macılık, sosyalizm i di bu yeni dü ünceler. Sosyoloji gibi yeni bilim dalları ortaya çıkıyordu; nitekim sosyoloji için, 1912'de, üniversitede bir kürsü kuruldu. stanbul, birkaç yıl içinde, Müslüman dünyanın dü ün merkezi oluyordu yeniden.

1908'de. imparatorlu u saran bu büyük "dü ünceler çalkantısı"nda, iki ana akım da su yüzüne çıkıyordu: Biri, yüzünü slama çevirenleri temsil ediyordu bu akımları, öteki "Batı'nın ayartması"na (3) u rayanları. Bu iki e ilim çevresinde toplanıyordu bütün dü ün ya amı.

(3) Bkz. *Bernard Lewis, Islam et Laicité, la naissance de la Turquie moderne, Paris, 1988, s.202 vd.*

slamcı akımın ba lıca sözcülerinden biri, Mehmet Akif'di. O yıllarda, stanbul'da, slam kültürünün ba lıca merkezi olan Fatih Mahallesi medresesinde hocalık eden bir babanın o lu olarak, 1873'te do an Akif, orta halli bir Müslüman çevrede geçen çocuklu unun etkisini ta ıdı hep. Baytarlık Mektebi'ni bitirdikten sonra, yazarlık mesle i ile Ziraat Nezareti'ndeki görevini birlikte sürdürdü. 1908'de, stanbul Üniversitesi'ne edebiyat profesörü olarak atandı. Mehmet Akif, kitlelerin pek sevip tuttu u bir ki iydi ve o da, uzun lirik iirlerinde, a kınlık ve özlemlerini dile ge tiriyordu yı ıllan; air, Batı'ya öykünmeye hazır ve din de yince sadece ilerlemeye engel bir ey gören Osmanlı ay dmlarıyla, slamdaki çökü ü Batılı âdetlerin hesabına yazmaya kalkma alı kanlı mdaki kitleler arasındaki uçurumdan kaygılanıyordu. Mehmet Akif'e göre slamm ilerici ruhu üzerine dayanılmalıydı. Neydi izlenecek örnek? Batı bilim ve tekni ini almayı ba armı , ama yine de kendi ruhunu yitirmemi olan Japonya!

Cemalettin Afganî ile çömezi Muhammet Abduh'un dü üncelerinden etkilenmi kimi ulema, yazar ve airler, Akif'in çevresinde toplanarak, 1908 yılından ba lamak üzere, "yenilikçi" bir dergi, *Sırat ı Müstakim* 'i yayımlamaya ba ladılar. Büyük bir basan sa layacaktır dergi. Anayasadan yana olan, slam "danı ma"sına inanan, 1909 Nisan darbesine kar ı çıkan yenilikçilerin dü ünncesine göre Müslüman ülkelerin gerileyi i, slamm kendisinden de il, bo

zulmu biçiminden geliyordu; bu bozulu da, yeniliklerden (*bid'at*), kısır öykünme anlayı ndan (*taklîd*), mistik tari- katların etkisinden do uyordu. Sonuç da u idi: Bilimsel an- layı a kapalı, ilerleme ve ça da dünyaya uyma yetene i- ne sahip olmayan bir slam! Gecikmeye u ramı Müslüman toplumları kurtarmak için, arınmı bir slama, "özgür ara - tırma ruhu"na (*içtihat*) dönmek gerekiyordu; akla uygun, Avrupa'nın aslında ortaça Müslümanlanndan aldı ı yeni bilimleri kabul etme yetene ine sahip bir dini yeniden bul- mak böyle mümkündü. Seyirci her türlü anlayı tan uzak du- ran *Sırat ı Müstakim* yazarları, ticarete, sanayide, banka- cılıkta, yeni bir giri im ruhunu salık veriyorlardı.

Akif ve *Sırat ı Müstakim*, slamcı akımın en liberal ve en modern kanadını temsil ettiler uzun yıllar. Ne var ki, on- ların yanı sıra, ba ka e ilimler de vardı elbette: *ittihat ı Muhammedi Cemiyeti* 'nin (slam Birli i Derne i) sapkın ya da tarikatçı görü lerinin derinden derine etkisi altında kalmı bir "halkçı" slamdan, Mustafa Sabri'nin *Beyan ül Hak'da* savundu u gelenekçi ve tutucu slamma de in de- i iyordu bunlar.

deolojik yelpazenin öteki ucunda, özellikle Abdullah Cevdet'in temsil etit i "Baticılar" bulunuyordu. 1869'da do an Kürt kökenli Abdullah Cevdet, Jön Türk hareketi- nin kurucularından biriydi. Askeri Tıbbiye'yi bitirdikten sonra, hekimlik mesle inde bulundu; bir yandan da, yazdı ve çevirdi (özellikle ekspir'in eserleri). Sürgün edildi in

de, önce Cenevre'de, sonra da Kahire'de *çtihat* gazetesini çıkardı. 1910'da Türkiye'ye döndü; ertesini yıl da, bu kez İstanbul'da, ba lıca yardımcılarını Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı olmak üzere, dergisini yeniden çıkarmaya ba lıyordu. Abdullah Cevdet'e göre Batılılaşma, mutlak bir zorunluluktaki Osmanlı İmparatorluğu için. öyle yazıyordu: "Tek bir uygarlık var, o da Avrupa uygarlığıdır ve onu, gülü ve dikeniniyle getirmek gerekir." Batılılaşmanın, bir zihniyet değişikliği oldu üncesindeydi. Engeller mi? Devrini tamamlamı geleneksel değerlere ba lanmaydı; yobaz ve ba naz din adamlarınca kitlelerin cehalet içinde tutulmasıydı. Mehme Akif gibi, Abdullah Cevdet de, aydınlarla kitleler arasındaki uçuruma esef ediyordu; ancak, ondan farklı olarak, yarınları, gerçekdini inanışları ve bo inanışlardan kurtararak bu uçurumun doldurulmasını öneriyordu ve bu da, eğitimle, Batı'nın dü ünce temelleriyle, özgürlük, akıl, bilimsel anlayışla mümkün olacaktı. *çtihat* 'm tam bir Batılılaşma programı vardı: Bu program, kadın haklarının savunulmasından Latin alfabesinin kabulüne değin uzanıyordu; ailenin çarşaya alınmasını, medreselere karşı mücadeleyi, laikle meyi, metre sisteminden yararlanmayı içine alıyordu.

Abdullah Cevdet, Batılılaşmanın gözü kara bir yandaşını da olsa, Avrupa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilerisine siyasal bakımdan müdahalelerine karşı çıkan bir yurtseverdi yine de. Batı'nın değerlerini kabul etmek emper

yalizme kar ı kendini savunmaktı bütün açıklı ıyla. Sö-
mürgele menin tehlikelerine yollanmada bulunarak, "Ya
biz Avrupa'ya gidece iz, ya o gelecek bize" diyordu. Böy-
lece, Osmanlı Devleti için, bir hayat memat sorunuydu Ba-
tıla ma. Abdullah Cevdet'e göre Osmanlılar, kendi güç-
lerine dayanmalıydılar ve ancak bu güçlerle mümkündür
selamet. talyanlar Trablusgarb'e saldırdıklarında, ngilte-
re'nin yardımını isteyenlere oldu u kadar, okullarda dua
edilmesini emreden eyhülislama kar ı da iddetle çatıyor-
du: "Bizim en azılı dü manımız, diye yazıyordu, bizim do-
nup kalmı lı ımız, bizim cehaletimiz, bizim ba nazlı ı-
mız, gelene in arkasına takılmaktaki körlü ümüzdür (...).
Batı, ustamızdır bizim. Onu sevmek, bilimi, ilerlemeyi,
maddi ve manevi geli meyi sevmektir."

1908'de dü ünçe sahnesine egemen olan slamcı ve
Batıcı bu iki e ilimin arasında, bir tür "üçüncü yol "un ya-
va yava belirdi i görülür: Türk milliyetçili idir bu! ki
akımın kar ıla masından do mu tu milliyetçilik: Biri Rus-
ya Müslümanlarının hareketi idi ki, yüzyılın dönümünde,
smail Gasprinski ile *Tercüman* 'm öncülü ünde, Pansla
vizm tehlikesine kar ı direnebilmek için gerekli gücü, Rus-
ya'nın Türk halklarının birli inde arıyordu. Ötekisi, aynı
yillarda stanbul'da do mu , yüksek düzeyde ve kültürel bir
hareketti; Batılı türkologların bulu larından etkilenmi ola-
rak, Türklerin geçmi i ve .kimli inin aranı ı içindeydi. Bu
iki akımın kar ıla ması, 1908 Devrimi'nden soma Türki

ye'de oldu. O yılın sonlarında, stanbul'da, ilk milliyetçi kulüp olan *Türk Derneği* kuruldu ve Rusya'nın Türk aydınlarıyla Osmanlı bilginlerini topluyordu çatısı altında. Dernek, 1911 yılında, özellikle Osmanlı dilinin yalınlaştırılması ve arınması sorunlarıyla uğraşan bir dergi yayımladı. Aynı yıl, Jön Türk hareketinin başında, Selanik'te, bir başka dergi, *Genç Kalemler*, Ali Canip, Ömer Seyfettin gibi yazar ve editörleri bir araya getiriyordu ve bir "yeni dil"in, Arapça Farsça sözlükten bir bölümüyle yakasını sıyırap yalınlaştırmayı bir Türkçenin arandığı içindeydi. Tam da, tithat ve Terakki Komitesi'nin, Selanik'ten başlayarak imparatorluğun bütün milliyetlerine Türkçenin kullanılmasını dayatmanın arandığı içinde oldu bu bir dönemdi bu.

Derginin yazarları, Osmanlı Devleti'nin yazgısına bağlı, ama kendi kimliklerini arayanların kaygısını duyan yurtseverlerdi. Onlar arasında, Ziya Gökalp'in ayrı bir yeri vardı; aynı zamanda, tithat ve Terakki'nin Merkez Komitesi üyesi olmasından da ileri geliyordu bu. 1876'da Diyarbakir'de doğan Ziya Gökalp, Jön Türk hareketiyle temas içindeydi, Fransızca öğrenmişti, sosyolojiye karşı büyük bir ilgi duyuyordu. 1909'da, tithat ve Terakki Kongresi'ne, Diyarbakir temsilcisi olarak, stanbul'a geldi; ertesi yıl da orada yerleşti; Durkheim'i "kefetti" ve bir tür ideologu oldu komitenin. Önemli bir rolü vardı; çünkü, tithat ve Terakki Komitesi, bir ölçüde onun aracılığıyla ki, Türk milliyetçiliğine gelip girecektir yavaş yavaş.

Osmanlı devlet kadrosuna saygılı olan Ziya Gökalp'in "milliyetçilik"i, kendine özgü iki nitelik taşıyor o dönemde. Bir "sosyal devrim" zorunluluğunun altını çiziyor önce: "Kozmopolit değil ulusal" olan bir yeni yaşamın artırılması; Avrupa'ya sıradan bir öykünme değil, ulusal kültürle uygarlık arasında bir bireyin ürünü olarak tanımlıyor bu devrimi. Öte yandan, Ziya Gökalp, dizelerinde, sözlencesel bir biçimde, yurtsever bir "pantürk" ülküsünü dile getirir ki, büyük bir yankıya yol açacaktır gençlik arasında: "Vatan, ne Türkiye'dir Türklere, ne Türkistan; vatan, geni ve ebedi bir ülkedir, Turan!" diyordu. Ziya Gökalp, bu konuda bir kurama varmadan önce, Türk milliyetçiliği bahsinde romantik bir görüşün temellerini atıyordu. Ne var ki, o sıralarda, Selanik ve İstanbul'daki dar çevrelerin dışında, bu düşünülere kulak verecek insanlar yoktu pek.

Genel olarak, Jön Türk Devrimi'nin yol açtığı sosyal ve fikri coşku, sınırlı kalıyordu bir an için. Hakları yolunda mücadele eden bir avuç kadın, kimlik sorunlarını tartışan birkaç yüz aydın, yaşam koşullarına karşı protestolarını yükselten birkaç bin kişi: O kadar! Söz konusu oyunculara! sayısı bu denli sınırlı olunca, etki de öyle olacaktı haliyle. Kitle, yığınlar kımıldamıyordu ve eskisinden daha fazla yaptıkları bir şey yoktu pek. Ayrıca, direnişlerle karşılaşılıyordu bu sosyal hareket: Dinsel, iktisadi ya da siyasal da olsa, yerlelik güçlerin direnişiydi bu. Hareketi tutup durdurmak üzere, fetvalar ve bastırıcı kanunlar işbaşındaydı

lar; sıkıyönetim sürüyordu, sansür alttan alta yürüyordu. Jön Türkler, kar ı çıkmadıklarında, sosyal hareketi derleyip toparlıyorlar ve çok geçmeden sosyal olarak "büyük amaç" diye belleyecekleri noktaya do ru yönlendirmeye çabalıyorlardı onu.

Bir Türk burjuvazisi yaratma idi bu amaç!

Jön Türkler i ba ında

ttihatçılar için, 1909 Nisanı'ndaki uyan tavımdaydı. Jön Türk örgütü, silinip gitmi ti bir bakıma. Dahası, asayisin sa lanmasında, komite de il, Makedonya ordusunun ya lı subaylan oynamı lardı asıl rolü. Bununla beraber, ttihat ve Terakki Komitesi'nin kendini toparlamasına ve yeniden devletin egemen siyasal gücü olmasına birkaç ay yetecektir.

Gerçekten, devletin ba ında birbirine rakip insanlar yoktur artık. Önce, iktidardaki ki iler bakımından böyledir bu. Bütün ömrü dı anya kapalı biçimde geçip ya lı haliyle tahta çıkmı olan yeni sultan, Abdülmecid'in o lu V Mehmet'in, ttihatçıları korkutacak bir durumu yoktur hiç de; bir figüranlık rolü oynamak, ki ili inde Osmanlı birliğini simgele tirmekle yetinir. 1909 Nisan darbesinin ertesinde yeniden sadrazam olan Hüseyin Hilmi Pa a, Sait ya da Kâmil gibi eski pa alardan daha uysaldır her eye karın. 1910 yılının ba lannda onun yerine geçen eski Roma

elçisi brahim Hakkı Pa a'ya gelince, namuslu da olsa büyük çaplı bir insan de ildir; kendi kartını oynamaya kalma da fazla e ilimi yoktur. Anayasal nedenler de gelip eklenir bunlara: Anayasada 1909 A ustosumda yapılmı bir dizi de i iklik, sultanın oldu u gibi sadrazamın yetkilerini de azlatmı tır: Sultan, ayrıcalıklarının bir bölümünden yoksun bulunmaktadır, nazırlarla devletin yüksek görevlerini atama da bunlar arasındadır; sadrazamın ise, artık parlamento ya kar ı sorumlu olan bir kabine üzerinde fazla bir otoritesi yoktur.

Kabinede, kendi adamlarını yerle tirmi ti komite ve kilit noktalarda bulunuyorlardı: 1909 Haziranında Maliye Nazırın olacak olan Cavit Bey ile onu izleyen Dahiliye Nazırın olacak olan Talât Pa a böyledir. Anayasa de i ikliklerinin artık ön plana geçirdi i Mebusan Meclisimde, milletvekillerinin pek büyük bir ço unlu unu elinde tutmaktadır komite ve temsilciler de, Halil Mentem emin esas ı altında yeniden toplandı ttihat ve Terakki Partisi'nde. 1909 Mayısından beri a a ı yukan silinip gitmi olan parlamento muhalefetine gelince, az çok örgütlü küçük gruplar halinde su yüzüne çıkmaya ba lar yeniden: 1910 ubatında kurulan Ahali Fırkası (Halk Partisi) ile *Hizb i Cedit* (Yeni Parit) böyledir. Ne var ki, ttihatçılann egemenli ini tartışmayacak denli zayıftır bu muhalefet.

Kalıyordu ordu sorunu.

Ayaklanmayı bastıran *Hareket Ordusu* komutanı Mah

mut evket Pa a, günün güçlü insanı da olsa, siyasal iktidarı kullanmayı cam çekmez. Önce üç ordu için müfetti olarak atanan ve stanbul sıkıyönetim ki 1912 Temmuzuna de in yürürlükte kalacaktır komutanı olan pa a, 1910 yılının ba larında brahim Hakkı Pa a'nın kabinesine Harbiye Nazın olarak girer; siyasal rolü, bir tür resmile tirilmi tir böylece. Bu katı ve uzla maz askerle ttihat ve Terakki Komitesi arasında sürtü meler eksik olmayacaktır. Orduda siyasetin yeri ile ili kilidir bunlar: Mahmut evket Pa a, orduyu siyasetten anndırmak istedi i halde, ttihatçılar, genç subaylara dayanmayı sürdürürler. Bunun gibi, kabinede de bir nüfuz mücadelesi sürer gider: Bütçe sorunu, Harbiye Nazın'm, onun a ın isteklerine direnen ttihatçı Maliye Nazın Cavit Bey'in kar ısına çıkarır iddetle.

Öyle de olsa, bu kimi çatı maların dı nda, Mahmut evket Pa a ile Jön Türkler, aynı amacı güderler: mparatorlu un bütünlü ü ve birli ini sürdürmektir bu. Pa a, siyasetten çok, ordunun sa lamla tınlaşma ve imparatorlu un savunmasının sa lanmasına verir kendini. Böylece uygulamada, komite ile subaylar heyeti arasında, özellikle ta ra düzeyinde sıkı ili ikler olacaktır; söz konusu *military connection*, kasıtlı olarak belli belirsiz kalsa da böyledir.

Budununda, ordunun gölgesinde yeniden örgütlenecektir komite. Yönetici organ, asıl anlamıyla Merkez Komitesi (*Merkez i Umumi/âk*; hep gizli kalan bu organ, Selanik'ten ba layarak, imparatorlu un ba kentine ta ınaca

ı tarih olan 1912 yazma de in, imparatorlu un siyasal ya-
amını yönlendirmeyi sürdürür. Siyasetinin ana çizgilerini
belirleyen bir kongre toplar. Komitenin en etkin üyeleri
arasında, Talat Bey'i, Doktor Nâzım'ı, Ömer Naci ve Mit-
hat ükrü beyleri belirtmeli; ne var ki, 1913 yılından önce,
içlerinde gerçekten bir lider sivrilmez. Hareketin tarihsel
büyük ki ilikleri, Ahmet Rıza Bey gibi, onursal mevkiler
dedir ya da brahim Temo gibi muhalefete geçmi lerdir.
1908 Temmuzumun kahramanları, sahnenin önünde de il-
dirler artık: Niyazi Bey kı lasına dönmü tür ve Enver Bey
de, askeri görevli olarak Almanya'ya gönderilmi tir.

Komite, eyaletlere nüfuzunu yaymak amacıyla, büyük
bir çabaya girmi tir. Selanik'teki Merkez Komitesi'nden
ba layıp ta ra kentlerindeki ubelerden geçerek yerel ku-
lüplere de in uzanan bir mertebeli örgütleni e gidilir. Ço-
u kez, valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlıklardan olu an
eyalet hiyerar isi ile "astarlanmı " bir yapıdır bu. Ayrıca,
ttihat ve Terakki Komitesi, aile, dostluk, e itim, koruma
ba larına dayanan resmi olmayan bir ili kiler a mının da
deste ini alır ki, örgütleni pek etkili olur bununla (4). Eya-
letlerde, okullar açan, propaganda eser ve gazeteleri yayım-
layan, iktisadi etkinlikleri yüreklendiren ilerleme merkez-
leri olmakla görevlidir ubeler. Aslında Jön Türküler, Türk

(4) Bkz. E. J. ZÜRCHER, *The Unionist Factor, The Role of the Commu-
nittee Union and Progers in the Turkish National Movement, 1905-1926, Le-
1984, s.47vd.*

ler ve Müslümanlar için, Rumlar, Ermeniler ya da Yahudilerde görüldü ü gibi, bir cemaat yapısı, bir dayanı ma sistemi kurmak isterler; Fransız sosyolojisinden alman bu dayanı ma terimi de, ttihatçı çevrelerde revaç bulacaktır çok geçmeden.

Komite, büyük toprak sahiplerine dayanır kırsal kesimde. Parlamentoda, gerçek bir siyasal güçtür böylesi insanlar ve ba larında da, Halil Ment e, Ali Cenânî ya da Mustafa Rahmi gibi, her biri Ege'nin, Suriye'nin ve Rumeli'nin büyük toprak sahibi ailelerinden gelen nüfuzlu Jön Türk milletvekilleri bulunmaktadır. mparatorlu un bu borçlanma yıllarında, toprak ö ürle beraber Hazine'nin ba lıca kayna ı olup, sermaye birikiminde de temel kaynak durumdadır; yabancıların müdahalesinden hemen hemen bütünüyü yakasını kurtarabilecek tek zenginliktir de o. Komite, toprak a alarının siyasal ve iktisadi egemenli ine son vermeyi dü ünemez pek; tersine, tarım siyaseti, onları destekleme e ilimindedir. Cavit Bey, liberal iktisatçılardan esinlenerek, Osmanlı mparatorlu u'nun geli me yolunun, tarım alanında uzmanla madan geçti i görü ündedir. Bunun için de, dı arıya mal satımını kolayla tırmak amacıyla, ülkeyi yollar, demiryolları ile donatmak ve pazar için mal üretebilecek tarıma do ru yönelmi büyük i letmeleri de desteklemek gerekir.

Bununla beraber, Makedonya kentlerinden do mu bir hareket olarak, ttihat ve Terakki'nin, bir kent tabanı vardır

her eyden önce. Özellikle üyelerini, büyük kentlerin küçük burjuvazisinden, avukatlar, öğretmenler, hekimler, gazeteciler, memur ya da müstahdemler arasından ve Anadolu kentlerinin Müslüman Türk tacir ve zanaatçıları arasından toplamaktadır. Onlara, askeri okulları bitiren genç subaylar eklenir: Eski rejimin ya lı rütbelilerine genellikle kar ıdır bu insanlar ve komitenin a ırılıktan yana eylemci kanadı da bu genç subaylar arasından çıkar. Böylece komite, yükselmekte olan Türk orta sınıfını temsil etmektedir; ve ça da la mı bir Osmanlı Devletimin temeli yapmak istemektedir onları.

Komite, kitleleri çevreleyip seferber etmeye çabalar ayrıca. İstanbul'da, liman i çilerinin ya da tayfaların güçlü korporasyonlarını denetler. Büyük mitingler düzenler: Balıkçıların da, çö u kez gazeteci Hüseyin Cahit, "filozof" Rıza Tevf ik ya da romancı Halide Edip vardır ve, örne in savaş gemileri satın alınması amacıyla, halk arasında yardım kampanyaları açar. Bu kentteki yı nları kullanma siyasetinin örne i, Bosna Hersek'i kendisine katmı olmasına misilleme olarak, komitenin, Avusturya'dan gelen mallara (özellikle eker, fes) kar ı, 1908 Ekim'inde düzenledi i boykottur. Avusturya'yı hiç ku kusuz rahatsız eden bu ilk eylemin ba arısı, (Girit sorunu nedeniyle) Rum tacirlere, arkasından da Trablusgarb'ı i gal etmesi sırasında talyanlara kar ı aynı silaha ba vurmaya götürür Jön Türkleri. Daha çok dı ticarete yönelmi Hıristiyan tacirleri özellikle

sendeleyen bu boykotları örgütlemenin arkasında, Jön Türklerin çok geçmeden kullanacakları bir tema belirir: Bir "milli iktisat" yaratmaktır bu!

Böylece, ttihat ve Terakki Komitesi, karma ık bir örgüttür: Hem Mason locasına benzer, hem devrimci hücreye, hem komitacı çetesine, hem de terimin ça da anlamıyla siyasal partiye. Liberal ve demokratik lafkalabalı ı altında, Jön Türkler, eski alı kanlıklarını yitirmemi lerdir. Gizlilik zevki, birbirine ko ut ebekeler sistemi, özellikle Hüseyin Cahit'in *Tanin'ds* büyük ustalıkla yönlendirdi i kullanma ve propaganda sanatı, baskılara ya da gerekti inde iddet araçlarına ba vurmadır bunlar. Yerel gazetelerinin kiminin adları anlamlıdır: *Silah, Süngü, Kur un, Bıçak, Bomba!*

Jön Türkler, tehlikeli biçimde tehdit edilen imparatorlu un birli ini kurtarmak için, 1908 Temmuzunda devrim yapmı lardı. mparatorlu un bir kez dizginlerini ele geçirince de, sloganlarındaki ilk terimi, "birlik" terimini uygulamaya geçirmek gerekiyordu. Milliyetler sorunu kar ısında hangi siyaseti izleyeceklerdi? Birlik, imparatorlu un bütün etnik ö elerinin birli i (*ittihad ı anası*) idi onlar için, yani Müslüman olsun olmasın, imparatorluktaki milliyetlerin özerklikçi ya da ayrılıkçı e ilimlerinin sona ermesiy di. Müslüman olmayanlar konusunda, Jön Türkler, yan ö zerk etnik dinsel cemaatlar olan millet'leri ba lanndan atıp kurtulmak istiyorlardı: Ça ını yitirmi olarak bakıyorlardı

onlara ve devlet hakkında kafalarında oldu turdukları görü-
e gerçekten bir meydan okuma idi bunlar. Böylece Rum-
lar, Yahudiler, Ermeniler, Araplar, Türkler yoktu; kanun
önünde hepsi bir olan, aynı haklara sahip ve aynı görevler-
le yükümlü Osmanlı yurttanları vardı artık. Fransız Devri-
mi Jakobenziminin, "tek ve bölünmez devlet" temasının
damgasını vurdu u Jön Türkler, merkezile tirmek, tekbi-
çimle tirmek, e itle tirmek, aklile tirmek istiyorlardı.

Ne var ki, bir ba ka birlik anlayı na sahipti impara-
torlu un milliyetleri. Müslüman olmayanlar için, ' birlik,
millefler arasında e itlik anlamına idi; bir ba ka deyi le,
kültürel özerklik sisteminin sürmesi, hatta daha da açılıp
serpilmesi idi bu; ona ba lı olarak, Müslüman olmayanlar
da, önce Rum ya da Ermeni, sonra imparatorlu un uyruk-
ları olarak Osmanlı olmayı sürdürecektlerdi. Seçkinler, des-
potlu a kar ı mücadeleye katılmalarının ödülü olarak, dev-
let i lerinde daha çok yer tatmak, daha fazla özerklik isti-
yorlardı; ve bu özerklik terimiyle, ba ımsızlı ı dü lüyordu
ço u. Türk olmayan Müslüman milliyetler söz konusu ol-
du unda, bütüne bakıldı nda, temmuz devrimi, Abdülha-
mit'in üzerlerine titredi i Arap, Arnavut ya da Kürt e ra-
finca iyi kar ılanmamı da olsa, orta sınıflar, ba ta da ga-
zeteciler ve aydınlar, adalete, yerinden yönetime olan göz-
lemlerini gerçekte tirme fırsatı olarak bakıyorlardı ona.
Onlar için söz konusu olan (bir ölçüde Arnavutlar bir ya-
na bırakılırsa) sahip olmadıkları ayrıcalıkları savunmak

de il, stanbul'dan reformlar ve daha fazla özerKiiK eme mekti.

Osmanlı birli ini anlayı biçimleri arasındaki bu farklılıklar, devrimin co kusu içinde bir anlı ına silinmi de olsalar, temmuzun ertesinde ortaya çıkacakladı. Özgürlük iklimi, milliyetlerin özlemlerine, yeni açıklama araçları sunuyordu ve silah ya da bombadan ba ka türlü idi bunlar: mparatorlu un bütün dillerindeki gazeteleriyle basının olanüstü geli mesi, etnik ya da dinsel temelde kültür kulüplerinin ya da derneklerin ço alması idi bu yeni açıklama araçları. Ulusal uyanı ları geç olmu Kürtlerin bile, stanbul'da gazeteleri oldu ve derneklerini, *Kürt Teavün* ve *Terakki Cemiyeti'm* kurdular.

Parlamento da, seslerini i itirme konusunda bir kürsü oluyordu milliyetlere. 1908 seçimlerinde, 147 Türk milletvekilinin yanı sıra, 60 Arap, 27 Arnavut, 26 Rum, 14 Ermeni, 10 Slav ve 4 Yahudi seçilmi ti. Böylesine de i ik ö e-lerden olu an bir Meclis, Halide Edib'in kibarca "ahenk yoklu u" diye adlandırdı ı (5) eyi sergileyecektir hızla. Azınlıklar, *Ahrar Fırkası'ma*. birkaç milletvekili ile yeniden grupla ırlar; Prens Sabahattin Bey'in yerinden yönetim hakkındaki dü üncelerinin mirasçısı olan bu parti de, ulusal soruna, ttihat ve Terakki Komitesi'nden daha liberal bir yakla ım içindeydi. Ulusal kıpırdanı , yasal araçla

(5) *Memoirs of Halide Edib, New York et Londres, tarihsiz, s. 271.*

rm dı ında, 1909 k ı ı boyunca tekrar ba lıyordu: Rum ve Bulgar komitacı çeteleri yeniden eyleme geçiyor, Do u'da Kürtlerle, Ermeniler arasında çatı malar, bir kez daha kendini gösteriyor, Arnavutluk'ta karı ıkliklar patlak veriyordu. Böylece, Anayasa'nın yeniden yürürlü e konulusu, ulusal sorunları yatı tırmak öyle dursun, geni letip o altmı - tı olsa olsa.

Jn Türkler, görü me yoluna ba vurmaya kalktılar önce. Seimdnemi boyunca, Da nak Ermenileri ya da Rum Patrikli i ile böyle yaptılar. Ne var ki, azınlıkların bir rol oynadıkları (Arnavutlar) ya da destekledikleri (Rumlar) 1909 Nisan darbesinden sonra, Ermeniler arasında alabilirdi ine bir güvensizlik ve ku ku havası yaratan Adana kıyımlarından soma, birlik konusunda merkeziyetçilik anlayı larını uygulamaya gayret ettiler ve bu yolda aldıkları bir dizi önlem de unlar oldu: 1909 A ustosu'nda çıkardıkları *Cemiyetler Kanunu* ile dernek ve kulüplerin kapatılması (bu kanunun 4. maddesi, "amaç ya adını bir ırk ya da bir milliyetten alan siyasal dernekleri" yasaklıyordu); Rume- li'nde çetelerin yok edilmesi hakkında bir kanunla, e kıyalık üstüne bir kanuna dayanıp Makedonya'da çeteleri daıtma; Müslüman olmayanlar için askerlik hizmeti zorunlulu u. Son olarak, Jn Türkler, e itim sistemini merkezi le tirerek, azınlık okulları için bir müfetti lik kurarak, okullarda ve mahkemelerde Türkçeyi dayatmayı arayarak; bir ba ka deyi le, bir kültürel Osmanlıla tırma siyaseti gde

rek, ülkede birli i ilerletmeyi dü ündüler. Bütün bu önlem-lerin tek bir sonucu oldu: Ho nutsuzluklara yol açmak! Arnavutlarla Suriye Arapları arasında öyle oldu, ba kentteki Rumlarla Ermeniler arasında da öyle.

Bir ba ka hedefleri Jön Türklerin, Makedonya'ya büyük devletlerin müdahalesini safdı ı etmekte; imparatorluğun da ılıp parçalanmasının ba langıç noktası bu idi çünkü. Ate li yurtseverler olarak, emperyalizm kar ısında devletin ülke bütünlü ünü korumayı ve imparatorlukta yabancıların ayrıcalıkları ile onlann i lere burunlarını sokmalarına sen vermek istiyorlardı. Sonunda, tek istekleri, imparatorlu u büyük devletlerin sömürdükleri bir yan sömürge durumundan çıkarıp, kendi kaynaklarına sahip bir hükümrân devlet yapmaktı. Tutkulu bir programdı bu! "Yakındo u'nun Japonyası" olabilmek için, Avrupa'ya elini uzatmakla beraber, devletin egemenli ini sürdürmek gerekiyordu: Avrupa'nın sermaye ve uzmanlarına ça rıda bulunmakla beraber, kapitülasyonları ortadan kaldırmaya kalk ılılacaktı. Aslında, Abdülhamit'inkinden öyle uzak bir program de ildi söz konusu olan; hedefe ula mak için uy gulanacak araçlardaydı farklılık.

Jön Türkler, anayasayı yürürlü e sokarak, yolun hatırı sayılır bir bölümünü aldıkları dü üncesiyedeydiler. Onlara göre, Avrupa'nın saygı duymasına yol açacaktı anayasa; onun müdahalesini önleyecek, devletin saygınlı ını sa layacak, yabancı sermayeyi akıtacaktı; Cavit Bey, *Sabah* ga

zetesindeki bir dizi makalesiyle, ülkenin gelişmesi için önemini belirtmişti bu sermayenin. Bu açıdan, bir sosyal düşünce olarak algılandı 1908 Ekimi'ndeki olaylar.

Bunun gibi, Avrupalılar nezdinde, yeni rejimin görünümünü savunmak, liberal yönünü onlara açıklamak, çıkarları konusunda güvenlerini sağlamak da gerekiyordu. İşte bu amaçladır ki, Paris'de kalmış kimi Jön Türkler, 1908 A ustosundan başlayarak, bir propaganda gazetesi, *Yeni Türkiye*'yi yayımlamaya başladılar: Gazete, yeni rejimin savunucusu olarak ortaya çıkıyor, Fransız Osmanlı dostluğunun havarline soyunuyor; ve kapitülasyonların ortadan kaldırılmalarını isterken, Osmanlı Devletimin üçlü anlamaya katılması gerektiğini düüncesini savunuyordu. Jön Türkler, önemli Avrupa kentleri nezdinde bilgilendirme ve propaganda gezilerine de giriştiler: Ahmet Rıza Bey'le Doktor Nâzım, Jön Türk devriminin anlamını ve titihat ve Terakki Komitesi'nin rolünü açıklamak için, 1908 Ekimi'yle Kasımında Paris'e ve Londra'ya gittiler.

Abdülhamit, Almanya üzerine oynamıştı, ona bel bağlamıştı. Jön Türkler, bu tekele son vermek ve büyük devletler arasında bir denge siyaseti uygulamak istiyorlardı. Bu denge isteği, örneğin Avrupalı uzmanların seçiminde kendini gösterdi: Kara ordusunun emirhanesi Alman subaylarca yürütülürken (Von der Goltz 1910 yılında yeniden hizmete başlayacaktır), deniz güçlerinin kalkması bir engel değil, Amiral Gamble'in yönetimindeki bir ekibe emanet edilmişti;

jandarma gücünün yeniden örgütleni i de Fransızlara bırakılması tı.

Ne var ki, Jön Türklerin dı siyaseti, büyük güçlüklerle kar ı kar ıydı. Blokların olu umu, Üçlü Ba la ıklı a kar ı Üçlü Anla ma, emperyalist zorlamaların vahimle mesi, i lerini özellikle çetinle tiriyordu onların. Birkaç yıl içinde, Yakındo u'daki durum de i mi ti: Balkanlar'daki Avusturya siyaseti, daha saldırgan olmu tu. Rusya, Uzakdo u'daki sıkıntılarından sonra, yeniden Osmanlı mparatorlu u'na do ru çeviriyordu yüzünü; kendi ekonomisi için ya amsal bir duruma gelmi bu day dı alımını Bo azlar yolundan sa lama kaygısmdaydı; ve, Ermeni reformları sorununun yeniden uyanı nı beklerken, Küçük Asya'da bir demiryolu ebekesi kurma arzusundaydı. Anadolu'da ve Arap eyaletlerinde, Almanlar, ngilizler ve Fransızlar, Ba - dat demiryolu çevresinde çeki ip duruyorlardı ve çok geçmeden Musul petroleri katılacaktır buna. Yeni gelenler de vardı: Do u Anadolu'da bir demiryolu ebekesi kurmak için olası yardımcıları olarak ortaya atılan (Chester tasarısı) Amerikalılardı bunlar. Öte yandan, çıkarları çatı tı nda, birbirinin kar ısına dikilmeye hazır olan büyük devletler, ayrıcalıkları söz konusu oldu unda ya da kapitülasyonlara kar ı çıkıldı nda, aynı çizginin üstünde gelip buluyorlardı.

Jön Türkler de aralannda bölünmü tü dı siyasetin yürütülmesinde. Özgürlük ve ilerleme dü üncesiyle dolu si

villerin ço u, daha çok ngiltere ile Fransa'ya yakın hissediyorlardı kendilerini: ngiltere'ye yakınlık, ideolojik ("Parlamentoların anası") ve pratik nedenler yüzündendi ve imparatorlu un iktisadi bakımdan sömürülmesine göre daha az el atmı tı ngiltere. Fransa'ya yakınlık ise, hem duygusal nedenlerle idi, çünkü Jön Türklerin ço u Avrupa'daki sürgünlük yıllarında orada kalmı lardı; hem de kültürel nedenlerle, çünkü esinlerinin büyük bir bölümü, Fransız tarihinden (devrim) ve dü üncesinden (pozitivizm) geliyordu. Ne var ki, özellikle orduda, Almanya'nın kararlı yanda ları bulunuyordu; Mahmut evket Pa a ya da Ahmet Muhtar Pa a gibi, hele hele Almanya'da yeti mi ya lı subaylar böyleydi. Bir bölünü , çe itli stratejileri kesip ayırıyordu: Birinciler, ülkenin iktisadi bakımdan ilerlemesini dü ünüyorlardı, ikincilerse savunmasını. Geli mek ya da savunmak? Bütçe konusunda, Cavit Bey'le Mahmut evket Pa a arasındaki çatı mada simgele en ikilem buydu. Bu seçim, dı siyasette bir seçimdi.

Temmuz devrimini izleyen aylarda, Büyük Britanya, sonsuz bir saygınlık gördü stanbul'da (6); ne var ki kendisine ba lanan umutlar hayal kırıklı ına götürdü çok geçmeden. 1908 Ekimi'nde, Jön Türkler, bir ba la ıklık önerisinde bulunuyorlardı ona bo yere. Oysa, stanbul'daki ngiliz elçili i gibi, Froeign Office (ngiltere Dı i leri Bakan

) *Bkz. Joseph HELLER, British Policy towards the Ottoman Empire, 1908 1914, Londres, 1983.*

lı ı) da, alabildi ine Türk kar ıtı duygular besliyorlardı; Osmanlı anayasanın, Mısır ile Hindistan üzerinde bula ıcı bir etkide bulunması ku kusu içindeydiler. ngiliz yanda ı Kâmil Pa amın görevden uzakla tırılması i leri düzeltmedi. stanbul'da anayasalı bir hükümdarlık olsa bile, ngilizler, ttihatçılar gibi Jakobenlerin ellerinde olmaktan çok, liberallerin ellerinde görmeyi ye lerlerdi onu. 1909 kı ı içinde, liberal muhalefete gösterilen deste in kayna nda bu vardır. Öte yandan, Büyük Britanya, Üçlü Anla ma'd'aki ba la ıklarını, özellikle de Rusya'yı gözetip kollamak ve Hindistan'ın kuzey batı yamacını korumak dile indeydi. 1909 yılında, Dicle ile Fırat üzerindeki Lynch denizcilik kumpanyasının sözleşmesini yenilemek istedi inde, Arap e raf ve milletvekillerinin sert bir direni iyle kar ıla tı. ki ate arasında kalan Sadrazam Hüseyin Hilmi Pa a görevden ayrılmak zorunda kaldı.

1789'un ilkelerine ba lılıklarını açıkça dile getiren devrimcilerin ba langıçta yararlandıkları sevgi sermayesine kar ın, Fransa ile de güçle iyordu ili kiler. Ne var ki, Fas sorunu ile u ra iyordu Fransa. mparatorlukta edinip yı -dı ı dev mali, iktisadi ve kültürel çıkarların kaygısında olarak, Jön Türklerin milliyetçili ine güven duymuyordu; onların, Düyûn u Umumiye ya da Tütün Tekeli (La Regie) gibi i lemler kar ısındaki ku ku verici tutumlarına da güvensizlik besliyordu. 1910'da, özellikle artan askeri giderleri gö üslemek amacıyla, Cavit Bey, yeni bir borçlanma için

görü mek üzere, Paris'e gelmi ti; ne var ki, elleri bo dön-
dü; Fransız hükümetinin, i letme güvenceleri ve özellikle
askeri gereçlerin satın alınmasında istedi i siyasal güven-
celer kabul edilemez görünmü tü ona. Hüseyin Cahit, *Ta
nin'de*, Fransızların tavrına kar ı ate püskürüyor, "Türki-
ye'nin saygınlık ve ba ımsızlı ına gerçekten hakarettir bu"
diye yazıyordu.

Lynch sorunu ile Fransa'dan borç almanın ba arısızlı-
a u raması: Mali bakımdan zor durumda, ama ba ımsız-
lı ı konusunda kışkanç bir devletle, verece i deste i ödet-
meye iyiden iyiye kararlı bir Avrupa arasındaki ili kilerin
güçlü ünü gösteren iki olaydı bunlar. Birbiriyle çeli en i
ki zorunluluk arasında kalmı Osmanlı mparatorlu u, bir
çıkamazda bulunuyordu. talya, Trablusgarp'a saldırdı in-
da, eskisinden çok daha fazla yalnızdı!

lk yenilgiler: Trablusgarp, Arnavutluk

talya, gözlerini Trablusgarp'a dikmi fi uzun zaman-
dan beri, Fransızlarla ngilizlerin Kuzey Afrika'da bulu-
nu larına, Avusturya'nın Balkanlar'da zorlayıp bastırması-
na bir kar ılıklı bulma arzusu; "vaat edilmi toprak" görü-
nü üne sahip bir ülkenin yakınlı ı; Roma'nın vaktiyle ora-
daki egemenli inin anılan; o topraklarda umulan zengin-
lik; "yemi in olgunla tırdı ı" dü üncesinin a ır basması:
Milliyetçi ve emperyalist ate in pençesindeki bir talya'da,

i te bunlardı imgelemleri uyarıp kı kırtan! Bürokratlar, politikacılar, gazeteciler, i adamları onunla ilgileniyorlardı. Amerika'ya bo alan Güney talya'daki alabildi ine nüfus artı ina kar ı bir kurtulu çaresi olabildi Trablusgarp. Banco di Roma, stanbul'da bir ube açmadan önce de, oraya yerle mi ti; ve toprak satın alma da içinde olmak üzere, demiryolları, deniz ta ımacılı ı, limanlar, tarımı (zeytinya ı üretimini) modernle tirme alanlarında, tutkularla dolu bir yatırım programına vermi ti kendisini; böylece, siyasal bakımdan el koymaya zemin hazırlıyordu. Ne var ki, talya'yı eyleme geçmeye götüren, Fas sorunu oldu: Almanya'nın edindiklerine kar ı Fransa'yı serbest hale getiren Fransız Alman anla maları nedeniyle, talya'nın harekete geçmesinin zamanıydı.

Jön Türkler, son Afrika eyaletlerini tehdit eden tehlikenin bilincindeydiler. talyanların bir türlü iktisadi tekelinin, ba ka ülkelerden yatırımlar çekerek kırmayı denemilerdi. Böylece, 1910 yılı Martı'nda, Trablusgarb'm yeni valisi brahim Pa a, Amerikan sermayesini, fosfatları i letmeye ça ırmı tı. Ne var ki, bunları yaparken, eyaletin savunmasını da savsaklamı lardı. Abdülhamit zamanındaki milis, 1908'den soma da ıtılmı tı ve Yemen'deki karı ıklıkları bastırmak amacıyla askeri birlikler çekilmi ti.

29 Eylül 1911 'de, talyan makamlarının verdi i ultimatom sona erdi inden, sava ilan edilmi ti. 4 Ekimde, talyan birlikleri Trablusgarp'ta karaya ayak basıyorlar ve bir

kaç hafta içinde, ciddi bir muhalefetle kar ıla madan kıyı bölgesini ele geçiriyorlardı. Kasım ba larında talya, Trablus'la Bingazi'yi, topraklarına kattı nı resmi olarak ilan ediyordu.

Ne var ki, Osmanlı direni i hızla örgülenecektir. Gerçekten kazanılması umulan ey, büyük çaptaydı: Türklerin Trablusgarp'ı savunmakta yetersiz oldukları ortaya çıkarsa, Ortado u eyaletlerindeki Arapların, stanbul'un koruyuculu una olan güvenleri yok olma tehlikesi içine girecekti; stanbul ise, Batı emperyalizmine kar ı böylesi bir koruyuculukta bulundu unu ileri sürüyordu onlara. Türk talyan sava ı, Müslüman dünyada panislamist duygulan *uyaRdnyorda; geni bir dayanı ma atılmım yoiaçıyotve* Türkiye'de bile, dü ünceleri *cihad'a* kı kırtıyordu; o kadar ki, Hüseyin Cahit, *Tanın* 'de, yurttalannı'sakin olmaya ça ınıyor ve bunalımı çözmeye deste i gerekli olan ngiltere kaygılandınp ürkütülmemelii, diyordu.

Osmanlı garnizonlanm kalıntılarını bir araya getirerek ve Sunusilerle ba la ıklık kurarak, içerde direni i örgütlemek amacıyla, Enver Bey, bir avuç askerle Trablusgarp'a gönderildi. Böylece, bir gerilla sava ı ba lıyordu ki, uzun yıllar sürecektir. Egemenli ini oturtmak için, Trablusgarp'm içlerine do ru sızmakta güçsüz kalan talya, bir a irtma hareketine ba vurarak, Çanakkale'yi bombardıman etti ve Oniki Ada'yı ele geçirdi (1912 Nisanı).

Bunlar olurken, imparatorlu un öteki ucunda, Make

donya'da ve özellikle Arnavutluk'ta, günden güne kötüye gidiyordu durum. Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin sütunlarından biri olmu lardı uzun bir tarihten beri; ve ye leme li bir i lem görmü lerd i sultanlarca. Abdülhamit, Arnavut eflerin dostlu unu kazanmasını bilmi ti. Arnavutlar, Jön Türk hareketinde (örne in brahim Temo) ve devrimin kendisinde (Niyazi) önde gelen bir rol oynamı lardı ço u kez; bununla da, Berlin Kongresi zamanında ortaya konmu , özerklik i lemlerine yeni rejimin güler yüzle bakaca ının umudu içindeydiler. 1908 Kasımı 'nda, Manastır'da Müslümanları, Ortodoksları ve Katolikleri biraraya getiren bir kongre toplanmı tı ve Jön Türklere deste ini yeniden belirtmi ti. Ne var ki, Jön Türklerin merkezîyetçi e ilimleri, Arnavutluk da larında bir kayna may a yol açmı tı.

Mebusan Meclisi'nde, smail Kemal ba ta olmak üzere, Arnavut milletvekilleri Jön Türklerin güttü ü siyasete kar ı çıkarken, kayna ma açıkça ba kaldırmaya dönü ü yordu 1910'da Kosova'da. Osmanlı döneminde, devlet, Arnavutluk da larında gücünü pek hissettirmezken, Jön Türklerin merkezîyetçi siyaseti orada da uygulanmaya kalkıldı. Arnavutlar, yeni vergileri, nüfus sayımını, Türk okullarını, Osmanlıca uygulamasını ve kendi dilleri için Arap alfabesini dayatmayı hedefleyen giri imlere kar ı protestoda bu lundular. Sivil halkın silahsızlandırılmasını emreden, çetelere kar ı kanun, kan gütmenin bir tür ulusal adet oldu u bir ülkede, sertlikle kar ılandı. Katolik Arnavutlar, sulta

nın ordusunda hizmet etme yükümlülüğü ünden ho nut de-
ildiler.

Arnavut ayaklanması kar ısında, Jön Türkler, bir sert bastırmayı (Cevat Pa amın, Turgut Pa amın seferleri), bir uzla mayı denediler sırayla. 1911'de, kom u Karada 'ın kaçakçı silahlarıyla beslenen bir gerilla hareketi yeniden ba lıyordu; her eyden önce, kendi Arnavut kimlikleriyle ortaya çıkan Hıristiyan ve Müslümanlarca canlandırılmı tı hareket. Vlor'a'da olu an bir Arnavut ulusal komitesi, Arnavut eyaletlerinin bir birle ik Arnavutluk'ta birle mesini istiyordu; bu Arnavutluk'un, kendi parlamentosu, kendi idaresi ve kendi ordusu olacaktı. 1911 A ustosu'nda, Osmanlı hükümeti boyun e er gibi oldu, ne var ki belirsizli- ini sürdürüyordu: 1912 ilkbaharında, Arnavutluk, açıkça ayaklanı içindeydi yeniden.

mparatorlu un bir kısmında geli en bu olayların de- rin yankılan oluyordu stanbul'da ve bir dizi siyasal buna- lıma yol açıyordu. Trablusgarp'ın talyanlarca i gal edilme- sinin arkasından, Sadrazam brahim Hakkı Pa a, bir hort- la a, Sait Pa a'ya bırakmak zorunda kalmı tı yerini. Mu- halefet, güçleniyordu. 1911 Kasımı'nda, Mebusan Mecli- si'nde, rejimden ho nut olmayan kim ki var bir araya geti- ren yeni bir parti, *Hürriyet ve tilâf Fırkası* ortaya çıkıyor- du. Damat Ferit Pa a'nım, Kamil Pa a'nım ve Prens Saba- hattin Bey'in canlandırdıktan ve daha ba tan ba layarak Mebusan Meclisi'ndeki milletvekillerinin belli bir bölü

münü yeniden toplayan parti, bir parlamento muhalefinin yuvası oldu hızla; Jön Türklerin merkezîyetçili ini, sıkıyönetimin uzatılmasını, komitenin hemen hemen kılık de i - tirmi diktatörlü ünü, utanması olmayan bir oligar i yönetimini, iddete ba vurmayı ele tiriordu bu muhalefet. Kasım ayımdan ba layarak, stanbul'daki bir kısmî seçimde, yeni partinin adayı Tahir Hayrettin seçilmi ti.

Dı ardaki ve içerdeki bu geli melerle zayıflayan komite, Mebusan Meclisi'nin feshini sa layarak, durumunu onarmak istedi aceleyle (Ocak 1912). Bütün imparatorlukta gerçekten örgütlü tek parti olan, rakiplerinin ve özellikle de Hürriyet ve tilaf Fırkası'nın, elinde olmayan araçlara sahip bulunan, basın, toplantı ve dernekler hakkındaki kanunları kendi yararına kullanan, baskıya ve hatta iddete ba vuran o yüzden Nisan seçimlerine "sopalı seçim" adı verildi Jön Türkler, ezici bir ço unluk sa ladılar yeni Mebusan Meclisi'nde; muhalefetten sadece altı milletvekili seçilmi ti Meclis'e. Komite, doruk noktasındaydı böylece; talya tehdidi, tek çare olarak gösteriyordu kendisini. Sait Pa a'nın yeni kabinesinde, ttihatçılar daha da temsil ediliyordu ve Cavit Bey yemden Maliye Nazın olmu ta.

Ne var ki, dayanıksızdı Jön Türklerin zaferi. Gücünün doru unda olan komite, 1912 yazında paldır küldür dü mek zorunda kalacaktı. Yazgının acı bir cilvesiyle, komiteye en ba ta sadık kalmı bir yöre olan Makedonya'dan geldi darbe. Subaylar arasında, ttihatçılara kar ı kulüpler kurul

mu tu orada. 1912 ilkbaharında, onlarla ili ki içinde, stan bul'da, *Halaskar Zabitan* (kurtarıcı subaylar) grubu kuruldu; komitenin baskısına son vermek ve orduyu siyasetten temizlemektir amaçları da. Askeri müdahale tehditleri ve baskılar, 17 Temmuz'da Sait Pa amın görevden ayrılmasıyla sonuçlandı. Birkaç gün sonra, sultan, Gazi Ahmet Muhtar Pa a'yı, yeni bir hükümet kurmaya ça ınıyordu; "Büyük Kabine" adını alacak olan hükümette, bütün ttihatçılar safd ı edilmilerdi. 5 A ustos'ta parlamento fesh edildi; bununla, Jön Türkler, son siyasal durumlarını yitirmiş oluyorlardı. Komite, bu denli dü kün halde olmamı tı hiç bir zaman.

Ülke, derin bir manevi bunalımdan geçiyordu aynı zamanda. Siyasal yöneliler ve ideolojilerin önüne yeniden birer soru i areti konmaya başlanıyordu. İtalyan saldırısı, büyük devletlerin hareketsizliği, Arnavut ayrılıkçılığı, İslamcı aydınlar arasında Batı karşıtlığı ve ilimi arttırmaya ve İslam dayanımını başlanımları daha çok önem vermeye ve Müslüman ülkelerde milliyetçiliğin kötü sonuçlarına sert biçimde karşı çıkmaya itiyordu onları. 1911 yılı sonlarında ve 1912'nin başlanlarında, *Sırat ı Müstakim* dergisinin "liberal" anlayışı, dinin daha gelenekçi bir görüşü do rultusunda siliniyordu gitgide. "Yenilikçi" aydınlar, hemen hemen yazmaz oldular dergiye ve dergi, tutucu bir İslam sözcüsü olup çıktı.

Batıcı akım da hızından yitirmekteydi. Dönemin genç

bir gazetecisinin u itirafından anlıyoruz bunu: "Batılıla - ma, çok yönden çekmi ti bizi. Ne var ki, Batı emperyalizm- di. Ülke, emperyalistlerin elinde bir yan sömürge oldukça ve kapitülasyonlar kaldı ı sürece, Batımın savunuculu u- nu yapmak güçtü.(7)" *çtihafta*, Celâl Nuri, çok geçmeden arabına su katacak ve Abdullah Cevdet'in savundu undan çok daha ılımlı ve seçmeli bir Batılıla mayı salık verip ö ütleyecektir.

Bu "geleneksel" ideolojilerin bunalımı kar ısında, Türk milliyetçili i, 1911 1912'de yeniden güçlenmeye ba - lyordu. Yusuf Akçura ya da Ahmet A ao lu gibi Rus- ya'dan göçenlerin, Mehmet Emin gibi Türk aydınların or- tak çabalarıyla örgütleniyordu akım: 1911 A ustosu'nda, *Türk Yurdu Cemiyeti* kurulmu tu ve kasım ayında da, mil- liyetçi hareketin ba lıca organı olan *Türk Yurdu* dergisini yayımlamaya ba lyordu. Sadece Türk dilini arıla tırmak ve "ulusal" bir edebiyat yapmak de ildi söz konusu olan; tarihsel, kültürel, sosyal ve iktisadî bütün alanlarda, impa- ratorlu un içinde ve dı ında, bütün Türklerin birli i için ça- lı maktı. Pantürkizmin aracı olan *Türk Yurdu* dergisi, pek büyük bir basan sa ladı çabucak. Birkaç ay soma, 1912 Martı'nda, stanbul'da, bir "milliyetçi" kulüp, *Türk Oca ı* kurulmu ta ve bütün Türklerin kültürel, sosyal ve iktisadi kalkmı ı için çalı maktı amacı da. Türk Oca ı da, (Ahmet

(7) *Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım, stanbul, 1977, s. 73.*

A ao lu, Yusuf Akçura gibi) Rusya'dan göçen Türklerle, Mehmet Emin, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi gibi Türk aydınlarını yeniden bir araya getiriyordu. İğnçtir: Bu oca-
ın kurulmasına, birkaç ay önce, Tıbbiye Mektebi ö ren-
cileri giri mi lerdı.

Gerçekten, yeni dü ünceler için olgunla mı tı gençlik. Jön Türk devriminin sarho lu u içinde yeti en bir gençlik bir hayal kırıklı ından ötekine gidiyordu. Devletin güçsüz-
lü ü kar ısında eli bö ründe kalan, siyasal örf ve adetler-
den tiksinen gençli e, hareket edebilece i ve dü leyebile-
ce i ba ka alanlar gerekiyordu. Ne gitgide tutucu bir s
lamda, ne de gitgide saldırgan bir Batı'da kendini göreme-
yen gençlik, kimli ini arama içindeydi. çlerinden kimile-
ri, a ın çözümlere e ilim duyuyolardı: Bir avuç fedaiyi, En-
ver'in arkasında, Libya çöllerine atacak bir yurtsever kah-
ramanlıkta bu; ya da, imgelemleri Kafkas ötesi bozkırlara,
Ziya Gökalp'm canlandırdı ı söylencesel Turan'a do ru a-
ha kaldırıp dört nala ko turacak bir pantürk ütopyası. Ne
var ki, ço unun gözünde, Osmanlı Devleti'ni kurtarmak
için bir yeni yol bulmaktı özellikle söz konusu olan.

Makedonya'da felaketlerin birbirini izlemesi, Ahmet Muhtar Pa a'nın yeni kabinesini, Trablusgarp sava ı gibi Arnavutluk sorununu da hızla çözmeye götürdü. 4 Eylül 1912'de, hükümet Arnavut milliyetçilerin bütün istemleri-
ne razı oluyordu; Arnavutluk, hemen hemen ba ımsızdı
artık. Babıâli, 15 Ekim'de, talya ile antla ma yapmayı ka

bul ediyordu. Ouchy Antlaşmasıyla (15 Ekim 1912), barışı imzalanmıştı: Osmanlı hükümeti, Trablusgarp'ta Cyrenaique'in İtalya'ya katılması olmasını tanıyordu; sultan, halife olarak, Müslümanlar üzerinde manevi otoritesini koruyordu. Öte yandan, İtalyanlar, Oniki Adayı boşaltmayı üstleniyorlardı; ne var ki, Balkan savaşlarının patlaması, o adalarda varlıklarını sürdürme olanağını sağlayacaktır onlara. Osmanlı İmparatorluğu'nun Afrika'daki varlığı sona ermişti. Avrupa'dan silinip yok olmasının da eli kulağıydı.

II İMPARATORLUK SAVAŞI (1912-1918)

Balkan Savaşları

Osmanlı hükümeti, talya ile, onun bütün istemlerine razı olarak, sonunda barış imzalamayı kabul etmiş olsa da, bir başka türlü a rlıkta yeni bir tehlike gitgide beliriyordu. Balkanlar'da genel bir tutumun pek yakın oluydu bu tehlike.

Uzun yıllardan beri, için için oluyordu yangın. Avusturya'nın Bosna Hersek'i kendi topraklarına katması, Bulgar ba ımsızlığının ilanı, Girit'te anayurda katılma kayna masının yeniden başlaması, bütün bunlar, 1908 sonbaharından başlayarak, Balkan devletlerinin i tahını tekrar uyandırmıştı. Türkiye, bu saldırılar karşısında öylesine güçsüzlük örnekleri koymuştu ki ortaya. Avrupa'daki bu topraklarından er geç vazgeçmesi gerekti i açık görünüyordu. Sofya'da, "Bulgarların çan" diye tacı başına koymaya gelen Ferdinand kendi yaranna olarak Bizans imparatorluğunu yeniden diriltmek dü ünü daha o zamandan görüyor ve Bizans imparatoru giysileriyle portresini yaptırmakta duraksamıyordu. Avusturya'nın Bosna'ya el koymasını kabul etmek zorunda kalmasından çığına dönen Sırbistan,

Makedonya üzerinde amaçlar besleyip avutuyordu kendini. Bir Giritlinin, Elefterios Venizelos'un yönetimi altındaki Yunanistan, bütün "Yunan toprakları" nı birle tirmeyi hedef diye saptamı tı kendisine.

Daha talyan Türk sava ı patlamadan önce, belirginle meye ba lamı tı tehdit. 1911 Nisanımdan ba layarak, Venizelos, Rusya'nın da deste iyle, Bulgar Ba bakanı Gu e of'a, iki ülke arasında bir anla ma önermi ti. Kısa bir süre soma, bir Sırp Bulgar anla masının yanda ları, Rum patri inden, bir Balkan gümrük birli i dü üncesi lehinde bir demeç elde ederek (1911 Kasımı), büyük bir zafer kazan mı ladı. 1912 yılının ba larında, tahta mirasçı Prens Boris'in erginli ini kutlamak amacıyla Sofya'da düzenlenen enlikler de, Osmanlı mparatorlu u dü manları arasında bir yakınlama nın i areti olarak görünmü lerdı.

Türkiye'nin hiç de hayrına yorulmayacak bu ilk kucakla ıp öpü melerin arkasından, birden bir anla malar yansıdır sökün etmi ti. 1912 Martı'nda, talya Türk bunalımı tam kıvammdayken, Sırbistan'la Bulgaristan bir antla ma imzalamı lardı: Bu antla ma, Makedonya'nın özerkli ini, uygulanamaz oldu unun anla ılması halinde de, Osmanlılara kar ı bir zafer olasılı ına dayanmak üzere, oranın payla ılmasını öngörüyordu. ki ay sonra (29 Mayıs 1912), ilk anla mayı bir Yunan Bulgar ba la ıklı ı izlemi ti: Söz konusu ba la ıklı a göre, her iki ülke, Makedonya sorununu bir yana bırakarak, Osmanlı saldınsı halinde, bir kar ı

lıklı yardımla ma vaat ediyorlardı birbirlerine. Son olarak, sonbaharın ba larında, Karada da, önce Bulgaristan'la (27 Eylül), arkasından Sırbistan'la (6 Ekim) bir askeri sözleşme imzalayarak, Balkan koalisyonuna katıldı.

Bu tertibatın, olsa olsa Osmanlı mparatorlu u'na karşı tasarlanmı bir saldırıya varaca ı gün gibi a ikârdı. Tehlikenin pek çabuk farkına varılmı tı stanbul'da. Ancak, nasıl gö üslenmeliydi bu? 1911 yılının sonlarından beri, Türkiye'nin, hükümetin eylemini, bir bölümüyle felce u ratan yo un siyasal çalkantılar içinde oldu u göz önünde tutulursa, daha da vahim görünüyordu durum. Fazla olarak, Osmanlı ordusu, alabildi ine yara alabilir görünüyü teydi: II. Abdülhamit'in saltanatının son yıllarında içine dü mü oldu u uyukluktan henüz çıkıyordu ordu ve kadroların gençle tirilmesi, silahlanmanın modernle tirilmesi, strateji anlayı larımda de iklilik, vb. olmak üzere bir yenileme süreci içine girmi bulunuyordu ve sona ermi olmaksızın uzaktı bu süreç. Felaketlerin üst üste geli i kar ısında, Babıâli, en sıkı ık olanına çare aramı tı: Elindeki bütün güçleri Makedonya'da bir araya getirebilmek amacıyla, talya ile barı görü melerine giri mi ti; iki yıldan beri, imparatorlu un Batı sınırlarını tutu turup yakan Arnavut ayaklanmasına son vermeye de çalı mı tı; son olarak, büyük devletler nezdinde giri imlerini ço altarak, daha az savaç ı duygular içine girmeleri için, Balkan devletleri üzerinde baskıda bulunmalarını istemi ti onlardan. Ne var ki, çok geçti vakit; sava arabası, yola koyulmu tu daha imdiden.

Senaryo, her zamanki senaryodur: Osmanlı mparatorluğunun umun hasımları, 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ederler; ertesi gün de, Türkler aynı önleme ba vururlar. Hemen arkasından, Balkanlıların ultiyatı gelir: Babıâli'den, Makedonya'ya, sviçreli ya da Belçikalı bir vali ataması; yerel yasama meclisleri kurması; bir Avrupalı komutanın emri altında jandarma güçleri olu turması; büyük devletlerin elçileriyle büyük Balkan devletleri temsilcilerinin denetiminde olmak üzere, Berlin Antlaşması'yla vaat edilen reformların uygulanması istenmektedir. Dolambaçlı yollara ba vurma denenir İstanbul'da: Gerekli reformları gerçekle tirmeye hazır oldu u söylenir hükümetin, ancak Osmanlı Parlamentosu toplanmadı ı sürece, güvenceler verme reddedilir.

Davanın reddi midir bu?

Ne olursa olsun, bir araya gelmi Balkanlılar, böyle yorumlar Türk yanıtını. Artık çatı maları ba latmak için bir bahane bulmak kalır kendilerine sadece. 8 Ekim'de, bu bahane de bulunur: Karada , sınırdaki karı ıklıkları kanıt olarak gösterip, kuzey Arnavutluk'la, Novipazar sanca ına asker yollama giri iminde bulunur. Notalar, kar ı notalar alınıp verilir. Büyük devletlerin temsilcilerinin katıldıkları bir diplomatik bale sergilenir; ne var ki, olaylarca a ılmı gibi görünen bir dilsiz oyundur bu. Londra'da oldu u gibi Berlin'de de, beklemenin ye lenmesi gerekti i dü ünülür. Prusya yönetimi, bir müdahaleden önce, Balkanlar'ı sava ın

içine batmaya bırakmayı, İngiliz hükümetine nobranca önermeye kadar gidecektir. Ne var ki, tek başına kalmı da olsa, Osmanlı imparatorluğu, kendini aşılatıp horlatmaya karardır. 17 Ekim'de, Sırp ve Bulgaristan elçileri, İstanbul'u terk etmek zorunda kalırlar. Aynı gün, savaş da resmi olarak ilan edilmiştir.

Osmanlılar için pek çabuk felakete dönüşü geli me ler. Doğu Trakya'yı ele geçirip Edirne'yi kuşatan (ekimin sonları) Bulgarlar, kışımın ilk günlerinden başlayarak, Çatalca siperlerine ulaşırlar; orası ise, Osmanlı savunmasının İstanbul'dan önce son hattıdır. Yunanlılar da, Girit'i kendi topraklarına kattıkları ilan ettikten ve öteki çeşitli adalara el koyduktan sonra, Epeiros ile Güney Makedonya'yı işgal edip, Selanik'i kılıpayı Bulgarların elinden alırlar (8 Kasım). Son olarak, Sırlar, kuzey Makedonya ile Kosova'da iyiden iyiye yerleşirken, başlayan Karadağlılar da, Arnavutluk'ta kodra'yı kuşatırlar. Osmanlı imparatorluğu, Avrupa'daki topraklarını hemen hemen tümünü yitirmiş tir birkaç hafta içinde.

Öylesine umut kincidir ki durum, 1912 Haziranı'nda "Halaskar Zabitân"ın müdahalesinden beri iktidarda olan Hürriyet ve Telif, Sadrazam Ahmet Muhtar Paşa'nın yerine, Osmanlı siyasetinin eski kurtlarından birini, İngiliz yan da lı ile tanınan Kâmil Paşa'yı geçirmeye karar verecektir. Bunalımın çözümü, büyük devletlerin ellerinde de il midir her zaman oldu u gibi? Yeni sadrazam, İngiliz dostları

ile ili kiye geçme ve onlarla, Üçlü Anla ma'nın Türkiye le-
hine bir müdahalede bulunmasını görü mek çabası ile yüz
yüze kaldı um görür birden. Bu giri iminden, stanbul Li-
manıma birkaç sava gemisinin yollanması ve i ler barı gö-
rü melerine vardı nda Britanya'nın bir aracılıkta buluna-
ca ı vaadini elde edecektir.

Vaat tutulur. 3 Aralık 1912 günü, Türklerle Bulgarlar,
bir ate kes imzalarlar Çatalca'da. ki hafta sonra da, bütün
sava anlar Londra'da, ngiliz Dı i leri Bakanlı ımın koru-
yuculu unda, bir konferansta bir araya gelirler. Ne var ki,
Balkanlıların istekleri öylesine ölçüsüzdür ki, bu arabulu-
culuk pek etkili olmayacaktır. Yenenler, fethettikleri bütün
toprakları oldu u gibi, Ege'deki adaları, Arnavutluk'u ve
Edirne kentini isterler. Osmanlılar ise, ödünlerde bulunma-
ya hazır dırlar: Bir özerk Arnavutluk'un tanınması, Edirne
ilinin batısındaki bütün toprakların terki, Girit'in Yunan
Cumhuriyeti'ne katılmasına razı olu tur bunlar. Ne var ki,
kimi noktalarda, kesin bir tavır takınılır: Edirne kenti, Ege
adaları Türklere kalmalıdır; bu toprakların, özellikle de Os-
manlı mparatorlu u'nun ikinci ba kenti olmu olan Edir-
ne'nin terk edilmesi konu dı ıdır.

Elde ettikleri üstünlü ün gücüyle, iddialarından hiçbir
noktada vazgeçmek istemez Balkanlılar. Çatı maların ge-
çici olarak durdurulmasından beri az buçuk umuda kapı-
lan Osmanlılar ise, sert ve inatçı biçimde görü melerde bu-
lunurlar. Bir çıkımdır bu! Ne var ki Kâmil Pa a, Britanya

diplomasinin yapmacıklarla uyutulup aldatılmayacak mıdır sonunda? Görü meler uzayıp giderken, stanbulda da kaygı ve kızgınlık artar günden güne. Kâmil Pa a, iktidara geli inden beri, ttihatçı muhalefeti susturmak için elinden geleni yapmı olsa da, git gide daha iddetli görünür bu muhalefet; Edirne'yi Bulgarlara teslim etmeyi istemekle suçlar hükümeti ve direni i savunur hareketle. Aslında, hiç de nedensiz de ildir bu kayna ma; nitekim, özenle hazırlanmı bir hükümet darbesiyle sonuçlanacaktır. Gerçekten, 23 Ocak 1913 günü, "Babıâli Baskını" denen ey olur: 1908 devrimi kahramanlarından biri ve ttihat ve Terakki Komitesi'nin seçkin insanı Enver Bey, bir askeri birli in ba ında olarak Nazırlar Heyeti salonuna girer ve elinde tabancası, Kâmil Pa a'yı görevinden ayrılmak zorunda bırakır.

Yeniden iktidardadır ttihatçılar; Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna de in de orada kalacaklardır. Ancak altı ay sürmü olan liberal parantez kapanmı tır. Bununla beraber, öyle pek enli e olanak sa layacak bir an de ildir an. ttihat ve Terakki Komitesi'nin zaferi orta halli olur. Yeni hükümette, sadece üç ttihatçı vardır ve ılımlılıklarıyla tanınmı tır üçü de. Sadrazamlık, partiler üstü bir ki ili e, Mahmut evket Pa a'ya verilir; pa a, Harbiye Nazırlı ı görevini de üstlenir. Hürriyet ve ttilaf'm üyeleri, "her türlü yersiz muhalefet dü ünmesini terk etmeleri" ko uluyla serbest bırakılmı lardır. Dı tehlike kar ısında, ttihat ve Terakki Komitesi, kutsal birli i ye lemi tir sonuçta.

ttihatçı darbenin asıl hedefi, Kâmil Pa a hükümetinin,

Balkan koalisyonununun baskılarına boyun e mesini önlemkti. Ne var ki, ttihat ve Terakki Komitesi'nin iktidara geli i, durumu düzeltmek yerine, daha da a ırla acaktır. Gerçekten, Londra Konferansımnda, olaylar duyulur duyulmaz, temsilciler görü meleri askıya alır, kendi hükümetlerinin yeni talimatını beklemeye koyulurlar. Birkaç gün sonra da, özellikle Edirne'nin kimi mahallelerini terk etmeye ili kin son Türk ödünlerine kar ın, görü meler kesilir. 3 u bat'ta, onca korkulan ey olur: Bulgarlar, Edirne'yi bombardımana ba larlar yeniden ve Çatalca'da, Osmanlı savunmasının son hattını altüst etmeye çabalarlar.

Birkaç haftalık ate kes, kendine gelme olana ı sa ladı Türk ordusuna; bozgun, direni e dönü ür. Ne var ki, Balkan koalisyonunun üstünlü ü pek açıktır yine de. Türk basını, martın ikinci yansında, Çatalca'nın kahramanca savunulması üzerine ba lıklar atsa da, kötü haberler çok daha a ır basar terazinin kefesinde: 6 Mart'ta, Yunanlılar Yan ya'yı almı lardır; 28 Mart'ta, Bulgar bombardımanlarıyla büyük bölümü yanıp yıkılan Edirne teslim olur; nisanın ortalarında, Karada lılar, Arnavutluk'ta kodra'ya girerler. Sonuçta, yeni sadrazam Mahmut evket Pa a, gerçe i kabul etmek zorunda kalacaktır: Balkanlıların istekleri kar ısında yerin dibine geçmek pahasına da olsa, ban ı imzalamak gerekmektedir.

Mayısın sonlarından ba layarak, bu gerçekle ecektir. Yeniden Londra'da, Froeign Office'in yol göstericili inde

olmak üzere toplanır görü meçiler. Ne var ki, bu kez uza maz görü meler; görü ülecek büyük bir ey kalmamı tır çüñkü. 30 Mayıs'ta, Türk temsilciler, stanbul dolayında dar bir tampon bölge bir yana bırakılırsa, Osmanlı mparator lu u'nu, Avrupa'daki bütün topraklarından yoksun kılan bir antla mayı imzalarlar. Üç aylık bir sava tan soma, Mahmut evket Pa a hükümeti, Balkan devletlerinin bütün isteklerini kabul etmek zorunda kalmı tır.

Hasılı, i in içinden sıynlmı tı. Gerçekten, aynı günlerde, Avrupa diplomasisinin akli fikri, imparatorlu un Asya eyaletlerini bölü mekti. imdilik, savu mrulabilmi tir bu. Öyle de olsa, Osmanlı kamuoyunun gözünde, Londra Antla ması'nım imzalanması, a ır bir ba arısızlıktan ba ka bir ey de ildi. Hürriyet ve tilafiçin bir fırsattır bu: Ni tekim tilaf, Kâmil Pa a'nım öncülü ünde, görünü e göre ngilizlerin deste iyle, bir kar ı darbe hazırlıyordu bir süreden beri.

Komplo önceden sezilip önlenmi ve eski sadrazam, sürgünde bulundu u Kahire'den dönü ünde göz altına alınmı da olsa, liberaller, tasarılarını gerçekte tirmeyi denemek için, durumdan yararlanmakta geri kalmayacaklardır yine de. 11 Haziran'da Londra Antla ması'nım imzalanmasından birkaç gün sonra ve kamuoyundaki kızgınlı ın doru unda oldu u bir dönemde, Mahmut evket Pa a, Babıâli'ye gitmek üzere Harbiye Nazırlı ı'ndan çıktı ı bir sırada, yol ortasında öldürülür. Birkaç ay önce tithatçılara ik

tidarı ele geçirme olana ım sa lamı olan hükümet darbesinin öcünü alma arzusundaki darbecilerin programında, bir dizi ba ka cinayetler de vardır. Ancak, tithat ve Terakki Komitesi'nin kumanda mevkilerinde tatunma yolundaki kararlılı nı göz önüne almadan yapılmı tır hesaplar. Sır, sıkı sıkıya gizlenmedi i için, darbe giri imini ezmek kolayla acaktır o ölçüde de. Sadrazama kar ı saldın duyulur duyulmaz, u bir dizi bastıncı ve cezalandırıcı önlemler alınır: Sıkıyönetim ilanı, muhalefet liderlerinden ço unu tutuklama ve sürgüne yollama, hükümetin siyasetine hasım gazetelerin yayımını yasaklama, on altı ki inin ölüme mahkûm edilmesi, ki bunlardan biri, sultanın evlilik yoluyla ye enlerinden biri olan Salih Pa a'dır, öteki de liberal akımın ünlü dü ünürü Prens Sabahattin Bey'dir ve Prens ele geçirilemez. Muhalefetin önüne böylece geçilince, tithat ve Terakki Komitesi için, iktidardaki durumunu sa lamla - tırmada, olan bitenden yararlanmaktan ba ka hiçbir ey kalmıyordu geriye. Öldürülen sadrazamın yerine, komitenin içinden gelen ve Mısır Hidivi Muhammed Ali'nin torunlarından biri olan Sait Halim Pa a getirilir; öteki birçok tithatçıya da nazırlıklar verilir. Hürriyet ve tilaf, etkinliklerini sürdürmede kuramsal bakımdan serbest kalmı ol - sa da, bütün muhalefet partilerinin fiilen ortadan silinmi bulunması, rejime rengini veriyordu daha imdiden.

Türkiye, bir diktatörlükle donanmı tı!

Ülkede siyasal ya amın bu yeni dönemi, oldukça el

veri li ko ullarda ba layacaktır. Gerçekten Balkanlar'da, Osmanlı mparatorlu umdan yana esmeye ba lamı tı rüz-gâr. Londra Antla ması'mn imzalanmasının hemen ertesin-de, Balkan koalisyonuna katılmı olanlar, fethedilmi top-rakların bölü ülmesinde anla mayıp birbirlerini yiyorlardı. Bulgarlar, Selanik'in Yunanlılarca alınmasını bir türlü ka-bullenemez durumdaydılar; Yunanlılar ise, askeri çabala-rının yeterince ödüllendirilmedi i dü üncesindeydiler ve vardıktan noktadan daha ileriye, Epeiros'la Batı Trakya'ya yayılmayı istemi lerdı. Daha da sert bir uyu mazlık, Bul-garlarla Sırplan kar ı kar ıya getiriyordu: Sırplar, ba la ık lan Karada lılarla birlikte, Arnavutluk'un bir bölümüne el koymayı umut etmi lerdı. N e var ki, büyük devletler, fark-lı bir karara varmı lar, Arnavut milliyetçilerini tatmin et-meyi ye lemi lerdı: Bu milliyetçiler, ülkelerinin kurtulu u için mücadele ediyorlardı yıllardan beri ve Londra Konfe-ransında ba ımsız Arnavutluk'un ilanını (12 Aralık 1912) desteklemi ler, ban kuruldu unda da, Sırbistan ile Kara-da ', bölgeden askerlerini çekmeye zorlamı lardı. Bu ko-ullarda, ba ka yerlerde kar ılık arayıp bulma söz konusu idi Sırplar için. Belgrad hükümeti, Yunanlıların deste iyle, Makedonya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmeyi dü-ünüyordu. Bu ise, Bulgarian zıvanadan çıkaracak bir ey-di; çünkü Bulgarlar, Sırbistan'ın istedi i topraklann, hukuk bakımından kendilerine dü tü ü görü ündeydiler. Roman-ya, sava ın dı nda kalmı olsa da, dile getirdi i birtakım

istekler vardı: Bulgaristan öylesi büyüdü üne göre, o da Tuna üzerindeki Silistre yöresini, kar ılık olarak alma dü ün cesindeydi.

Bütün bu anla mazlıklar, Balkanlar'daki güçler denge-
sini iyiden iyiye de i tiriyor ve bir öç alma umudunu veri-
yordu Osmanlılara. Gerçekten, pek çabuk somutla acaktır
geli meler. Haziran *ayının sonlanndan* ba layarak Bulgar-
lar, elde ettikleri toprak kazammlanm her yandan tartı ı-
lır oldu unu görmekten kızmı bir halde, dünkü ba la ık-
ları Sırbistan ile Yunanistan'a kar ı birden saldırıya geçi-
yorlardı; diplomatik görü melerle elde edemediklerini zor-
la söküp almanın umudu içindeydiler bunu yaparken.

İkinci Balkan Sava ı, birincisinden çok daha kısa ola-
caktır; sadece bir on be gün kadar sürecek ve giri iminin
tehlikelerini hiç de iyi hesaplayamamı olan Bulgaristan'ın
yenilgisi ile sonuçlanacaktır. Türkiye, daha önce yitirdi i
toprakların bir bölümünü geri almak için durumundan ya-
rarlanabilecek miydi? İstanbul hükümeti duraksamalı idi
ba larda; sonucu belirsiz bir serüvene sürüklenmenin kor-
kusunu ta ıyordu. Ne var ki, kamuoyunun ba ırtı ve ça ır-
tıısına dikkat eden ttihat ve Terakki Komitesi'nin baskısıy-
la, Babıâli, ordusuna ilerleme emri verdi sonunda; 22 Tem-
muz 1913'te, simge kent durumundaki Edirne geri alındı.

Oturup barı ı görü mek kalıyordu imdi. 10 A ustos
1913'te imzalanan ve daha sonra bir dizi ba ka anla ma-
larla tamamlanan Bükre Antla ması, Balkan toprakların

da yeni bir bölümlemenin temellerini atıyordu: Yunanistan, bütün bir Epeiros'u elde ediyor ve Ege çevresinde, Kavala yöresini de içine alan geni bir kıyı eridi boyunca geni liyordu; Sırbistan, Kuzey Makedonya'nın büyük bir bölümünü kendine ayırıyordu; Karada , Novipazar ilçesine el koyuyordu; fethettiklerinin ço undan yoksun kalan Bulgaristan, Do u Makedonya'nın kimi bölümlerini elinde tutuyordu yine de; Osmanlı mparatorlu u da, Edirne'nin ve Meric'in do usundaki toprakların kendisine tanındı ını görecektir çok geçmeden (29 Eylül 1913 tarihli Türk Bulgar antlaşması). Bütünüyle bakıldığında, taraflardan hiçbirinin gözü iyice doymu de ildi; ancak, Makedonya sorunu geçici olarak kapanmı tı yine de. Avrupa'daki topraklarının ço unu yitirmiş olan Türkiye, uyu mazlı ın asıl kaybedicisi durumundaydı do aldır ki. Bununla beraber Edirne ile Do u Trakya'yı geri alarak, esaslı bir avuntu payı elde edebilmişti en son anda.

*Bir sava tan ötekine;
ttihat ve Terakki Komitesi 'nin eylemi*

A ustos 1913 A ustos 1914: Dramatik kısalıkta iki sava arası bir dönemdir bu. Bu birkaç ay boyunca, Osmanlı mparatorlu u, yaralarını sarmakla u ra acaktır özellikle. Bununla beraber, ttihatçılar, artık liberal muhalefetten yakalarını sıyırmış ve iktidarın tam sahibi olarak, ülkeye ye

ni ya am yollarını açmak için durumlardan yararlanacaklardır da. İmparatorluk, Balkan uzla mazlı ından, kolu kanadı kırılmı , bitkin ve kansız, insan ve mali kaynaklarının önemli bir bölümünden yoksun bir halde çıkmı tı. İmdi, onu yeniden kurmak söz konusuydu; ancak, çatı malar balamadan önceki temellerden iyiden iyiye farklı temeller üzerinde olacaktı bu kurulu .

Jön Türk Devrimi, atılıma geçiyordu sonunda.

Bu dönem boyunca, o tarihe de in ttihat ve Terakki Komitesi'nin siyasal eylemine yön vermi olan Osmanlıcılık ideolojisinin iskartaya ayrıldı ı görülecektir özelliklerle. İmparatorluk, Balkan eyaletlerinden yoksun kaldı ı günden beri, etnik ve dinsel bakımdan, geçmi te oldu undan çok daha az ayrı ık bir bütün olu turuyordu. Osmanlı topra mının birçok noktasında, hele hele stanbul'da, zmir yöresinde, Karadeniz kıyıları boyunca ve Anadolu'nun do u illerinde, Yahudi ve Hıristiyan olmak üzere, önemli "azınlık" toplulukları bulunuyordu hâlâ. Ne var ki, Müslüman ö eler, özellikle de Türkler ve Araplar, nüfusun öteki ö elerine oranla, alabildi ine baskın durumdaydılar artık. Bu köullerde, ttihatçıların, bütün stratejilerini yeni baltandı ünmeye gitmeleri do aldı.

Do rusunu söylemek gerekirse, oldukça uzun bir süredir, Osmanlıcılık, çırpınıp durmaya balamı tı. 1908 yılının son aylarında, Jön Türk rejiminin u radı ı ilk yenilgilerden balararak, imparatorlukta bütün halkların kardeçe bir arada ya amalanm savunanların, bu dü ünçeye

sırt çevirip Türk ulusunu yüceltmeye do ru yöneldikleri görülmü tü. Balkan sava ının ertesinde, daha yo unla a caktır bu e ilim. Milliyetçi kulüpler ve dergiler artan bir ra bet kazanacaklardır. Özellikle *Halka Do ru* dergisinin yaydı ı halkçılık, hele hele aydınlar arasında, gitgide daha çok yanda toplayacaktır; bu aydınlar, gitgide daha büyük bir heyecanla pantürkizme do ru da çevireceklerdir yüzle rini. O günlerin felaketlerine çare olsun diye, ttihat ve Te rakki Komitesi'nin yöneticileri, *Müdafaa i Milliye Cemi yeti* ve *Türk Gücü* gibi, ordu disiplini ve yapılanı ma sahip çe itli kurulu ların ortaya çıkı nını destekleyeceklerdir. Hü kümet de, e itimde "Türkle tirme"ye büyük bir önem ve recektir; bunda, ulusal uyanı ın temel ko ullarından biri nin söz konusu oldu u görü ündedir çünkü.

Tam bir ilerleme içindeki bu milliyetçili in, iktisadi bir yanı da vardır. Türkiye'nin, ba ımsızlı nını sa lamak için, Avrupa kapitalizminin boyunduru unu kırması ve ekonomisinin çarklarına egemen olmanın araçlarını elde etmesi, öy le yeni bir dü ünçe de ildir pek. Bununla beraber, 1912 1913 yıllarındaki olayların yol açtı ı çarpıcı iklimdedir ki, bilinçlerde kökle ecektir bu tema. Ziya Gökalp, Yusuf Ak çura ya da Tekin Alp gibi, ttihatçı rejimin ideologları, ka pitülasyonların ve imparatorlu a Batı nüfuzunun kötülük lerine kar ı çıkmakla yetinmeyeceklerdir; yüksek Avrupa maliyesinin bir parçası olabilecek ve ülkenin iktisadi yaz gısını eline alabilecek yetenekte bir "ulusal burjuvazi"nin olu umu davasını savunacaklardır. Örne in, 1914 Nisa

nı'nda Akçura'mnkaleminden unlar okunacaktır: "Ça da devletlerin temeli, burjuvazidir; modern büyük devletler, sanayi, ticaret ve banka burjuvazisine dayanarak olu tular. Türk ulusal uyanı nın, Osmanlı Devletinde Türk burjuvazisi, do al kalkını nda büyük engellerle kar ıla mazsa, Osmanlı Devleti, sa lam ve kararlı bir geli me sa layacaktır."

Bu ulusal burjuvazi için, aynı Akçura daha soma unları yazacaktır: Söz konusu burjuvazi, "en azından Türk olmayan Osmanlılarla rekabet etmelidir". Ancak, nasıl yaratmalı bu ulusal burjuvaziyi? Gelece in giri imcilerini ço u kez kendi sallan arasından seçen ttihat ve Terakki Komitesi, hareketsiz sermayeyi i alanlarına çekmek, ta ınmaz e yanın de erini arttırmak ve genel olarak, ticaret ve sanayi etkinliğini yüreklendirmek amacıyla, kanunlar çıkarmaya çalı acaktır. Böylece hükümet, Birinci Dünya Sava ımın ba lamaından az önce, yerli üreticiler yaranna, özellikle devlet sipari lerinde öncelik kazanmaları için, bir dizi önlem getiren bir sanayiye yüreklendirme kanunu yayımlayacaktır.

Ne var ki, ekonominin bu "millile tirilme"si, hemen ertesi günü gerçekte ecek de ildir. ktisadi kalkınma yolunda umutsuz bir çabanın Balkan sava lan pahalıya mal olmu tu ve için için olu an yeni bir uyu mazlı ı gö üsleme ye de hazırlanmak gerekiyordu içine giren ttihatçılar, ba ımsızlık heveslerine kar ın, eskisi gibi borç alma ve ülkeyi yabancı yatırımlara açma yollanna ba vurmaya sürdürürler. 1913 ve 1914 yılları, birçok borç alımına sahne olur böylece; bunlardan birinin tutan yirmi iki milyon Türk Lira

sıdır ki, Avrupa maliyesinin, 1875 iflasından beri Osmanlı imparatorluğuna vermediği en büyük meblağdır. Aynı dönemde, Babilî; talya, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya ile iki yanlı bir dizi görüşmelerde girilir: Demiryolları ve öteki ayrıcalıklar (limanlar, bayındırlık hakları, belediye hizmetleri, vb.), yabancı girişimcilere ucuz fiyatta güle oynaya satılır ve imparatorluğun, büyük devletlerin sızmasına terk edilmiş iktisadi etkinlik alanları halinde paylaşılması umursanmadan kabul edilir ve karlılığında da, kapitülasyonlar rejiminde, özellikle de vergi alanında hafif düzeltmelere gidilir (gümrük haklarında yüzde 4 bir arttırma olurken, *temettü*, pul ve giriş vergisi olmak üzere, üç vergiyle ilgili Osmanlı kanunu, yabancı uyruk ve mallara tam olarak uygulanır).

Fransa ile 9 Nisan 1914'te imzalanan bir anlaşma, emperyalist dinamik karışında Osmanlı güçsüzlüğünün pek anlamlı bir örneğidir: Fransa, özellikle Suriye'de olmak üzere, birçok demiryolu dalını kurma hakkını elde eder bununla; Karadeniz'de ve Suriye kıyılarında birçok limanlar (Yafa, Trablus, Ereli, Nebolu, Hayfa) kendisine bırakılır; Babilî, Fransa'nın özel bir paya sahip olduğu bütün alanlarda onu yeleceğini garanti eder. Buna karşılık, Türkiye, gümrük haklarını arttırabilecek ve Fransız tacirlerini çeşitli vergi ve harçlara tabi tutabilecektir; "Kapitülasyonlar rejiminin gözden geçirilmesi olasılığı" konusunda bir vaat bile koparır Fransa'dan; son olarak, anlaşma metni, birçok borç almaları öngörmektedir ve içlerinden biri de bü

yük bir istikrar borç alımıdır (22 milyon Türk Lirası tutarında bir borç alma söz konusudur ki, az soma Osmanlı Bankası aracılığıyla gerçekleştirilecektir bu). Bu anlaşmanın imzalanması sırasında, kimi Fransız gazeteleri, geleneksel Fransız-Türk dostluğu kutlayacaklardır ayak çabukluğuyla. Ne var ki ötekiler, daha nobranca şeyler söyleyeceklerdir: *l'Humanité*, "Avrupa kapitalistleri, Asya Türkiye'sini paylaşmayı görüyorlar" derken, *l'Action Française* şöyle konu açacaktır: "Ekonomik ve demiryolları ile ilgili sorunlar görünümünde, Asya Türkiye'sinin nüfus bölgeleri halinde gerçek bir paylaşım söz konusu aslında."

Osmanlı imparatorluğunun büyük devletlere gitgide artan baskıları karşısında, İttihat ve Terakki Komitesi'nin milliyetçiliğinin kıymeti harbiyesi nedir? Kuşkusuz, fazla değil! Ne var ki, Türkiye'nin sanılabileceğinden daha nadir cankurtaran simitlerinden biri olarak görünmektedir en azından.

Bu iki savaş arası yıllarda, İttihatçı hükümetin önünde açılmış benzer bir baskıyı kurtuluş çaresi değil, sağlam dayanıma baskıdır. Balkan savaşları, Bizans'ın yıkıntıları üzerinde sultanların kurdukları çok dinli imparatorluğa son vermesi hemen hemen. Bu koşullarda, Osmanlı Devleti'nden kalan neyi kurtarmak için, sağlam yeğil sancağına açmak ne diye düşünülmecekti? Pragmatik düşüncede olan İttihatçılar, bu doğrultuda harekete geçmekten geri durmayacak; vaktiyle, ama oldukça benzer ne

derilerle, Sultan II. Abdülhamit'in yaptı ı gibi, Türk Arap yakınla ması kartını oynayacaklardır özellikle.

Bununla beraber, Arap eyaletlerini Osmanlı davasına ba lamak için, bütün Müslümanların birli ine ça rıda bulunup durmak yetmiyordu. Bir yarım yüzyıldan fazla bir zamandan beri, gitgide artan bir iddetle, oralarda kendini gösteren idari, mali ve kültürel özerklik özlemlerini yansılatıp etkileri azaltarak i e giri mek gerekiyordu. Bir ba ka deyi le, Arap milliyetçili ine ödünlerde bulunmak yerinde olurdu; Jön Türk devriminin ertesinde kurulan yı nlarla derne in yaydı ı bu milliyetçili in sloganları, gitgide daha tehdit edici oluyordu.

Osmanlı hükümetinin Araplar yararına en anlamlı hareketi, 1913 Martında geçici iki kanun yayımlamak olacaktır ki, eyalet idaresine önemli de i iklikler getirmektedir ikisi de. 9 Mart tarihli olan ilki, karma ık yerel mali mekanizmayı yeniden örgütlüyor ve eyalet bütçelerine geni ölçüde ba ımsızlık sa lıyordu; milliyetçilerin temel isteklerinden biri de yerine getirilmi oluyordu böylece. 26 Mart'ta çıkarılan ikinci kanun ise, yerel olarak seçilenlerden olunan ve pek geni yetkilerle donanan bir genel meclis kuruyordu her eyalet düzeyinde. Bu eyalet meclislerinin ba ına, Dahiliye Nazırlı ına ba lı bir yönetici de geçirilmi olsa, yerel idare, özerklik benzeri bir durumdan yararlanıyordu artık. Bunun sonucu olarak, 1912 yılında Kahire de kurulan Yerel dare Partisi (*Hizb al Lamarka ziyyah al dariyyah al Uthmani*) militanları gibi, hükümetten, Arap eyaletlerine

self government hakkını tanımasını isteyenlerin ayaklarının altına karpuz kabuğu konmuş oluyordu hiç kuşkusuz.

Bu el uzatma siyasetinin kültürel görünüşleri de olacaktır. Böylece hükümet, özellikle yeni ortaöğretim kurumları açarak ve Medine ile Kudüs'te Arap İslam üniversiteleri kurulmasını Suriye ve Mısır'da isteyenlere kulak vererek, Arap eyaletlerinin eğitim düzeyini sağlamlaştırmaya çalışacaktır. Buna köprü olarak, dil alanında, Türklerle yarışma çabasına pek aykırı da olsa, okullara ve kimi devlet dairelerine Arap dilinin hissedilir ölçüde sokulmuş olabilir. İttihat ve Terakki Komitesi'nin sözcüsü *Tanin'de*, 1913 Nisanı'nda, bu sorun üzerine yayımlanan bir yazı, dönemin iklimi hakkında iyi bir fikir veriyor. Babanzâde İsmail Hakkı Bey'in kaleminden geçenler okunuyor orada: "Türkiye, Müslüman bir ülkedir; kendi dinsel dili olan Arapça için, nasıl olur da bir tiksinti duyabilir? Arapçaya olan düşmanlığın İslama karşı düşmanlıkla atbağı gideceğini anlamı değil mi? Arapçayı seviyoruz, çünkü Kuran'ın ve Peygamberim dilidir o. Arapçayı seviyoruz, çünkü İslam uygarlığı bu dilden ayrılmaz durumdadır. (...) Osmanlı hükümeti, iyi yönde bir adım attı; ancak atılması gereken daha başka adımlar da var. Arapçayla, yalnız konu olduğu yörelerde değil, başka her yerde de ilgilenmeli. Hükümet, imparatorluk içindeki milyonlarca Arap uyruğunu nedeniyle değil, o imparatorluğun bir Müslüman devlet olması nedeniyle de yapmalıdır bunu."

Son olarak, bu düşüncenin de haklı nedenleri var

dır: ttihat ve Terakki Komitesi, Mahmut Evket Pa amın öldürülmesinden sonra, büyük ölçüde Arap kamuoyunu kazanmak amacıyla ki, sadrazamlı a Sait Halim Pa a'yı getirdi. Ünlü Muhammet Alimin torunlarından olan Sait Halim, ate li bir slamcı idi ve Arap dünyası ile sıkı ili ki ler içindeydi. Jön Türk döneminin en uzununu olan bütün sadrazamlık süresi boyunca, ttihatçı hareketin Arap siyasetini yönlendirdi i görülecektir onun; ttihat ve Terakki Komitesi ile uzak eyaletlerde ba ımsızlık dü ü görenler arasındaki gerginli i giderme giri iminde, ki isel saygınlı nı kullanarak yapacaktır bunu.

Babıâli'nin giri imleri, Araplarca alabildi ine iyi kar ılandı genellekle. Böylece, 1913 yılı Haziranı'nda, Paris'te, Arap Cemaati'nin (*al Djamiyah al Arabiyyah*), Yerel dare Partisi'nin deste iyle düzenledi i önemli bir kongre sırasında, söz konusu partinin ba kan yardımcısı skandar Ammun, unları belirtecektir: "Arap ulusu, Osmanlı mpa ratorlu u'ndan ayrılmak istemiyor (...). Tek istedi i onun, bugünkü yönetim biçiminin, imparatorlu un çe itli ö ele rinin gereksinmeleriyle daha ba da ır bir sisteme yerini bırakmasıdır". Birkaç hafta soma, Fransız ba kentli, ttihat ve Terakki Komitesi'nin genel kâtibi Mithat ükrü ile en göz de Arap milliyetçi yöneticilerinden birinin, Yerel dare Partisi Ba kanı Rafik al Azim arasında gözalıcı karde lik gösterilerine sahne olacaktır. Bu yeni kavu malardan, Araplar kar ısındaki elaçıklıklanm bir araya getiren bir anla ma tu tana ı çıkaracaktır: ttihat ve Terakki Komitesi, *self gover*

ment ilkesine dayanan reformlara giri ece ini vaat ediyor-
du orada; Arap eyaletlerindeki ilk ve ortaö retimde, e i-
tim, yerel dilde olacaktı artık; askere ça rılanlar, askerlik
hizmetlerini yerinde yapacaklardı; hükümette, en azından
üç Arap nazır bulunacaktı; çe itli nazırlıklarda, kimi mev-
kiler Araplara ayrılacaktı; son olarak, devlet yönetiminin
bütün resmi belgeleri, Arapça yazılacaktı.

Tam bir balayma dönü en bu Türk Arap dostluk ve kar-
de lik gösterileri ço alırken, birkaç olay karı ık bir gelece-
in belirtisi durumundaydı yine de. Bu pürüzlerden en cid-
disi, Basra ve Ba dat e rafının, 1913 A ustosunun sonla-
rına do ru yerel idareye ili kin yeni hükümet kararlarına kar-
ı yürüttükleri iddetli kampanya olacaktır. Basra Reform
Komitesi Ba kanı Seyyit Talip Bey'in yönlendirdi i kar ı-
cılar, telgraflar çekerek, kanunun de i tirilmesini ve eyalet-
lerin daha da geni özerkli i yararına önlemler alınmasını
isteyeceklerdir. 1914 yılı ba larında, bir ba ka ciddi olay olan
Aziz Ali Mısrî'nin tutuklanı ı, bir kez daha gösterecektir ki,
çözölmü olmaktan uzaktı Arap sorunu. *Al Ahd* (Ba la ma)
diye adlandırılan milliyetçi bir derne in kurucusu olan Az-
iz Ali, Türk kar ıtı çe itli ayaklanma hareketlerinin örgütü-
ne görünü e bakılırsa 'Hidiv'in deste iyle karı mı tı. Çok
daha baya ı bir bahaneyle Libya sava ı süresince 20 bin
Türk Lirası'nı zimmetine geçilmekten tutuklandıktan son-
ra, sadece birkaç hafta kalacaktır hapisshanede. ttihat ve Te-
rakki Komitesi'ne kar ı kimi Arap milliyetçilerinin güven-
sizli ini beslemeye hayli yetecektir bu.

Bu güvensizlik, oldukça yerindeydi aslında; çünkü, t-tihat ve Terakki Komitesi, davasına kazanmak istedi i insanlara liberal bir çehre göstermeye gayret ederken, Jako benizle yo rulu otoriter ve merkezizyetçi bir kurulu olarak ortaya çıkıyordu gitgide. Mahmut evket Pa amın öldürülmesinin hemen arkasından bütün muhalefet güçlerinin ortadan kaldırılması, iktidarın ço u iplerini çeken bir tek parti haline getirmi ti onu. Örgütün yıllık be inci kongresi, 1913 Eylülünde stanbul'da toplandı ında, biraz daha belirginle ecektir geli meler. Gerçekten, bu kongre ile, t-tihat ve Terakki Komitesi, karma ık bir yapıya bürünecektir: Alabildi ine mertebeli, dallarını kırsal kesimde kasabalara de in uzatan bir yapıdır bu. Bu örümcek a ının merkezinde, yirmi üyeden olu an bir Gene) Meclis (*meclis i umumî*) bulunuyordu ve partinin ba kanı da o üyeler arasındaydı; bir de, bir genel kâtibin otoritesi altındaki on üyeden olu an bir Merkez Komitesi (*merkez i umumî*) ile bir yarım düzine üyeden meydana gelen sekreterlik (*kalem i umumî*) vardı. Bu üç makamın görevleri arasında, partinin parolalarını hazırlayıp, onları t-tihatçıların kurmayı ba arıdıkları her yöne edo ru geni leyen bütün örgüt çarkları arasında dola tırmanın yanı sıra, parlamentoyla Babiâli'nin etkinliklerini yakından denetlemek de vardır.

Bir bakıma kolay bir i tir bu. Rejime kar ı olanlar sesizli e mahkûm edildiklerinden, t-tihat ve Terakki Komitesi, ülkenin siyasal ya amını istedi i gibi yönetmekte serbestti hemen hemen. Böylece, 1914 ilkbaharından ba la

arak, 1913-1914 kışında seçilmiş ve a a ı yukarı hepsi de ttihatçı hareketin içindeki milletvekillerinden oluşmuş bir döküntü parlamento bulunacaktır elinin altında. Pek kısa bir süre sonra da, bütün nazırlıkların ve özellikle, önemli bir görev olan eyhülislamın denetimini ele geçirecektir ve bu sonuncu görev, 1914 Martında, Ürgüplü Mustafa Hayri Bey'e verilecektir; yeni eyhülislam ise, dinsel sorunlar hakkında kimi bilgilere sahip olsa da, ön sırada bulunan Müslümanları geleneksel kökenli olan tutucu çevreden pek uzak bir kişiliğe sahiptir. O dönemde İstanbul'da görevli İngiliz elçisinin bir tanıklığına inanmak gerekirse, ttihat ve Terakki Komitesi, 1913 yılının sonlarına doğru ya da 1914'ün başlarında, bütün hoşnutsuzların gelip buldukları bir yer olan sultanın sarayındaki etkinlikleri düzenlemekle görevli bir gizli komisyon kurmuş olmalı.

Her yerde hazır ve nazır tek partisiyle, muhalefet sıralarının olmadığı parlamentosuyla, tek renkli hükümetiyle, susturulmuş kamuoyuyla, ttihatçı rejim gerçek bir diktatörlüğe ulaşmış ve niteliklerini sergiliyordu. Ne var ki, diktatörsüz bir diktatörlüktü bu. Kimi insanların, iktidarın büyük bir bölümünü yavaş yavaş tek elde topladıkları görülüyordu kuşkusuz. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, Avrupa basını, Dahiliye Nazır ve geleceğin sadrazamı Talat, Harbiye Nazır Enver Paşa ve Bahriye Nazır Cemal Paşa'dan oluşan bir Jön Türk "üçlü yönetim"inin (triumvira) bile sözünü etmekten hoşlanacaktır. Bununla beraber, ne ttilaf devletlerinin propaganda servislerinin alabildiğine dü

ledikleri bu "üçlü yönetim", ne ttihat ve Terakki Komite si'nin yönetici çekirde ini olu turan bir yirmi kadar insanın arasındaki önde gelen herhangi bir ba ka ki ilik, devlet i leri üzerinde, denetimsiz bir egemenlik kurmayı asla ba aramayacaktır. ttihatçı hareketin i leri yönlendiren ba lıca güçlü adamı olan Talat, dönemin en göze çarpan siyasal ki ili i ve otoritesi, ttihat ve Terakki Komitesi'nde oldu u kadar hükümet çevrelerinde de en az tartı ılır insanı olarak sivrilir. Bununla beraber, o bile, rejimin öteki güçlü adamlarıyla iktidarı payla mak zorunda kalacaktır.

Bir parti diktatörlü ü müdür bu?

Bir yârân toplulu unun diktatörlü ü demek daha do ru olacak ku kusuz. Bu toplulu a katılanlar, oldukça de i ik ufuklardan çıkıp gelmi lerdir ve komite ile hükümette çe itli kilit mevkileri aralarında bölü mektedirler. Onların arasında, "üçlü yönetim" in sahiplerinin yanı sıra, ancak 1918 yılında gölgeden sıyrılıp Maarif Nazın olacak olan, bir tür perde arkasındaki gizli el durumundaki Doktor Nâzım; îttihatçılann casusluk, propaganda ve kan ıklık amacıyla kurdukları siyasal nitelikteki bir "özel örgüf'ün (*Te kilat ı Mahsusa*) ba ına 1914'te geçecek bir ba ka hekim, Doktor Bahaeddin akir; çe itli konulann yetenekli yaza n olup pek çabuk hareketin ba ta gelen ideologu sırasına yükselen Ziya; 1906'da Selanik ubesinin de kurulu unda eme i geçen, ttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin yerinden oynatılmaz sütunlanndan biri durumundaki Midhat ükrü; sava sırasında, kendisine,, o nazik ve pek de ka

zançJ . a e Nazırlı ı makamı bırakılmı olan, stanbul Milletvekili Kara Kemal gibi insanlar; *Tanin* 'in ba yazarı Hüseyin Cahit, ttihatçı kabinelerin ço unda Maliye Nazırlı ı'na getirilmi Mehmet Cavid komitenin içinde kulislerde belli bir rol oynayacak olan nadir azınlıklardan biri, Emmanuel Karasu gibi daha ba kaları da vardır.

Öyle de olsa, bu oldukça dar grubun arkasında, dinamik ve güçlü bir parti vardı; onun da arkasında sa lam bir halk tabanı. Bütün tek partiler gibi, ttihat ve Terakki Komitesi, birbirinden farklı e ilimleri barındırıyordu ba rında: Parolalarının toplayıcı ve görece bulanık niteli i buradan gelir; kitleler nezdinde büyüyen ba arısı da bunun sonucudur. ttihatçılık, siyaset sahnesinde göründü ü andan ba layarak, seferber edici de erlere bel ba layabildi. Ba larda, Osmanlıcılık atma sarıldı dört elle; soma ulusu, halkı, slam karde li ini yüceltmeye çevirdi yüzünü. Osmanlı mparatorlu umun 1908 'den beri arka arkaya u radı ı durumlarından, ulusal birlik için bir maya ortaya çıkarmayı ba ardı. Bu ttihatçılık çevresinde geni bir anla ma yaratma hedefine dönüktü bütün stratejisi; 1914'te, alabildi ine ula ılmı tı bu amaca.

Bununla beraber, Türk olmayanlar, hemen hemen dında bırakılmı lardı bu anla manın artık. ttihat ve Terakki Komitesi, Araplarla flört etse ve saygın üyeleri arasında imparatorlu un do u eyaletlerinden gelen birçok ki ilik bulunsa; Hıristiyan azınlıklarla, özerklik, hatta ba ımsızlık özlemi, Osmanlı Devleti'nin bundan böyle gö üsleye

ce i ba lıca sorunlardan birini olu turan özellikle Ermeni-
lerle olan teması sürdürmeye çalı sa da, komitede kendisi-
ni gerçekten bulan tek millet Türk milleti idi. Anlamı u i
di bunun: Osmanlı aydınlarının yarım yüzyıla yakın bir sü-
redir onca co kuyla savundukları, mparatorlu un çe itli
toplulukları arasındaki birlik ve karde lik ülküsü, Birinci
Dünya Sava ımın e i inde, resmi söylevleri süslemeye has,
kof bir dogmadan ba ka bir ey de ildi artık. Türkiye, tam
anlamıyla bilincine varmadan bu gerçe in, ttihat ve Terak-
ki Komitesi'nin yönetiminde, ulusal devrim yoluna gelip
girmi bulunuyordu daha imdiden. Öyle de olsa, bir dev-
rimdi ki bu, kıvamını bulması için, sava ın acı ve deh et-
lerini de görüp tatması gerekiyordu.

Birinci Dünya Sava ı: Olayların çarkı

1914 yılının Temmuzu!

Ültimatolara dönü en diplomatik notaların, sefer-
berlik emirlerine dönü en öç alma demeçlerinin arkasından,
bir sava sarho lu una bırakır Avrupa kendini; Saraybos-
na'da patlayıp Ardi ük Franz Ferdinand ile e inin ölümü-
ne malolan birkaç tabanca kur unu, barutlu u havaya uçur-
maya yeter. Büyük devletlerin ko ar adım gittikleri genel
yangında, Babiâli'nin tutumu ne olacaktır? Soru, bütün Dı-
i leri çevrelerinin kafalarına takılıp kalır; çünkü, Osman-
lı mparatorlu u, kısa bir süre önce Balkanlar'da u radı ı
ba arısızlıklardan alabildi ine zayıflamı da olsa, güçler

dengeinde önemli a ırlı ıyla etkili olabilir hâlâ. Geni topraklara yayılmaktadır, Bo azlar'ı denetlemektedir ve bir gençle me süreci içinde olan ordusu, hiç de savsaklanacak eyler de ildir. Öte yandan, halife sultanın önemli bir koz vardır elinde: Müslüman dünyada dinsel bir öz ta ıyan bir manevi saygınlı a sahiptir; büyük sömürgeci devletlere ba ımlı hale gelmi topraklar da içindedir bunun.

istanbul'da, kamuoyunun hatırı sayılır bir bölümü ile ttihat ve Terakki Komitesi üyelerinin ço u, tilaf devletleriyle bir yakınlı maya yatkın görünürler. Hareketin liderlerinden biri olan Cemal, Fransızlara, kurallara uygun bir ba la ma önermeye kadar gitmi tir; Paris ve Londra da, bir Osmanlı yansızlı ıyla seve seve yetineceklerdir ve bunu elde etmek için de giri imlerini arttırırlar. Bununla beraber, a ustosun ilk günlerinde, Avrupa'nın daha imdiden sava a girdi i bir sırada, bir haber sızıp duracaktır: Ayın 2'sinde imzalanan, ancak haftalardır süren görüşmelerin sonucunda imzalanan gizli bir antla mayla, Osmanlı mparatorluğu Almanya'nın ba la ı ı olmu tur. İke olarak, Rusya'ya kar ı yönelmi bir savunma ba la masıdır söz konusu olan; ne var ki Babıâli, uyu mazlı ın içine sürüklenmekten, ku kusuz pek kaçmamaz artık.

Türkiye yönünden, böyle bir katılı ın karan, çerçevesi alabildi ine dar bir grup insanca alınmı tı. Ba langıçta, sadece Sadrazam Sait Halim ile rejimin kilit durumundaki ki ilikleri Talat'la Enver, Alman Elçisi Von Wangenheim ile sürdürülen görüşmelere katılmı lardı.

Nedir anlamı bunun?

Türk Alman ba la ıklı ı, olsa olsa tarihin bir tür kazası, Prusya militarizmi içinde yüzen bir avuç serüvencinin sözîe ti i do al olmayan bir anla ma mı demektir? Osmanlı mparatorlu umu sava a sokmu olanlardan Müslüman kamuoyunu uzakla tırmaya kalktı ında, tilaf devletlerinin propagandası bu temaya sarılmakta gecikmeyeek tir. Ne var ki, Babıâli'nin Sultan V Mehmet'in nzasıyla yaptı ı seçim, pek mantıklıdır gerçekte. Uçsuz bucaksız bir sava alanına dönen bir Avrupa'da, Türkiye'yi geleneksel dü mam Rusya'nın korkunç terslemeleriyle bir kez daha kar ı kar ıya getirecek olasılıklar yok mudur? Böylesi bir tehlike ortaya çıktı ında, ttifak devletleriyle ba la ıklık, mümkün tek kale de il midir? Öte yandan, Osmanlıların alacakları sayısız öç yok mu? Bir kırk yıldan beri, imparatorluk, yenilgileri, toprak kayıplarını, çatlakları biriktirip durmadı mı? Onun da Alsace Lorraine'leri vardır: 1878'de Rusya'ya terk edilmi Do u Anadolu illeri, Ege ve Akdeniz'deki adalar, Trablusgarp, Rumeli'nin zengin toprakları—Bu mülkün hiç olmazsa bir bölümünü geri almaya kalkmak için, ne diye atılınmayacak mı sava a yeniden? Ruslara kar ı kazanılacak bir zafer, Kafkas ötesi ve Orta Asya'daki ecdattan kalma toprakları yeniden fethetme olanakları olmayacak mıydı? Son olarak, bir ba ka açıdan, çatı maya katılmak, Batılı güçlerin Türkiye üzerindeki siyasal ve mali boyunduru unu kınp parçalamak için onun karısına çıkardı ı tek çıkı yolu de il miydi?

Babiâli, sava yolunu seçmi de olsa, uyu mazlı ın ilk haftalarında, tilaf devletlerine, yansız kalabilece i umudunu hâlâ verdirebilecek bir ihtiyatlı ı sürdürür yine de. Askeri hazırlıklarını bitirmek için zaman önemlidir ona; Almanlarla son görüşmeleri do ru dürüst sürdürmek için de önemlidir zaman, çünkü silahlara, yeni tekniklerin ustası subaylara, hele hele paraya gereksinmesi vardır. Ne var ki, bu süre içinde tehlikesini göze aldı ı kimi girişimler, niyetleri konusunda çok ey anlatır durumdadır daha imdiden. A ustosun ilk yansından ba layarak, *Goeben* ve *Breslau* olayı kendini gösterir: Akdeniz'deki Alman donanmasının bu iki zırhlısı, Kuzey Afrika'daki Fransız üslerini bombardıman ettikten sonra (3 A ustos), Osmanlı sularına sı nımlardır; ngiltere, bu gemileri, sava hukukuna uygun o/arak, açık denize yollamayı ya da onları göz altına almayı hatırlattı ında, stanbul hükümeti, söz konusu gemileri satın aldı ım ve *Yavuz Sultan Selim* ve *Midilli* adıyla Osmanlı donanmasına kattı ını belirtmekte duraksamaz ve onları komutanı Amiral Souchon da, Karadeniz'deki imparatorluk donanmasının ba ına geçirilmi tir denir (11 A ustos). 8 Eylülde, sadrazam, kapitülasyonlara! kaldındı ını duyurur ve Osmanlı milliyetçilerinin ba ta gelen isteklerinden birine yanıt vermi olur böylece. mparatorluğun Batı'ya hayır deme iradesini dile getiren bu simgesel tavır, tilaf devletlerini iktisadi çıkarları bakımından çarpan etkisi sert bir eylemdir aynı zamanda. Yine o ayın 27'sinde, Babiâli, meydan okuma yolunda bir adım daha atar ve

Bo azlar'ı ticaret gemilerine kapar. Aradan birkaç gün geçtikten soma, kapitülasyonlar rejimini ıskartaya çıkartacak bir do rudan önleme ba vurularak, Osmanlı gümrük hakları, tek yanlı olmak üzere, yüzde 4 yükseltilir; aynı zamanda, yabancı postahaneler kapatılmı tır ve Osmanlı olmayan bütün yargı mercilerine son verilmi tır.

Ne var ki, onanılmaz olan ey yapılmamı tır henüz. s-tanbul hükümeti, i in içine kesin olarak girmekte ayak sürter; çünkü, ttfak devletleri, La Marne'da ve Galiçya'da ciddi yenilgilere u ramı lardır az önce. Sıkbo az edip, Türk ordusunu do rudan cepheye yollamak için, fazladan bir nenden de bulur Almanlar bununla: Osmanlı mparatorlu u ate açarsa, Ruslar birliklerini Kafkasya'ya yollamak zorunda kalacak, ngiltere Süvey Kanalı ile Mısır'ı korumak gere ini duyacak, Batı cephesi üzerindeki baskı azalacaktır. Eylülün sonlarından ba layarak, Babıâli ile Berlin arasındaki pazarlıklar Von Wangenheim aracılı ıyla hızlanmı tır. Sonunda, Kayser'in hükümeti, asıl kartını oynayarak sorunu çözecektir: 21 Ekim'de, ilk Alman altın kasalar ı stanbul'a ula ır. Umulan etki hemen gösterecektir kendisini. Gerçekten, 22 Ekim'den ba layarak, Enver, Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırma emrini verecektir Amiral Souchon'a. Kimi üyeleri sava a girmeye karı olan Osmanlı kabinesinin son duraksamaları görülür. Ne var ki, 29 Ekim'de zarlar atılmı tır: Aldı ı emirlere uygun olarak, Türk donanması, Odessa, Sivastopol ve Novorossisk'i topa tutacaktır.

Sava ın gündemini akı ına bırakmaktan ba ka yapacak bir ey yoktur. 2 Kasım'da, Rusya, "tarihsel yükümlü lükler"ini ileri sürüp, Osmanlı mparatorlu u'na sava ilan eder; 5 Kasım'da, Fransa ile ngiltere de seslerini Çannki ne katarlar. 11 Kasım'da, sıra sultana gelir ve V Mehmet sava kararını açıklar. Çok geçmeden, en büyük tehdidine ba vurmaya de in gidecek, cihada ça ıracaktır: Ulemanın mparatorlu un dört buca ına götürüp yaydı ı 23 Kasım tarihli bir bildiri, "ulusal kibri, binlerce Müslümanı köle le tirmekten sonsuz zevk duyan, Üçlü Müttefik adlı zorba topla maya" kar ı dikilmeyi ve "bedence ve malca cihada katılmayı en yüce din görevi olarak görmeyi", Osmanlı uy ru unda olsun olmasın, bütün müminlere buyurmaktadır.

Bu "cihad"ı sürdürmek amacıyla, Alman usulü dona nıp talim görmü bir ordu vardır Türkiye'nin elinde. Berlin hükümeti de, yüksek düzeyde subaylardan olu an bir heyet yollamı tır ona: Liman von Sanders, von Seeckt, von der Goltz, von Falkenhayn ve ba kalarıdır bunlar. De i ik orduların ve en önemli nazırlık dairelerinin (haber alıp verme, ta ıma, ia e ve levazım, vb.) ba ına geçen bu insanların emrinde genç Osmanlı subayları bulunmaktadır; bu subaylar, üzerlerindeki Alman vesayetine iyi gözle bakmaktadırlar hep, ne var ki kendilerini uydurmaktadırlar o an için. Almanya'mn titizlikle korudu u bu askeri güçle rin yanı sıra, korkunç bir Özel Kurulu (*Te kilat ı Mahsus*) da vardır 1914 A ustosu'ndan beri; Enver Pa a kurmu - tur onu ve çok bahsettirecektir kendisinden. Propaganda,

casusluk ve sabotaj etkinliklerine adanan, bir tür "be inci kol "dur söz konusu olan ve imdilik temel görevlerinden beri, Babıâli'nin ilan etti i cihat parolasını yaymaktır Müslüman dünyada. Sava ın ilerdeki a amalarında, örgütün bir 30 bin kadar ajanı, ba ka görevler alacaklardır. Sıradan küçük siyasal gruplar olu turmaktan, Osmanlı ülkesinde oldu u kadar Afganistan, Hindistan ya da Habe istan gibi uzak ülkelerde de, ttihatçı rejimin dı arda ve içerdeki dü - manlarına kar ı silahlı seferler örgütlemeye de in uzanacaktır bu görevler.

Bununla beraber, Alman kadrosuna kar ın, Berlin'den gelen altın ve cephane kasalarına kar ın, *Te kilat ı Mahsus*a propagandalarının Müslümanlar arasında tilaf devletlerine dü manlık duygularını körüklemek amacıyla harcadıkları çabalara kar ın, Osmanlı mparatorlu u için kötü ba layacaktır sava ve kötü sonuçlanacaktır. Alman sava uzmanları, öncelikle Çar'm ordusunun bir bölümünü Kafkasya'da hareketsiz hale getirmek görevini, Türklere bırakmı lardı. 1914 Aralı ımın ortalarına do ru, bizzat Enver Pa a'nın kendisi, Osmanlı Orduları Ba komutanı rütbelelerini takmı olarak, Erzurum'da üslenmi üçüncü orduyu Rus hedeflerine kar ı saldırıya geçirir; Kafkasya topraklarının bütününü imparatorlu a kazandırmadan önce, ilk atılı ta Kars, Ardahan ve Batum illerini yeniden fethedece i umudu içindedir bununla. Ne var ki, Sarıkamı felaketiyle sonuçlanacaktır bu: Askerler kara gömülecek, so uktan donacak, salgınlarla kırılıp geçirilecektir; birkaç hafta içinde, iki ordu, hemen hemen bütünüyle yok olup gitmi tir.

Öteki cephelerde de, iler pek iç açıcı değildir. Kasım-
da İngilizler, İran Körfezi üzerindeki Fao'ya çıkarma yap-
mırlardır; ve, Basra'yı ele geçirerek(21 Kasım), arkasından
da, son bir amaç olarak Musul petrolüne el koymak için,
kuzeye doğru sabırlı bir yürüyüşe girişerek, Irak'ı azar azar
kemirmeye başlamırlardır. Aynı tarihlerde, İngilizlerin Mı-
sır'a el koymaları ki 18 Aralık'ta bağımsızlığını ilan edile-
cektir. İktisadi kararı seçtirir Osmanlılara. Savaşın başlan-
masından pek az sonra, Suriye Valisi olarak atanan Cemal Pa-
şa, İstanbul'a varır varmaz, İngiliz güçlerini Mısır'dan kovmak
amacıyla bir sefer heyeti örgütlemeye verir kendisini.
Tasarladı bir saldırı, 1915 Ocak ayında olacaktır. 80.000 kadar
askeriyle Sina Çölü'nü aşar ve Süvey Kanalı'na ulaşır. Ne
var ki, yarı yoldan geri dönmekte gecikmeyecektir: Kanal
gecikmediği gibi, Türklerin girişimleri ile tekel baskı-
ları Arap ayaklanması da gerçekleştirilecektir.

Onca dü kırıklıkına karşı hatırdaki kalan bir tek başarı
vardır: Türklerin kahramanca direnişi Çanakkale'de! Ne
bahasına ama! 1915 yılının başlarında, Boğazlar'a karşı bir
saldırıya geçen İngiliz devletleri için, "fazla umut veren bir
harekât hayal etmek güçtür": Lord Balfour'un sözleridir
bunlar. Bu cephede kazanılacak bir zafer, Osmanlı başken-
tini denetlemek ve pek büyük bir olasılıkla, Babıâli'yi baş-
arıyla zorlamak olanağını verecektir İngiliz devletlerine; Bo-
ğazlar'ın açılması, Fransa ile İngiltere'ye, Rus ordusuna top
ve cephane sağlama olanağını vereceği gibi, İngilizler de Mı-
sır'daki durumlarını güçlendirebilecek ve daha da kolaylık-
la ele geçirebileceklerdir Irak'ı...

Ne var ki, ba ka türlü olacaktır gerçek. Bir yıla yakın bir süre, tilaf devletleri orduları, birbirini izleyen dalgalar halinde gelip Gelibolu istihkâmlarının e i inde ölecek, ancak tek bir kilidi bile söküp atamayacaklardır. Türk birliklerinin ba nda, genç bir albay canla ba la sava ır; adı da Mustafa Kemal'dir onun. Geli meler, harekâtı terk etmekle sonuçlanacaktır. Ne var ki, Osmanlılar için oldu u kadar tilaf devletleri için de, "Çanakkale cehennemi", sava ın en pahalı bölümlerinden biri olacaktır: tilaf devletleri, ölü ya da yaralı 200.000'den fazla sava çı yitirmi lerdir; hasım cephenin verdi i kurban sayısı ise 120.000'dir.

Türkiye, sava a, böylece batıp gömülürken, onun kısa sürece ini ve ttifak devletlerinin imparatorlu a külleri içinden yeniden do ma olana ını sa lıyaca mı dü ünen insanlar da vardır stanbul'da. Alman propagandası, büyük bir ba arı gösterir bu bakımdan. Öyle de olsa, ne hükümet ne de ordunun ba lannda bulunanlar, ülkenin çıkı yolunu kimsenin önceden söyleyemeyece i bir süreç içine gelip girdi ini bilmez de illerdir artık.

Yakılıp yıkılı yıllan

Yıkım ve peri anlıktır her sava !

Osmanlı împaratorlu u'nun gelip girdi i sava da bu kuralın dı nda de ildir; acılar, yakıp yıkılı lar, tutulacak yanı olmayan tüyler ürpertici eylerle dokundu o. Çatı maların sürdü ü dört yıl boyunca, deh et ve ölüm, siperlerde

kol gezmez yalnız; köyleri, kasabaları, kentleri de dola ıp duracak ve sivil halkları da kırıp geçirecektir.

Sava ın faciaları içinde, en çok heyecan uyandıran ve üzerinde en çok mürekkep harcananı, Do u Anadoludaki Ermeni cemaatlerin yok edili leridir. Bugün bile, bu acı olay bütünüyle aydınlı a çıkarılmı olmaktan uzaktır ve iki tez, örne i az görülür bir iddetle çarpı ıp duruyor.

Olan biteni mi soruyorsunuz?

1915 Mayısımın ortalarına do ru, Osmanlı hükümeti, Do u illerinde yerle mi bütün Ermenilerin, "tehcir"ini emreder; aynı eyi, daha önce Ruslar yapmı tır cephenin öte yanında. Söz konusu olan, sava ın sürdü ü bölgeleri boaltmaktır ilke olarak: Bununla, sivil halkın "güvenli ini sa lamak" kadar, Rusya'ya yüzü dönük birtakım insanların olası bir ihanetinden de korumaktadır silahlı güçleri. Bununla beraber, çok geçmeden Kilikya ve Batı Anadolu Ermenilerini de içine alacak harekât, korkunç ko ullar içinde akı nı sürdürür: Ya malar, yangınlar, i kenceler, kıyımlar olur. Suriye ve Mezopotamya toplama kamplarına do ru gönderilen sürgün kitleleri, Te kilât ı Mahsusa'mnı ve ba ibozuk takımının olu turdu u çetelerin darbeleri altında erir tükenir günden güne. Onların hayatta kalan sadece bir 120.000 kadarı Hama, Humus ve am kamplarına ulaşabilecektir; Dair ez Zor'da 200.000 ve Halep'te de bir 50.000 ki i sayılacaktır. Öte yandan, görünü e bakılısa, 300.000 dolayında insan, Rus i gali sayesinde Kafkasya'ya dönmeyi ba ardı. Ya ötekiler? Kurbanların sayısını do ru

hıkla saptama olana ı yok! Kimine göre 300.000 ile 600.000 arasında bu sayı, kimine göre de 1 milyonu a ıyor. Öyle ya da böyle, i te bunun sonucudur ki, stanbuldaki Amerikan elçisi Henri Morgenthau, "bir milletin öldürülmesi" olarak de erlendirecektir olan biteni.

Kar ılıklı tezler mi?

Yı nla çarpıcı tanıklıkla tarihsel ara tırmaya dayanan Ermeni tezi birçok ba ımsız dü ünceli insanındır da bu tez! hiçbir uzla ma kabul etmiyor: stanbul da iktidarda bulunan ttihatçılar, bütün bir halkı yok etmek istemi lerdir açıkça. Bu yok etme planlıdır ve sistemli bir biçimde uygulanmı tır. Kırımlar, ya yerinde olmu , ya da sürgünlerin Suriye ve Mezopotamya çöllerine do ru gönderildikleri yollar boyunca olmu tur. Yapılanın amacı da udur: Ermenilerin sesini kesinlikle bo mak; bütün Türk halklarının, bir büyük Turan devleti çerçevesinde birle mesine engel olu - turan bir etnik ö eyi Kafkasya'dan söküp atmak! Türk tezi, daha da inceliklere dikkat eder durumda de ildir pek: Reddedilmesi güç bir yı nın belgeye dayanan bu tez ise, s-tanbul hükümetinin Ermeni ulusunu yok etmeyi hiçbir zaman aramadı nını, sava zamanında geçerli bir uygulamaya uygun olarak, sadece Ermenileri "tehcir" zorunda kaldı ını ileri sürer. Ermenilerin dü man hizmetinde milisler olu - turdukları; Rusların Do u Anadolu'ya girmelerinden yararlanıp, 1915 Nisanı'nda, Van ilinde Müslüman halkı kesip do radıkları ölçüde, daha da zorunlu görünüyor bu "tehcirler". Sürgünler ve onlara e lik eden olaylar, yı nla in

sanın kurban olmasına yol açmı tır ku kusuz; ne var ki, ölenlerin sayısı, 300.000'i a mamı tır yine de; bu rakam ise aynı dönem boyunca yok olup giden bir 3 milyon Türk ile orantılıdır.

Bir tarafın ve ötekinin soruna ayırdıkları belgelerin çoklu u içinde, yanlı lıklan, tartı ilabilir noktalan, hatta de i tirip çarpıtılmalan bulup ortaya koymak, öyle güçlük çıkarmıyor pek. Özellikle, bugün u nokta iyice anla ılmı görünüyor: Suçlama amacıyla, dosyaya konmu kimi önemli belgelerin, örne in Bryce ile Toynbee'nin ngiliz hükümeti hesabına hazırladıkları *Mavi Kitap*, ya da Aram Andonyan'm önyak olmasıyla yayımlanan *Naim Bey'in Anıları*'ı, reddedilemez nitelikte belgeler olarak görülmemeli hiç de. *Mavi Kitap'm* "sava propagandası olarak yayımlanıp da ıtıldı ını", Toynbee'nin kendisi de itiraf etmedi mi? Bunun gibi, Jön Türk hükümetinin, Ermenilerin yok edilmelerini emretme yolunda, 1915 yılının ilkbahann da çaktı i söylenen telgraflar, ciddi olarak tartı ılıyor bugün. Ancak, bunu söyledikten sonra, Batılı ar ivlerin depolann da korunmu ve her biri kendine göre olmak üzere, acılı gerçe i dile getiren sayısız tanıklıklara nasıl giri ilmez hemen? Bir saptama: Birinci Dünya Sava ı'nm arifesinde, Türkiye'de, bir olasılıkla 1.500.000'den fazla Ermeni ya ıyordu; kıyımlann, tehcirlerin, sürgünlerin arkasından, olsa olsa 70.000 Ermeni kalacaktır geriye birkaç yıl sonra. Özellikle bu sıradan saptamaya nasıl olur da dikkat kesilmez insan?

Bununla beraber, unun da altını çizmek önemlidir: Savaşın felaketleri altında ezilen tek halk değildir Ermeni halkı. 1915 yılının ilkbaharında, Çar ordusu, Van Gölü yöresinde ilerlerken, Kafkas ve Türkiye Ermenilerinin olu turdukları gönüllü taburları da geliyordu arkasından, Osmanlılar, ancak Temmuz başlarına doğru püskürtebilecektir bu Rus Ermeni karışımı güçleri. Bu arada, onbinlerce Müslüman, aynı zamanda, askeri harekâtteki dalgalanmalara tabi olarak, pek büyük sayıda Hıristiyan! öldürüldü ya da kaçmakta buldular selameti. Birkaç ay sonra, Ruslar Erzurum'u alıp (1916ubatı) Doğu Anadolu'nun hatırı sayılır bir bölümünü gitgide işgal ederek, birliklerini güneyde Muş'a ve kuzeyde Trabzon'a (almışını nisanda) ve Erzincan'a (almışın temmuzda) de in sürdüklerinde, aynı senaryodur görülen. Bu kez de, cemaatler arası çatışmada Müslüman halk ağır bir vergi ödeyecektir. Savaşın soması istatistikleri, Rus işgaline ve Ermeni milislerin öç eylemlerine uğrayan illerden her birinde, önemli bir nüfus açığı koyuyorlar ortaya; yüzbinlerce insan yok olup gitmiştir ki, bunun hatırı sayılır bir bölümü dümanın i ledi i kısımlar sonucudur.

1915,1916, 1917: Yakılıp yıkılışı yıllandır bunlar!

Bu acımasız olaylar Kuzey Doğu cephesinde olurken, öteki cephele de a ırlıklannı koyarlar faciaya. Çanakkale'de ölünür. Mezopotamya'da ölünür: Orada İngilizler, 1916 Nisam'nda Kut el Amara'da uğradıkları ağır bir yenilgiye karşın, kuzeye doğru, kimsenin gözünün ya mabakmadan ilerleyişlerini sürdürmektedirler. Sina'da ve Sü

vey Kanalı'nın kıyılarında ölünür: Orada, Bavyalı Al-
bay Friedrich Kress von Kressenstein, Mısır'daki İngiliz
güçlerine karşı akınlarını sürdürmekte ayak diremektedir.
Son olarak Arap yarımadasında, Suriye'de ve Filistin'de
ölünür. Bu bölgelerde Osmanlılar, yalnız tilaf devletleri-
ne çarpmazlar. Mekke erifi Hüseyin'i de bulurlar karıla-
rında; Hüseyin, 1916 Haziran'ında, sultanın egemenli-
ğine karşı ayaklanmaya çağırımıyla Arapları.

İstanbul'da, sırta saplanmış gerçek bir hançer darbesi
gibi karılanan Arap ba kaldırısı, Babıâli'nin en temel u-
rularından biri olacaktır çok geçmeden. Nedeni de u: Tek
başına hareket etmemektedir erif Hüseyin. 1916 Ocak'ta
da, bir karılıklı yardım anlaşması yapmış İngilizlerle ve
etkin desteğini görmektedir onların. Mısır'daki Büyük Bri-
tanya Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon'la görüşme-
lerin sonucu ortaya çıkan bu anlaşmaya göre, Londra Hükü-
meti, Suriye'nin kuzey sınırlarından doğuda İran körfezi-
ne, (Suriye kıyılarında geniş bir sahil eridi bir yana bira-
kılırsa) batıda Akdeniz'e ve güneyde Arap yarımadasına de-
ğin, Arap ülkelerin büyük bir bölümünün bağımsızlığını ta-
nımayı üstlenmiştir; "bu çetireli yörelerde kendilerine en uy-
gun hükümet biçimlerinin yerleşmesi amacıyla, Araplara
gerekli özet ve destek sağlamayı" vaat etmiştir; buna kar-
ılıklı, Mekke erifi de, önemli bir silah ve para yardımı kar-
ılığında, "Arap halkları Türk boyunduruğundan kurtar-
mak için" savaşmayı kabul etmiştir; McMahon'un bir mek-
tubunun açıkladığına göre, "Arapların, yalnız ve yalnız

Britanyalıların öütlerine ba vuracakları konusunda anla ılır", ba ka herhangi bir Avrupa ülkesinin yardımı bir yana bırakılmı tır.

Sultanın, Arap vassallerinden birine çarpması, ilk kez oluyor de il ku kusuz. Ne var ki, arkasındaki Büyük Britanya ile, korkutucu bir dü mandır Hüseyin. ngilizler, Necid Emiri Abdülaziz bn Sa'ud ile de anla tıkları için, durum daha da tehlikelidir o ölçüde. bn Sa'ud ayda 5000 sterlin ve Suudi "ba ımsızlı ının tanınması kar ılı nda, dostlu unu ve yansızlı ını vaat etmi tir Britanya hükümetine. Etkin bir ba la ıklık bulunmadı ndan, bu anla ma, kendisi hakkında iyi dü ünmeyen bir komuca rahatsız edilmekten korkmaksızım eyleme geçme olana ını vermektedir Mekke erifi'ne.

Geli meler, alabildi ine kötü ba lar birden Osmanlılar için. Ba larında, Hüseyin'in o ullarından birinin, Emir FaysaPm bulundu u Bedeviler, Hicaz demiryoluna atılırlar ve çok geçmeden de, Mekke ile Cidde'deki Türk garnizonlarını dize getireceklerdir (12 ve 16 Haziran 1916) Harekât, birçok ngiliz subayının yardımıyla, ustaca yürütülür; aralarında, anla ılmaz bir ki ili e sahip Thomas Edward Lawrence de vardır bu subayların ve Arap ba kaldırısının ba lıca esinleticilerinden biri oldu unu söyleyip övünecektir somadan.

ngiliz deste i sayesinde, Hicaz'ın büyük bir bölümünü denetimi altına almak ve Yemen'deki Osmanlı ordusunun imparatorlu un geri kalan yanıyla her türlü ili kisini

kesmek için, sadece birkaç hafta yetmi tir Faysal'a. Ekimin sonlarında, Hüseyin kendisini "Arapların kralı" olarak ilan etti inde, bir adım daha atılmı olacaktır. Ku kusuz, simgesel bir davranı tır bu; çünkü, yeni hükümdar, sadece Hicaz'ın Bedevi kabileleri üzerinde hüküm sürmektedir o sıralar. Öyle de olsa, çöldeki rüzgâr, açıktır ki hemen dincek gibi de ildir artık.

McMahon'la yapılan anlaşmanın ruhuna uygun olarak, erif Hüseyin'in yönetti i ba kaldırı, bütün Arapları içine alan bir niteli e bürünür ve Suriye'yi kapsar özellikle. 1917 ilkbaharından ba layarak, Faysal'm birlikleri kuzeye doğru harekete geçerler: Akabe'yi alırlar (6 temmuz); akınlara ve Suriye kentlerini Medine'ye ba layan demiryolu boyunca sabotajlara girişerek, Osmanlıları hırpalayıp tedirgin ederler. Aynı döneme doğru, Mısır'daki İngiliz birlikleri de yürüyü e geçmi ve kutsal yerler do rultusunda olmak üzere, Sina üzerinde a ır a ır ilerlemektedirler. Araziyi iyi bilen ve ileti im yollarına egemen bu çifte saldırı sırasında, Türkiye, en yetkin güçlerini harekete geçirmek zorunda kalır: Cemal Pa a'nın dördüncü ordusu ve özellikle, yeni kurulmuş olup, bir altmı kadar Alman subayının görev aldığı ve General von Falkenhayn'm komutasına verilen Yıldırım Ordusu'dur bunlar. Ancak nafile! General Allenby'nin yönetti i İngiliz tugayları, Gazze, Akkâ ve Yafa'yı aldıktan sonra, 9 Aralık'ta ele geçirdikleri Kudüs'te kutlayacaklardır Noel'i. Aynı kı , Faysal'm adamları, Ölü Deniz ve Ürdün kıyılarında karargâh kuracak, Kerak'taki

Türk filotilasmı da yok edeceklerdir. am, öyle pek de uzakta de ildir artık. Her eye kar ın, a a ı yukarı daha bir on aylık harekât vardır ilerde.

Adım adım direnmektedir Osmanlılar!

Ölesiye sava ıyorlarsa e er, kaybedecekleri büyüktür de ondan. Hüseyin'in oyalandı ı büyük Arap krallı ı dü ünü ba arısızlı a u ratmak de ildir sadece söz konusu olan onlar için; tilaf devletlerinin imparatorlu u bölüp parçalama ta anlarının gerçeğe mesine engel olmaları gerekmektedir özellikle. Gerçekten, tilafdevletlerinin, sultanın Asya'daki topraklanm daha imdiden güle oynaya payla tıkları, stanbul'da bilinmez bir ey de ildir; nitekim, Çarlık ar ivlerindeki gizli belgelerin bir bölümü ele geçirildikten soma durum açı a vurulmu tur ve Rus devrimcileri yapmı tır bunu. 1916 Mayıs'ında, ngiliz tarafından Sir Mark Sykes ve Fransız tarafından da Georges Picot'nun yürüttükleri görüşmeler, daha sonra Saint Petersburg'un da onayıyla, üç ilgili tarafın i tahlanm alabildi ine doyumtur: Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinin yanı sıra, Dicle vadisine de in Mu ve Siirt yöreleri Ruslara; Suriye ve Kilikya kıyılan, Suriye'nin geri kalan bölümüyle Irak'm kuzeyini içine alan bir nüfuz bölgesi Fransızlara; Hayfa ve Akka limanları, Ba dat'ın ran körfezine de in bütün bir güney Mezopotamya ve son olarak da, Filistin'den ran'a uzanan geni bir nüfuz bölgesi ngilizlere bırakılmı tır. Birkaç ay sonra, Saint Jean de Maurienne'de yapılan bir ba ka antlaşma (19 Nisan 1917) da, talya için terekeden bir pay

öngörmü tür: Batı Anadolu boyunca ayrılan ve imparatorluğun en zengin yörelerinden birini, bu arada zmir, Antalya ve Mersin'i içine alan bir i gal bölgesidir bu. Son olarak, bu kesip biçmeleri yaparken, tilaf devletleri, her rüzgâra bir vaat etmekten de geri durmamı lardır. Araplara, etkili bir Avrupa vesayeti beraberli inde ba ımsızlık; Yahudilere, Filistin'de bir "ulusal yuva" (2 Kasım 1917 tarihli Balfour açıklaması); Yunanlılara da, onların *megali idea* "büyük dü üncelerinin gerçeikle mesi yolunda, Trakya ile Küçük Asya'daki Ege illerini içine alan bir Büyük Yunanistan'ın yaratılmasıdır bunlar. Bütün bunlara bakıp da, nasıl kaygılanmaz olurdu imparatorluk ve umutsuzluğun gücüyle kar ı koymazdı? Sava ın bu son aylarında, sadece tilaf devletlerine kar ı sava ılmaz, kendi ölümüne kar ı da sava maktadır imparatorluk!

Öyle de olsa, bu can çeki me içinde, bir anlı ına bir iyile me görülür. 1917 Martı'nda Petrograd'da patlayan devrim, çatı maları sürdürmenin dı ına atmı tır Rusya'yı. Kuzey Do u cephesinde, Rus birlikleri, bozguna u rayıp da ılmakta gecikmezler. Türkiye, sonunda bir nefes alabilir durumdadır bu yönden. Bol evikler, birkaç ay sonra, Brest Litovsk Antlaşması'yla (3 Mart 1918), i gal edilen toprakları bo ltmayı, Çarın 1877'de aldı ı Kars, Ardahan ve Batum illerini imparatorlu a geri vermeyi ve gönüllü Ermeni çetelerini silahsızlandırmayı vaat ettiklerinde, daha da rahat bir nefes alacaktır Türkiye.

Ülkedeki seferberlik

Sava , sadece silahlarla vuru mak ve topun a zında olmak de il yalnız. Bütün sava an ülkeler gibi, Türkiye de, manevi güçlerini seferber etmek, iktisadi cephele mücadele etmek, durumlara kendini uyarlayabilecek bir sosyal yapı olu turmak zorundadır. Saat de ola anüstü önlemlere, cesur yeniliklere elveri li bir saattir. Durum, u bakımdan da uygundur de i melere: stanbul hükümeti, tilaf devletlerine kar ı sava a girmekle, Osmanlı mparatorlu u'nun, X IX. yüzyılın ba larından beri sürüklenmi oldu u Batı'ya ba lanma sürecine de sırtını çevirmi tir aynı zamanda.

Sava ı kazanmak için, zafere inanmak gereklidir, a ma yeteri de ildir. Uyu mazlı ın ilk günlerinden ba layarak, ttihatçı rejimin propagandacıları, Türkiye'nin yenilmezli ine olan inançlarını adım ba ında haykırarak i e ko yulmuşlardır. Ba lanacak sesi verenlerden biri, Almanya'dan gelip Wilhelmstrasse'nin onayıyla, Osmanlı davasının hizmetine girmi sosyal demokrat do rultuda ünlü bir politika yazarıdır: Daha çok Parvus adıyla öhret yapmı Alexander Israel Helphand'dır bu! Türk dilinde yayımladı ı kitapçıklarında, büyük bir inandırma gücüyle unu söylemektedir: Avrupa emperyalizminin dayanılmaz boyunduru unu kırıp atmak için, sava tek araçtır Osmanlıların elinde; ve Türkiye, Almanya'nın yardımıyla, zaferle çıkacaktır hengâmeden ve daha önce yitirmi oldu u topraklarını ve zenginliklerini oldu u gibi, geçmi teki tüm bü

yüklü ünü de yeniden elde edecektir bu yolda. Hemen arkasından, gazetecilerin, romancıların, airlerin ço u da, sava propagandasının hizmetine vermişlerdir kalemlerini. Dönemin en önde gelen ^azMarııuan bitkaçı OTlâî ba-sındadır: Ziya Gökalp, Mehmet Emin, Ömer Seyfettin, Halide Edip ve ba kaları. Yazarları, sava çı çabadaki sözcü rollerine daha da ısmdırabilmek amacıyla, hükümet, sava alanlarında bir gezi bile düzenlemi tir onlar onuruna. Sonucu da udur bu gezinin: Bir yı ın kahramanlık öyküsü, militarist iir!

Dönemin anlayı ını en iyi dile getiren, Ziya Gökalp'in yazdıklarıdır belki. Gökalp, sava öncesi yazılarında gösterdi i gibi, belleklere kazanacak ve ruhları yönlendirecek bir slogan, bir formüllendirme anlayı ına sahiptir. iirleri, askeri mertebelenmeye saygıyı yüceltir ("sıradan bir askerim ben, o komutanım; gözümü kırpmadan uyarım emirlerine, gözlerimi kaparım ve vazifemi yaparım"); Türklerin dü manları üzerindeki üstünlü ünü ilan eder; ülkenin baında bulunanların (özellikle de Talat'la Enver'in) dehasını dile getirir ve millet, din ve do ulan toprakların a kını akır. Nesir yazılarında da aynı temalar i lenir: Türk, sava ı kazacaktır, çünkü yüce bir ırktandır, çünkü zenginliklerle doludur ruhu, çünkü hukuk ve adalet ondan yanadır, çünkü manevi dünyası Müslüman dinine dayanmaktadır, çünkü yurdunu sever o, dilini, kültürünü sever çünkü...

Sava a katılımı bütün ülkelerdekine benzeyen sıradan bir propaganda edebiyatıdır bu. Öyle de olsa, Gökalp'in

yazdıkları, Türkiye'nin ayakta kalma mücadelesine katılmayı kabul etmi olan öteki yazarların yazdıkları gibi, incelikleri olmayan, ama dönemin gereklerine alabildi ine uygun bir çarpıcılık ve dinamizm ta ıyan militan bir milliyetçili in olu masma etkili biçimde katkıda bulunacaktır.

Bir milliyetçilik özellikle. Oldukça da yaratıcı görünecektir bu! Jön Türk devriminin ilk günlerinden ba layarak, Gökalp ve rejimin öteki ideologları, ataların de erlerine bir dönü olarak sunulan eye dayanan bir sosyal ve kültürel yenilenisin temellerini atma gayreti içine girmi lerdiler: Laik e itim, belli bir ölçüde kadının kurtulu u, bir bilimsel anlayı ın kabulü, ça da dünyanın teknik yeniliklerine açıklık; meslek, aile ve yurtta lık ahlakında yüksek bir düzey, bo inançlardan sıyrılmı ve ilerleme dü ünmesine açık bir dindir bu de erler. Türkiye'nin sava a giri iyle, olanakların kapısı alabildi ine açılmı tır artık. lhama gelmi bir *intelligentsia*'nın formüllendirdi i tasarıların ki iyle, ttihatçı hükümet, bir parlamento muhalefetinein yoklu undan ve sava halinin ortaya çıkardığı anla ma ikliminden yararlanarak, yenilikçi giri imlerini arttıracak, bir bakıma kâ ıt üstünde de kalsa tezgâhlayaca ı reformlara gitgide daha köktenci bir görünüm kazandıracaktır.

O dönemde en gözcü önlemler arasında, kadının belli bir ölçüde kurtulu unu hedef tutan önlemleri zikretmeli. Bir uzun zamandan beri, peçeli ve hareme kapatılmı , ailenin ba nda bulunanın keyfine edilgin biçimde boyun e en kadın imgesi, en azından toplumun hali vakti yerinde

tabakalarında, dikkat çekici bir çadırlık oluyordu. Osmanlı imparatorluğunun büyük kentlerinde, Avrupalı kadın örneği, XIX. yüzyılın son otuzlu yılında kendi denklemlerini ortaya koymaya başlamıştı ve hatta 1900 yılına doğru, kimi aydınların kaleminde açıkça feminizm rengini taşıyan istemler dile geliyordu. Jön Türk Devriminden sonra, kimi somut eylemler kızlara özgü ilk ve ortaöğretimde gelince, 1911'de ilk kız lisesinin açılışı, çıraklık okullarının çoğalması İttihat ve Terakki Komitesi'nin kadınların durumuna dikkatlerini çevirdiğinin tanıklarıydılar.

Bununla beraber, 1914'te, yapılacak çok şey vardı hâlâ.

En çarpıcı yenilik, en nazik bir konuda, evlilik konusunda olacaktır. Bu bahiste, İttihat, hemen hemen bütün hakları erkeklere tanıyordu ve kadınlara tanıdığı ise boyuna emel yükümlülüğüdür. 1916'da, Batılılarla mı seçkin çevrenin, özellikle Ziya Gökalp ya da romancı Halide Edip gibi gözde kişiliklerin sık sık ileri sürdükleri istemlerinden birini yerine getirerek, hükümet, evli kadına, kocası zina etmiş ya da evlilik sözleşmesine aykırı harekette bulunmuşsa, dahası emelinin olmazsa olmadan bir başka kadın almışsa, boşanmayı isteme olanağı tanıyan bir kanun çıkaracaktır. Bir yıl sonra kabul edilecek yeni bir kanun, *Aile Kararnamesi*, aynı doğrultuda hareket edecektir. İslam, Yahudi dininin ve Hıristiyanlığının buyruklarına geniş bir yer veren bu metin, evliliğe, boşanmaya ve öteki aile ilişkilerine, sadece ve sadece dünyasal makamların yetkisine giren sorunlar olarak bakacak ve bu alanda dinsel mahke-

melerin yargılama yetkisine son verecektir. Bu yasal düzenlemelerin kabul edilmesinin yanı sıra Babiâli, kadınlara, e itimin kapısını daha da geni li ine açmak için, elinden geldi ince çalı acaktır. Sava yıllarında, okul ebekesinin, kadınlara de in yayıldı ı görülecektir; daha da çarpıcı olanı, yüksek e itimi izlemeye kadar giden bir yüreklilik gösterecektir dikkati çekecek sayıda kadın.

Bununla beraber, boyun e me yüzyıllarını ortadan kaldırmak için, okullar açmak ya da kanunlar çıkarmak yetmez açıktır ki. Devrimin ertesinde bir yılmazlık içine gelip girmi de olsalar, erkekle e itli i gerçek anlamıyla yeni yeni ö renebildikleri alan, sadece kadın gazeteleri de ildir. Gerçekten, bütün sa lam erkeklerin cepheye gittikleri o yıllarda, kadının kurtulu u çalı maktan geçmektedir özellikle. Sava , olsa olsa hareme kapatılacak kadının imgesini alabildi ine silip atmı tır. Erkek el eme inin birden dü ü ünü gö üslemek zorunda kalan kadınlar her yandadır: Tarlalarda, esnaf atölyelerinde, fabrikalarda, hastabakıcı olarak çalı tıkları hastahanelerde, postahanelerde, devlet dairelerinde, temizleme ya da onarımda görev aldıkları caddelerde, bahçelerinin ürünlerini ya da ürettikleri nesnelere sattıkları pazarlardadır bu kadınlar.

Hemen hemen sadece erkek olan bir toplumun ya amını pek kısa bir süre içinde üstlenmek zorunda kalmı bu *kaâm toplumunun, gerçekbirkurtulu a ula abilmesi için yürüyece i* uzun yollar vardır daha. Ama en azından, kadınlar, istemeksizin (kendilerine bırakılan yı nla i , bir tür zorun

lu hizmet getiren 1915 tarihli bir kanuna dayanmaktadır as-
linda), cepheye gitmemi erkeklerle aynı i yerini payla -
ma hakkını kazanmı lardır artık; bunun yam sıra, soka ayü-
zü açık çıkmak ve meraklı bakı ların rahatsız edicili inden
korkmaksız m i lerine kendilerini verme hakkı da vardın Sa-
va mın ilk günlerinden ba layarak, çe itli insansever kurulu -
lar, kadınları çalı maya ça ırmayı i edinmi lerdir kendile-
rine. Dayandıkları dü ünçe basittir gerçi, ama çarpıcıdır:
Kadınlar, ulusal çabaya emekleriyle katkıda bulunmakla,
yalnız yurtseverce bir i yapmı olmayacaklardır; iktisadi
özerkliklerini de kazanacaklardır ve daha da çarpıcı olam,
belli bir eylem ve dü ünçe özgürlü üne kavu acaklardır.

Olayların baskısı altında, kadının kurtulu u böylece y
er kazanırken, bir ba ka büyük dava, laiklik davası da iler-
lemeler kaydeder.

1913 yılından ba layarak, hükümet yeni bir düzenle-
meye giderek, din mahkemelerinin müdahale alanını ala-
bildi ine sınırlamı ve kadınlarla öteki yorumcuları, mülkî
makamların denetimi altına sokmu tu. Ciddi bir laikle me
siyasetinde bir ba lama vuru u olacaktır bu ve birkaç yıl
içinde, Osmanlı kurumlarındaki görünümü iyiden iyiye de-
i tirecektir. Böylece, en ba ta, 1915 tarihli bir kararname,
din mahkemeleri de içinde olmak üzere, bütün adliye ör-
gütünü yeniden birle tirip Adliye Nezaretimin tek sultanı
altına sokar. Aynı yolda, hükümet, ulemayı merkezi idare-
ye ba layarak ve devletin öteki görevlileri gibi kendilerine
aylık vererek, "memurla tırma"ya çabalayacaktır onları.

Ote yandan, din okulları da, Maarif Nazırlı ı'nın vesayeti- ni kabul etmek zorunda kalacak; ve vakıflar da, Maliye Na zırlı ı'nın gitgide artan gözetimine uyacaklardır. En önem- li önlemlerden biri, Tanzimat'ın eski bir kurumu, *Meclis i Me ayîh* (eyhler Meclisi) ile ilgilidir. 1916'da, yeni bir ya- pıya kavu turulacaktır bu örgüt ve Babîâli, eyhülislam'm otoritesi altında, ülkedeki bütün tarikat ve tekkeleri bir a raya getirme görevini yükleyecektir ona. Son olarak, aynı yıl, ruhban piramidinin tepe noktası reforma tâbi olacak- tır: eyhülislamlık, nazırlık yetkilerinden büyük bir bölü- müyle birlikte, kabine içindeki yerini yitirecek ve ilke ola- rak sadece din i lerinin yönetimi ile u ra an sıradan bir da- ire olacaktır artık.

Özetle, merkezile tirme ve devlet denetiminin alabil- di ine kayna tırdı ı bir laikle tirmedir bu. Ziya Gökalp ile ttifak ve Terakki Komitesi'nin öteki ideologlarından esin- lenen bu siyasetin hedefi, sivil toplumun etkinliklerine mü- dahale konusunda slam elindeki olanakları sınırlandır- maktan çok, hükümet iradesini aktaran kolan kayı larından biri haline getirmektir dinsel kurumlan. Dönemin ko ulla- rında, dinin vesayeti altına girme, hiç de a ıllacak bir ey de ildir aslında. ttihatçı yönetim, dinsel güçlerin büyük nü- fuzunu kendisine sa lamak gerekesinmesi içindedir: slam, tilaf devletlerine kar ı propaganda da bir mızrak ve ulusal dayanı mada en etkili bir ba olu turdu u için de il yal- nız; ayrıca hükümet, yenile tirilmi ve günün zevkine Uy- gun hale gelmi dine, imparatorlu un yeniden canlanıp

kalkınması amacıyla, insanları seferber etmede en önde gelen bir rol^ tanımaktadır da ondan.

Pek farklı bir alanda, ttihat ve Terakki Komitesi'nin, bir "milli iktisat" yaratma konusunda harcadı ı çabalar, bu dinsel güçleri sırtlanmada yankılarını yapacaktır. Sava içindeki Türkiye'nin kar ıla tı ı üretim, ia e ve da ıtım gi bi a ır sorunları gö üsleyecek yetenekte olacaktır bu ekonomi. Milliyetçi ideologların ö retisel dü üncelerine ortak edilen slam, bir manevi kalkan hizmetini görecektir ülke de. Yeni iktisadi reçetelerin amacına gelince, udur: Mad di, dayanıklı bir temel sa lamak slama!

Bu "milli iktisat" dü üncesinin savunucularınının ba ında da, yine Ziya Gökalp gelmektedir. Onun, hatırı sayılır bir bölümü Friedrich List'ten ve Alman iktisat okulundan alınmı tezleri, yı ınla yazarca ele alınacaktır; onların içinde, Türk milliyetçili inin en ate li propagandacılarından biri vardır özellikle: Yahudi dinindeki bir Osmanlı olan, daha çok Tekin Alp adıyla tanınmı , Moiz Cohen'dir bu! Kanıtları basittir bu yazarların: Saygınlık ve ba ımsızlık içinde kalkınmak için, yalnız kendi iktisadi güçlerine güvenmelidir. Türkiye; Avrupa kapitalizminin boyunduru unu kırmalı, azınlıkların, ticarete ve do an Osmanlı sanayisinde ellerinde tuttuklan tekel benzeri olan eye son vermeli, ekonominin her alanda ülkenin yazgısını eline alabilecek yetenekte bir ulusal ticaret burjuvazisi yaratmalıdır. Ve unu da belirtmeli ki, böylesi bir siyaseti tezgâhlamak için alabildi ine elveri lidir ko ullar. Her türlü rekabetin uza m

da ulusal üretimin gelişmesini sağlamak için, kapitülasyonların ortadan kaldırılması ve savaşta girmenin doğrudan bir sonucu olarak, tilaf devletleriyle ticari alıverişin kesilmesi, yerli girişimcilerden oluşan bir sınıfın gelişmesini destekleyecektir olsa olsa; savaşta katılmanın yol açtığı sınırsız gereksinimler, özellikle askeri donanım ile ilgili olanlar, ama onun yanı sıra başka alanlarda (tarım, imalat, maden üretimi, vb) bir dizi gereksinim de, ulusal renkte bir kapitalizmin oluşumunu yöreklendirici nedenlerdir.

Ancak, o tarihe değin azınlık önelerin üstünlüğünün damgasını vurduğu bir iktisadi bağlamda, türde olmayan parçalardan nasıl yaratılacaktır bir Türk burjuvazisi?

ttihat ve Terakki Komitesi ideologlarının yanıtı basittir.

Bizzat devlet almalıdır i leri ele; ulusal girişimlerin kurulu una uygun önlemlerle katkıda bulunmalıdır; Müslüman i adamlarının zenginle melerine ve sermayelerini verimli etkinliklere yatırmalarına yardımcı olmalıdır!

Aslında, hükümetin gerçekte tirmeye çabalayacağı da budur. 1914 ile 1918 yılları arasında, bir ulusal ekonomiyi yörengesine yerle tirmeyi hedef alan önlemler, gitgide artan bir hızla birbirini izleyecektir. ç üretim ve pazan, dışardan getirilmiş mallara karşı koruma amacıyla yeni gümrük tarifeleri hazırlamak; Ziraat Bankası'm yeniden örgütlemek; yeni ticaret ve sanayi girişimleri için gerekli sermayeyi sağlamakla yükümlü bir mali örgüt, *İtibar ı Milli Bankası'm* yaratmak; ulusal çıkarlara uygun bir görünüm içinde olan ortaklıklara, özellikle devlet arazisi üzerinde be

dava yer verme gibi çe itli ayrıcalıklar tanıyan "sermayeyi yüreklendirme" hakkındaki 1909 tarihli bir kanunu esaslı biçimde yeniden düzenlemek; bir üretim, tüketim ve kredi kooperatifleri ebekesi kurmak; önde gelen gereksinme maddelerinin (un, eker, petrol, vb.) ta ınması ve da ıtımını düzenleme ve göz kulak olma ile görevli komiteler olurturmak ülke çapında; ortalıkların yazı malarında Türkçe den ba ka bir dilin kullanılmasını yasaklayan bir kanun çıkarmak; teknik e itimde bulunacak okulları ço altmaktır bu önlemler.

Ne oldu sonuçları bunların?

1914 ile 1918 yılları arasında, banka, ta ımacılık, ta nm ürünlerinin da ılımı, madenler, bina yapımı, orman i letmesi, kâ ıt üretimi ya da perakende ticaret gibi de i ik alanlarda, bir yüzden fazla ulusal ortaklık. Dı ardan getirilen malların rekabetinden geçici olarak kurtulmu zanaat kesiminde misli görülmemi bir atılım. Anadolu kırsalında, tahıl ve öteki temel yiyecek maddelerinin ticaretinden zenginle mi bir toprak sahipleri ile tacirler tabakasının ortaya çıkı ı. Spekülasyona, devlet parasını a ırmaya, • karaborsaya dayanan dev servetler. Bütün sava an ülkeler gibi, Türkiye'de de, sava tan çıkar sa layanlar oldu: Ordu ve kamu kurulu lan ile ilgili sözleşmelerin asıl bölü türüp da ıtıcısı ve ia eye ili kin bütün pazarların zorunlu aracı sı durumundaki ttihat ve Terakki Komitesi'nin korudu u kimseler arasından çıkıyordu bunlann ço u. Ne var ki, kimi insanlar sava tan çıkar sa lamayı becerirken, ba kalan

büyük halk kitlesi o sava ın arkasından sürüp getirdi i güçlükler ve acılarla ba ba a idi: Kıtlıklar, karneye ba lama, kimi ürünlerin gitgide artan vergilendirili i, perakende fiyatlarının ba ını alıp gitmesi ve yılda yüzde 300'ü a an bir enflasyon oranı idi bunlar. stanbul gibi bir büyük kentte, birbirine alabildi ine zıt iki ya am biçemi yan yana bulunuyordu: Bir yanda, utanıp sıkılmadan saçılıp yayılan bir zenginlik, kendini kumura, alkole, i ret ve sefahata vermi yeni zenginler, öte yanda, her yerde göze çarpan sefalet, karaborsanın ve enflasyonun silip süpürdü ü bir alım gücüne sahip memurlar, yoksullu a ve dilencili e itilmi bütün bir a a ı halk tabakası!

Bir avuç insanın, ko ullardan en iyi biçimde yararlanmasını bilmesi, Türkiye'nin, birkaç yıl içinde, gerçek bir "milli iktisat" yaratmayı ba armı olması demek de ildi açıktır ki. Sava , bir ba kasının yerine geçen uyduruk bir ekonominin kurulmasına olanak sa ladı; geçici çarelerden olu an ve ancak en ivedi gereksinmeleri kar ılayabilecek yetenekte bir ekonomi idi bu. Öyle de olsa, bu deneyimi bir ba arısızlık olarak görmek, yerinde olmaz. Türkler, bir oradan bir burdan, yeni maliye, ticaret ve sanayi temelleri atmaya çabalarken, hiç olmazsa bir cephede de kazanmı lar-
dı:

Ba ımsızlıkta çıraklık cephesi idi bu!

Osmanlı mparatorlu u için sava ın son eylemi iyi ba - lar. Güneyde, Mezototamya ile Suriye de, dü man güçler ilerlemelerini sürdürürler gerçi; ancak, Türk orduları direnirler ve durumda bir de i me olmasa da en azından cep- helerde bir kararlılık umudunu verebilecek durumdadırlar hatta. Kuzeyde 1917 yılındaki siyasal altüst olu ların arka- sından Rus ordularının bozulup da ılı ı, yepyeni ufuklar açar: 1876 yılından beri yitirilmiş toprakların geri almı ı, onların yanı sıra, Çar imparatorlu unun yüzyıllar boyunca a ır a ır yiyip gövdeye indirdi i bütün "Türk toprakla rı'mın yeniden fethedilmesidir de bu ufuklar. Enver Pa- amın askerleri öyle akırlar: "Kalk aya a! Bizi bekliyor Turan. Kahireden Batum'a, Hindistan'dan Afganistan'a, biziz beklenen!" Türkiye'nin ufukları, Kafkasların doruk- tan de ildir imdi; bakı lan, Hazar Denizi'nin ötesindeki sonsuzluklarda kaybolmaktadır artık!

Uzun görü melerden soma imzalanan Brest Litovsk Antla ması, Türklerin temel istemlerinden birine, 187b dan önceki sınırlara dönülmesi arzusuna olumlu yanıt vererek Rus Osmanlı uyu mazlı ına son vermi tir. Ne var ki, yırtılıp atılmak için yapılır antla malar. Kafkasya'da yollar açık oldu una göre imdi, niçin Baku'ya ya da daha uzak- lara kadar gitmeyecekmi Osmanlı ordulan? Türkiye, dev- rimci kayna manın yıktı ı eski Rus mparatorlu u'ndaki

Müslüman halkları neden almayacakmı kuca ına? Baku petrol yataklarına ve Kafkas ötesi ba ka maden zenginliklerine el koyma arzusundaki Almanlar kadar, stanbul hükümeti de, ordularını, yeni fetihlere do ru atmak e ilimindedir; bütün bunlar, Almanların, bölgede bir Osmanlı yar ma hareketine kötü gözle bakmayaca ını dü ündürtür Enver Pa a'ya.

Bununla beraber, Türkiye, tasarılarını gerçekle tirmek için, kısa bir süre önce Kafkas ötesi bir cumhuriyetin ba rında, Azerbaycan'la beraber bir araya gelmi (Aralık 1917) olan Gürcistan'la Ermenistan'ın direni ini kırmakla i e ba lamalıdır. Önce söz konusu olan, askeri harekâtın deste inde olmak üzere, gencecik cumhuriyetten, Brest Litovsk Antla ması'm tanınması, özellikle de onun öngördü ü geri verilecek topraklar konusundaki hükümleri kabul etmesini sa lamaktır. Bir ikinci a amada, Babıâli, ordusunun elde etti i basanlarla güçlenmi olarak, yeni istemler sürer ileriye: Kafkas ötesi birliklerin hatın sayılır ölçüde azaltılması, cumhuriyetin topraklanndan Osmanlı taccirleri için geçi serbestli i ve özellikle, Alexandropol, E miadzin ve kimi Gürcü ilçelerinin terk edilmesidir bu yeni istemler. Bu amaçla, 1918 Mayıs'ında Banımda ba latılan görüşmelerin ba ansızlı a u raması, askeri baskısını arttırmak ve Müslüman Azerbaycan'a giri i köstekleyen en son engel olarak Rus Ermenistam'nın üstüne çullanmak için gereksindi i bahaneyi verir Osmanlılara.

İkbahann sonlarına do ru, Brest Litovsk Antla ma

s'ından hemen hemen üç ay soma, Türk birlikleri, Hazar Denizime do ru harekete geçmek üzeredir. Ne var ki, Enver Pa a, Osmanlıların Kafkasya'ya el koymasında, bölgede kendi iktisadi ve siyasal hedefleri için bir tehlike gören bir Alman vetosunu göz önünde bulundurmak zorundadır imdi. Kayzer, Irak ve Filistin'deki İngiliz ilerleyi ne karı olanca çabayı harcama konusundaki ivedi zorunlulu u kanıt olarak gösterip, askeri harekâtın askıya alınmasını istemekle ba lar i e. Aynı tarihlere do ru ö renilecektir ki, Almanya, Kafkas ötesi cumhuriyetin kaçınılmaz yıkılı ından (26 Mayıs 1918) do an yeni Gürcistan Devleti'ni koruması altına almaya karar vermiştir. Kısa bir süre sonra da, özellikle petrol teslimi kar ılı ında, olası bir Türk müdahalesine kar ı bir Alman güvencesini öngören bir Alman Sovyet Sözleşmesi'nin (27 a ustos) sonunda, Azerbaycan'ın kapısı kapanacaktır Osmanlı mparatorlu u'na.

Bununla beraber, Türkler, kendi kendilerini yemeyeceklerdir uzun zaman. General L.C. Dunsterville komutasında bir İngiliz gücünün a ustos ayı içinde Baku'ya geli i, ba la ıklarına, beklenen ye il ı ı ı yakmaya zorlayacaktır Alman yöneticileri. Eylülün ilk günlerinden ba la yarak, Enver Pa a'nın karde i Nuri Pa a'nın komutasına verilmiş bir " slam ordusu" Azerbaycan'la kuzey arasındaki kilerin kilide durumundaki Derbent'i alacaktır. Onun açtı ı yolda, Osmanlı birlikleri Da ıstan'a do ru yönelir ve daha da uzak fetihlere hazırlanmaya ba larlar o günden.

16 Eylül'de, Babiâli, bir zafer telgrafı alacaktır cephe

den: Baku fethedilmi ve Dunsterville de silahlan ve a ır lıklanıyla yola koyulmu tur, Osmanlı korumasında bir Azerbaycan Cumhuriyeti gün ı ı na çıkmaktadır! stanbul'da, bir sarho luk ya anır. Birkaç gün içinde, Sadrazam Talat Pa a'nım, Rus Asyası'nım da ılıp parçalanması konusunda geni bir tasanyı Almanlarla hale yola koyması için, sadece birkaç gün yetecektir: Sovyetler'e verilen kimi ödünler karılı ında, Kafkaslar'daki iktisadi kaynakların paylaşılması; Kırım'da bir Tatar Cumhuriyeti'nin kurulması, Kuzey Kafkasya'da ve Türkistan'da ba ımsız devletlerin yaratılması, nüfuz bölgelerinin çizilmesi yazılıdır bu tasanda.

Büyük dü ler... Daha da sert olacaktır gerçeklere dönü !
Çünkü, 1918 sonbaharının ba larında, nasıl olur da gün gibi a ikâr eylere uyulmaz: ttifak devletleri ve onların ba la ıkları, sava kaybetmektedirler. Batı cephesinde, Fransız ve Amerikan tümenleri, güçlü ngiliz ve Belçika birliklerinin de deste iyle, Alman savunmasını çökertmişlerdir; Filistin'de, bir anı gayretle, General Allenby'nin orduları, Yıldırım ordusunu hemen hemen bütünüyle yok etmişlerdir ve Arap milliyetçilerinin de yardımıyla, am'ı (1 Ekim), Halep'le Humus'u ele geçirirken, Fransızlar da, Beyrut'a asker çıkartmışlardır (6 Ekim); Irak'ta, ngiliz tuğayları, Musul do rultusunda hareket halindedirler; son olarak, Balkanlar'da, General Franchet d'Esperey'in komutasındaki Selanik ordusu, Bulgar güçlerinin direnişini kırmı ve ivedilikle ate kes iste ini belirlemeye zorlamıştır Sofya hükümetini (26 Eylül).

Özellikle bu son olaydır ki, durumun a ırlı ının bilin-
cine varmaya götürmü tür Babîâlî'yi. mparatorlu un çev-
re eyaletlerinde askeri harekât sürüp durdukça, sava sat-
rancında ba arılı bir manevra umudu Osmanlı yöneticile-
rinin iyimserli ini beslemeye yetiyordu. Ne var ki, Bulga-
ristan'ın çökü üyle, tehlike, korkunç biçimde yakın görü-
nür birden. Gerçekten, dü man, Do u Trakya'ya elini ko-
lunu sallaya sallaya girebilir artık ve stanbul kapılarına de-
in ilerleyebilir. Uzaktaki u ya da bu toprak de ildir teh-
dit edilen imdi, ta kalbidir imparatorlu un!

Beklenmedik garip bir de i me olur geli melerde: Bul-
garların teslim olu undan üç gün önce, Berlin'de ziyarette
bulunan Talât Pa a, Alman görü mecilerle, eski Rus mpa-
ratorlu u'ndaki Müslüman ülkelerin yazgısını hale yola
koymaya çalı ıyordu. Ekim ba larında, Osmanlı hüküme-
tinin, Bulgaristan'a ayak uydurmaktan ve çatı maların as-
kıya alınmasını istemekten ba ka dü ünece i hiçbir ey
yoktur.

Görü meleri kolayla tırmak amacıyla, Talât Pa a hü-
kümeti, ayın 8'inden ba layarak, birkaç ay önce ölmü bu-
lunan sultan V Mehmet Re at'ın mutsuz halefi VI. Meh-
met Vahdettin'e istifasını verir. Türkiye için bundan böyle
felaketli olaca ı belli bir ate kesin sorumlulu unu sırtlan-
mayı akıldan geçirilen insanlardan hiçbiri istemedi inden,
yeni bir sadrazam bulmak için belli bir zaman gerekecek-
tir. Bununla beraber, 14 Ekim'de, o da olup bitmi tir. Do-
u 'daki Osmanlı ordularının bir eski komutanı, Ahmet z

zet Pa a sadrazamlı ı kabul etmi tir ve tilf devletleriyle hemen görü melere gidildi inde onların ho görülü olacakları umuduyla, 1916'da Kut el Amarada Türklere esir dü mü ve o tarihten beri de hapiste tutulan ngiliz generali Townshend'e, E edeki ngiliz donanmasının amirali Calt horpe'a, Osmanlı hükümetinin önerilerini ula tırma görevini verir çabucak. Ne var ki ngilizler, çatı malara son vermekte, öyle aceleci de ildirler: Görü melere girmeden önce, Irak ve Suriye'deki durumlarını güçlendirmek isterler; daha da özel olarak, Mezopotamya'nın kuzeyinde, artık pek uzakta da olmayan Musul petrol kuyularını hedef edinmi lerdir. Ancak 27 Ekim'de, Türklerin ilk yoklayı lann dan bir üç hafta kadar soma, ate kes görü meleri ba layacaktır; Mondros koyunda demirlemi bulunan ngiliz zırhlısı *Superb* 'de yapılacaktır bu görü meler.

Dört gün sürecek görü melerde; Bahriye Nazın Hüseyin Rauf Bey'in yönetimindeki Osmanlı temsilci heyeti, tilafdevletlerinin sertli ini gidermeyi ba aramayacaktır. Zaffer sarho lu u içindeki bu güçler, sultanın topraklarına el koymayı hedeftutan onca zamandır özene bezene hazırlanmı tasanlanndan nasıl olup da vazgeçebilirlerdi? 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Antlaşması, pek sert koşullar içeriyor. Anlaşma, özellikle Türk ordusunun hemen salıverilmesini, bütün savaş gemilerinin göz altına alınmasını; Suriye, Trablus ve Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerinin teslimini (yeni bir anlaşmaya değin Türk askeri idaresinde kalan güney batı bölümü dışında) Kafkas ötesi böl

gelerin bo altılmasını dayatmaktadır. Birinci madde, Çanakkale ve İstanbul bo azlarında gidi geli in serbest olmasını art ko uyor ve tilaf devletlerine, Bo azlar'daki askeri birlikler bulundurma hakkım tanıyor. tilaf devletleri gerek gördüklerinde, Do u Anadolu'da, Ermeni nüfusunu ya ad ı ı illeri i gal edebileceklerdir aynı zamanda. Anlamaya, onlara ayrıca, Toros tünellerine el koyma, liman kuruluşlarına sahip çıkma, Osmanlı demiryollarından ve ticaret gemilerinden serbestçe yararlanma iznini de vermektedir. Türk hükümeti, tilaf devletleri garnizonlarına, kar ılı beklemeksizin, kömür, yiyecek ve genel olarak, isteyecekleri, her ürünü sa layacaktır. tilaf devletleri, 7. maddeyle, ye leyecekleri kimi stratejik noktaları i gal etme hakkını saklı tutmuşlardır kendileri için. Özellikle kaygılandıncıdır bu ko ul. Alabildi ine belirsiz olan madde, her türlü kötüye kullanımlara kapılan açmı tır. Tek başına o, anlamaya, kayıtsız artsız teslim niteli ini vermeye yeter durumdadır.

Batı

Osmanlı mparatorlu u'nun yitirdi i sadece sava dedildi; tilaf devletlerinin i galine boyun e mek zorunda kaldı ı için, varlı ı da sona ermi ti aslında; ba ımsız devlet oldu u kâ ıt üzerinde sürse de böyleydi gerçek. Felaket o boyutlardaydı ki, Türkiye'nin dünya çapındaki uyu mazlıca katılmasının belli ba ılı sorumluları Talât, Cemal, En

ver Pa alar ve kimi ba kaları halkın öcünden yakalarını sıyırabilmek amacıyla, dı arda sı inacak bir yer aramaya karar vereceklerdir: 1 Kasım'ı 2 Kasım'a ba layan gece, bir Alman gemisine binip Odesa'ya do ru yola çıkacaklardır; oradan Berlin'e geçeceklerdir, Türkiye'nin kurumlu u yolundaki mücadeleyi o kentte sürdürmek umudu içindedirler.

ttihat ve Terakki Partisi'nin belli ba lı yöneticilerinin kaçığı, bu kurulu un sonunun geldi ini haber verir. Büyük felaketin acılar içine attığı kamuoyu, ttihatçıların cezalandırılmasını istemekle gecikmedi. ttihatçılar ise, sava ın bütün felaketlerinden sorumlu görülürler: Sava meydanlarında ölmü yüzbinlerce asker, kurbanlarının sivil halk ve özellikle de Ermeni halkının oldu u kıyımlar, can alıcı salgınlar, ia e sorumlularının ceplerini doldurmaları, kıtlıklar, karaborsa, sefalet... Böylesi bir ortamda, tek bir yol vardır ttihat ve Terakki Partisi'ne kalan: Gölgeye çekilmek, kendini unutturmayı denemek! Üçlünün arkasından kaçıp gitmemi olanlar, ola anüstü bir kongre halinde topla ıp, kasımın ilk günlerinde örgütlerinin da ılı na karar verecekler ve böylece, ttihat ve Terakki Partisi 'nin eski rakibi Hürriyet ve tilafa terk edeceklerdir meydanı; bu sonuncusunun ba nda bulunanlar ise, bo kalan yerleri ele geçirmeye ba lamı lardır.

ttihatçıların, siyaset sahnesini terk ediyormu gibi göründükleri bir sırada aslında, eylemlerini perde arkasında sürdürmeye karar vermişlerdi iyiden iyiye Türkiye'nin,

Mondros Mütarekesi'nde öngörülen i gali daha imdiden ba lamı tı. 1 Kasımdan ba layarak, Mezopotamya'daki n-giliz güçlerinin komutanı olan General Marshall, Musul'un savunulmasıyla görevli birliklerini çekmelerini istedi Türklerden. Aynı günlerde, General Allenby'nin askerleri skenderun'u i gal ettiler; Yunanistan'dan gelen Fransız alayları. Batı Trakya'ya yerle meye ba ladılar; Amiral Calthorpe'un donanması Çanakkale Bo azı'nı a tı. tilaf devletleri, ellerini çabuk tutmaya kararlı idiler: Çatı maların resmi olarak duru undan sonra daha on be gün geçmeden, tilaf devletlerinin sava gemileri stanbul önünde demirlemelerdi ve karaya çıkan birlikler, kentten denetimini ele geçirmilerdi (13 Kasım).

Sadece bir ba langıçtı bu!

Haftalar boyunca, acımasızca bir ölüme götürmek üzere, daha da daralacaktır çember. Fransızlar, 1918'in Aralı ında, sava sürecinde tilaf devletlerinin yaptıkları gizli antla malara uygun olarak, Kilikya'ya el koyacaklardır; 1919 yılının ba larında, Yunanlılar, Do u Trakya'da çe itli stratejik noktalan i gal edeceklerdir; o tarihe do ru, tilaf devletlerinin alaylan, Karadeniz kıyıları ile Orta Anadolu'yu denetim altına alarak arayıp tarayacaklardır; mart ayında, talyanlar, Saint Jean de Maurienne Antla ması'yla kendilerine vaat edilen bölgelerden birini, Antalya ilini ele geçireceklerdir.

Bunlar olurken, 8 ubat 1919'da, General Franchet

d'Esperey, birliklerinin ba ında âlâyı vâlâ ile girer stanbul'a. Be yüz yıl kadar önce, Do u Roma mparatorlu u'na son verdi inde Fatih Sultan Mehmet'in yaptı ı gibi, beyaz bir atın üstüne kurulmu bir halde kenti dola ır Hıristiyanların alk ılan arasında. Bizans'a dönü müdür bu? a aalı bir at gezintisi, tarihin be yüz yılını silip atm ı mıdır? mparatorlu un çe itli azınlık halkları, kendilerine yapılan vaatlere güvenip, büyük devletlerin bir yanm yüzyıla yakın bir süreden beri dü ündükleri büyük payla maya hazırlanırlar en azından. Kafalarda, daha imdiden çizilmi tir sınırlar: Do u Trakya'yı, stanbul'u ve Batı Anadolu'yu içine alan bir Büyük Yunanistan; Karadeniz'de, Hıristiyan halkın oturdu u geni bir kıyı eridinden olu an bir Pontus Cumhuriyeti; kimilerinin, Trabzon'dan Akdeniz'e uzanmasını görmeyi arzuladıkları bir Ermeni Devleti; Küçük Asya'nın ba nında, Toros'la Zagros da lan arasında yayılan bir özerk Kürdistan; Musul, Harput, Diyarbekir ve Urfa ilelerini içeren bir Hıristiyan Asur; Filistin'de bir ulusal Yahudi yurdu; tilaf devletlerinin kışkanç korumaları altına alınm ı Arap toprakları...

Peki ya Türkiye?

1919 yılının ba lanından beri baş kofheransın toplandı ı Paris'te, büyük devletlerin temsilcileri, sultana ba ımlı halklar adına konu an çe itli delegelerin kendilerine sundukları istemlere uyup, Do u'nun haritasını bo una keşip biçmektedirler arka arkaya; ama sonuç aynıdır hep: Tür

kiye, Ermenilere ya da Yunanlılara bırakılmamı Anadolu illeriyle yetinecek ve İngilizlerin, Fransızların ve İtalyanların seve seve denetimlerinde tutacakları nüfuz bölgelerine razı olmak zorunda kalacaktır sonunda.

Açıktır ki, pek de iyi gözle bakmazlar bu ta anlara Türkler. Ancak, ne yapmalı? VI. Mehmet Vahdettin ve hükümeti bu hükümeti, 1919 Martından başlayarak, Hürriyet ve İtilafın başlıca liderlerinden biri, Damat Ferit Paşa yönetecektir olacakları boyun eğme yolunu seçmişlerdir. Kamuoyunun büyük bir bölümünün seçtiği de budur. Yüzyılın başından beri imparatorluğun götüşlemek zorunda kaldığı arka arkaya savaşlardan bitkin hale gelen Türklerin istedikleri tek şey, barıştır artık. Kimi insanlar, bu barışı, pek pahalıya ödemeye bile hazırdırlar. Bazıları, İngiliz koruması kartını oynarlar; bazıları, bir Amerikan mandası yararına mücadele ederler; Fransa'ya ya da İtalya'ya çağında bulunmayı önerenler de vardır. Umutsuzluk ve usanç kol geziyor tartışılmaz olarak.

Ne var ki, direniş yavaş yavaş örgütleniyor her eyeye karşın. İstanbul'da ve her ülkenin belli başlı kentlerinde, yurtsever dernekler hızla çoğalmaya başlıyorlar. Yergi yazılan, el ilanları, telgraflarla yürütürler mücadelelerini; işgal edilen ya da işgal tehdidi altında bulunan bölgelerde, silahla mücadelede de giriyor içine. Kilikya'da, Doğu Anadolu'da, Karadeniz kıyılarında, dağınık çeteler gitgide daha çoktur, gitgide daha cesur.' 1919 Mayıs'ında, Lloyd Georges, Clemenceau ve Birleşik Amerika Başkanı Wilson'u bir araya

getiren tilaf devletleri Yüksek Kurulu, zmir ve yöresini i gal etme iznini verir Yunanlılara. Kamuoyunun, Türkiye'nin suratına indirilen bir amar olarak kar ıladı ı Yunan çıkartması (15 Mayıs), ülke çapında yo un bir heyecana y ol açar ve Türk yurdunu savunma için olu mu çe itli grupların etkinli ine alabildi ine canlılık getirip yüreklendirir.

Öyle de olsa, bu da ınık giri imlere, gerçek bir ulusal direni hareketinin atılım ve çapı nasıl kazandırılacaktır? Yanıt bulabilmesi için bu sorunun, ola anüstü bir insanın yazgısıyla kar ıla ması gerekecektir.

Bir devrimden ötekine

"19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktım. O tarihte, durumun genel görünü ü öyleydi:

Osmanlı împaratorlu u'nun da içinde bulundu u güçler kümesi, genel sava ta yenilmi ti. Osmanlı ordusu, ne yapacağını bilemez durumdaydı her yanda. Çetin ko ullan içeren bir mütareke imzalanmı tı. Büyük Sava 'm uzun yıllan, ulusu bitkin, yoksul bırakmı tı. Halkı genel sava ın içine sürükleyenler, sadece kendi selametlerini dü ündüklerinden, kaçmı lardı (...). Ordunun elinden silah ve cephaneleri alınmı tı (...). tilaf devletleri donanma ve birlikleri stanbul'dadır. Adana ilini Fransızlar i gal etmi tir; Urfa, Mara , Antep'i ngilizler. Antalya'da ve Konya'da, talıyan güçleri vardır. Yabancı subaylar, görevlilerle onlann yardımcılan, etkinliklerini her yana yaymaktadırlar. Son

olarak, 15 Mayıs 1919'da, yani bu açıklamamıza ba langıç noktası olarak aldı ımız tarihten dört gün önce, Yunan ordusu, tilaf devletlerinin rızasıyla, zmir'de karaya çıkarlar. Dahası, ülkenin her yanında, Hıristiyan ö eler, açıkça ya da gizli olarak, kendi çıkarları için çalı makta, devletin çökü ünü hızlandırmaktadırlar böylece."

Mustafa Kemal'in, 1927'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk kongresinde okudu u büyük *Söylev*, bu satırlarla ba lar. Okunu u altı gün sürecek olan bir ırmak söylevdir bu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin 1919 1922 yıllarını, bu pek önemli dört yılın tarihini dile getiren bir tür geni bir bilanço ortaya koyar onunla; Anadolu Devrimi'nin, ça da Türkiye'nin temellerini atma yolunda geli mesi de, i te bu yıllarda oldu.

Samsun'a çıktı nda, otuz dokuz ya nda olan Mustafa Kemal'in parlak bir subaylık dönemi vardır arkasında. stanbul Askeri Okulu'nu kurmay yüzba ı diploması ile bitirdi inde (1904), tugay komutanlı ı rütbesine götüren (1916) bütün kademeleri tırmanmak için sadece birkaç yıl gerekti kendisine. Bu arada, Osmanlı mparatorlu u'nun içine gelip girdi i çe itli sava lara katıldı. 1911'deki tal yan Türk sava nda, Trablusgap'de çarpı tı. 1912'de, Balkan ate inin tam ortasında, Gelibolu yarımadasında bir ile ri tümenin komutanlı ını üstlendi. Büyük Sava 'ın ba larında, Çanakkale savunmasında, insanları yönlendirmede üstün nitelikleriyle belli etti kendisini. Arkasından, Ruslara kar ı sava mak üzere Kafkas cephesine gönderildi; pa

salık rütbesini de orada elde etti. Kısa bir süre sonra, Yıldırım Orduları grubunun komutanı General von Falkenhayn'ın emrine verildiğinde, Filistin'le Suriye'nin savunulmasında, 7. ordunun başında önemli bir rol oynadı.

Peki, şu 19 Mayıs 1919'da, ne yapmaya gelmiştiniz Samsun'a bu parlak subay?

Üçüncü Ordu'ya müfettiş olarak atanan ve pek büyük yetkilerle donatılan Mustafa Kemal'i, VI. Mehmet, Anadolu'da asayişten yeniden başlamakla görevlendirilmiştir; çünkü, tilaf devletlerinin inşaatı galine karşılık kafalardaki mayalanma, tehlikeli boyutlara varmıştır orada. Sultanın elçisi, ünlü *Söylev*'inde sonradan yazacaktır gibi, kafasında bir "milli sır" taşımaktadır gerçekte. Tilaf devletlerince hasım ötekilerin kaynaşmasını sınırlayıp önlemek için, Anadolu topraklarına ayak basması da ildir. Tam tersine, belli etmekte gecikmeyeceğiz amacı, yenilgi sonucu morali derinden derine sarsılmış bulunan Osmanlı Ordusu'na güvenini yeniden kazandırmaktır; bütün direniş hareketlerini, tek bir otorite altında toplamayı denemektir de hedefi. Alt edilecek düman, yabancı inşaatçı da ildir sadece. Daha sonra bunlar okunacaktır Mustafa Kemal'in kaleminden: "Her ne bahasına olursa olsun, Osmanlı hükümetine karşılık, sultana karşılık, bütün Müslümanların halifesine karşılık ayaklanmak ve orduyla bütün milleti başkaldırıya götürmek gerekiyordu." İlerici ve laik bir cumhuriyet kurmayı düşünüyormuydu daha o tarihte? Şu sözleriyle, bunu anlatır gibidir: "Milli mücadelede, başta yurdu yabancı inşaatçıdan kurtarma amacıyla

geli ti i ve basanlar kazandı ı ölçüde, milli egemenli e da-
yanan bir yönetimin bütün ilke ve güçlerini gitgide sefer-
ber etmesi do aldı."

Mustafa Kemal, Anadolu'ya gelir gelmez, usta bir ma-
nevracı olarak, kimi askeri eflerin deste ini aramaya gi-
ri ti. Gözde ki ilikler, özellikle Kâzım Karabekir Pa a ile
eski Bahriye Nazın Hüseyin Rauf Bey, onun safına geçti-
ler çabucak. Mustafa Kemal, kimi adamlannı çevresinde
toplamaya da büyük dikkat gösterdi ve Anadolu'nun do u-
sunda hareket halinde bulunan Kürt eflerinin güvenini de
kazanmaya gayret etti. Resmi görevinin kendisine sa ladı-
ı telgraf aracım bol bol kullanarak, ulusal güçlerin hatın
sayılır bir bölümünü kendi çevresinde toplamak için, sade-
ce birkaç hafta yetti. 22 Haziran 1919'dan ba layarak,
Amasya'dan yollanan ve Türkiye'nin bütün yurtsever ör-
gütlerine seslenen bir genelge ile milletin tehlikede oldu-
unu ilan edecek ve ülkenin içinde bulundu u feci duruma
bir çare bulmakla yükümlü bir milli kongrenin toplanaca-
mı haber verecek durumdadır.

Ku kusuz, tela a dü ülür stanbul'da. Mustafa Ke-
mal'in yönetimindeki hareket kaygılandınıcı görülür; çün-
kü, stanbul'daki rejimin kar ısında olanlar, yalnız ta rada
bulunmamaktadır. Bu muhalifler merkezde, siyasal çevre-
lerin ve idari hizmetlerin de içine sızarlar propaganda ama-
cıyla. Özellikle Harbiye Nezareti'nde, görevlilerin hatm sa-
yılır bir bölümü, gitgide gerçek bir devrimci giri im görü-
nümünü kazanacak olan eye daha imdiden kazanılmı tır.

Tehdidin yükselişinde, Babıâli, Üçüncü Ordu Müfettişine kesin bir emir yollayacaktır sonunda: "Sultan Hazretleri, hemen İstanbul'a dönmenizi buyuruyorlar size." Bu gözdağı verici emre yanıt, birkaç kelimeyledir: "Milletin tam bağımsızlığını elde edeceğüne inan, Anadolu'da kalacağım" (8 Temmuz 1919).

Mustafa Kemal, İstanbul hükümetinin buyruklarına boyun eğmeyi reddetmedi yalnız; onu yaparken, sadece müfettişlik görevlerinden değil, ordudan ayrılmaya da karar verdi. Artık resmi durumunun gerektirdiği bağılıklardan sıyrılmış bir halde, daha büyük bir eylem özgürlüğüne sahiptir; üniformaya bağlı saygınlığı yitirme tehlikesini taşısa da, böyledir.

Merkezi iktidarla bağlarını kopardığı anda, ilk büyük siyasal kavgasını vermek tehlikesini göze alabilir. 1919 Temmuzunun sonlarına doğru, Türkiye'nin doğu illerinden gelen elli dört temsilcinin katılacağı bir kongre örgütleyecektir Erzurum'da. İlk savaştır bu, ilk de zafer! Fırtınalı tartışmalarla ilk on dört gün yanar ve Mustafa Kemal, onlar olurken, "halkın iradesine dayanan bir Milli Meclis'in yaratılmasını ve gücünü yine aynı iradeden alan bir hükümetin kurulmasını" isteyip durur; delegeler de, onun isteklerine tamı tamına uygun bir önerge kabul ederler: "Vatan tektir ve bölünemez. Doğru illeri, ortak bir anlaşma içinde, her türlü yabancı işgal ya da müdahaleye karşı duracaklardır. Sultanın hükümeti, milletin bağımsızlığını ve yurdun

bütünlünü korumakta yetersiz görünürse, devlet i lerinin yürütülmesini ele almak üzere, bir geçici hükümet kurulacaktır."

Bir ay sonra, bu kez yalnız Do u illerinin de il, bütün ülkenin temsilcilerini bir araya getiren bir ikinci kongre toplanacaktır Sivas'ta (4 11 Eylül 1919). Orada hazır bulunanlar, birkaç hafta önce Erzurum'da kabul edilmiş olan kararları onaylayacaklar ve oylanmış metinlerde, sultanın hükümetinin izlediği siyasete karşı eleştirileri daha da artıracaklardır. Türkiye'nin geleceğini böylece kesin çözüme bağlayan bu insanlar, bir kırk kadardır. Ama fazla bir önemi yoktur bunun. Mustafa Kemal'in gözünde, milletin bütününü temsil eder onlar ve görevine, kutsal bir nitelik verir destekleri.

İstanbul'da hükümet, derin üzüntü ile korku arasında sallanır durur. Tamamıyla direniş hareketi, ülkenin parçalanmasını hızlandırma tehlikesini taşıyor mu? Babıâli, Kemalist hareketi, kan ve yağmaya susamış tithatçılar tatifesi diye kamuoyuna sunarak başarısızlaştırmaya kalkacaktır onu. Bu iftiralara Batılı basın da sahip çıkacaktır hemen ve Mustafa Kemal'le arkadaşlanmak, gelecek Ermeni kırımcıların ve daha da tehlikelisi, militan Alman hayranları olarak nitelendirecektir bol bol. tithat ve Terakki Partisi'nin serüveni girişimlerinden bazıları halkı korkutmak içindir bunlar kuşkusuz. Ancak, i in aslı şudur ki, hiç kimse, Anadolu'da, yelkenlerini açmış bir Türk milliyetçiliğinin varlığını bilmez de ildir artık.

1919'un sonlarında, Osmanlı hükümeti, genel seçimleri örgütler ve Mustafa Kemal'in ayağını kaydırmak umdundadır böylece. Seçim, Hürriyet ve tilafın pek beklemediği bir sonuç verir. Yeni Meclis, tilaf devletlerinin Türkiye'ye el koymasına iddetle karşı milliyetçilerden oluşur esas olarak. İstanbul'da toplanan milletvekilleri, 28 Ocak 1920 günü, doğrudan doğruya Erzurum ve Sivas bildirilerine dayanan bir metin kabul edeceklerdir görkemli bir biçimde. "Milli Misak" diye adlandırılan bu belge, Mondros Ateşkesi sırasında dümanca işgal edilmemiş Türktopraklarının bölünmezliğini ilan eder, imparatorluğun Arap eyaletlerinin yazgısının, yerel halkın serbestçe dile getireceği arzuya göre düzenlenmesini ister ve adil ve sürekli bir barın amacıyla çetleli başkokuullar ileri sürer: Kapitalüsyonların kaldırılmasının tanınması; Kars, Ardahan ve Batum illerinin Türkiye'ye geri verilmesi; İstanbul'un güvensizliğini sağlayan kayıtlar gözönünde tutulmak koşuluyla, Boğazlar'da serbestçe gidi geli; son olarak, büyük devletlerce, Türk milletinin tam egemenliği ile başımsızlığının kabul edilmesidir bunlar.

Daha sonraki haftalarda, milliyetçi milletvekillerin görüşü züpekliyi artar, eksilmez. Tilaf devletleri de, gitgide daha kaygılıdır; çünkü, parlamentodaki kaynamaya, ülke çapında gitgide yayılan gerilla eylemleri eklenmiştir. Sonunda İngilizler, Meclis'e girip birçok siyasetçiyi tutuklayarak, *bk büyük darbe* vurmaya karar vereceklerdir (16 Mart 1920). Zarlar atılmıştır o andan başlayarak! Milletvekil-

ri protesto olarak Osmanlı Parlamentosu'nun feshedildi ini ilan edeceklerdir; içlerinden ço u, Ankara'ya gitmeyi ye leyeceklerdir. Orta Anadolu'da bir küçük kenttir Ankara: Mustafa Kemal, kurmayım oraya yerle tirmi tir ve kendi giri imiyle, "ola anüstü yetkilerle donanmı bir Meclis" toplanacaktır orada çok geçmeden.

23 Nisan 1920, tarihsel bir gündür: Türkiye Büyük Millet Meclisi, ilk toplantısını yapar o gün; Kemalistler, bir yıldan beri, bütün gönülleriyle arzuladıkları bu millet ege menli i deyimini koymu lardır Meclis'in adına. Çok geçmeden, Anadolu Devrimi'nin efinin çevresinde, çe itli ufuklardana gelen 400'e yakın insan bir araya gelecektir orada. Ankara'da toplanmı temsilcilerin hepsinin tek bir amacı vardır: galciyi kovmak ve Türk yurdunun parçalanmasını ne pahasına olursa olsun savu turmaktır bu. Ne var ki, bu amaca eri mek için kullanacakları araçlarda anla mı olmaktan uzaktırlar. çlerinden büyük bir bölümü, Mustafa Kemal'in sanca ı altında topla mayı gönülden kabul ederler. Ancak kimileri, onun yerini, ya eski sadrazam Talât Pa a'nı ya da eski Harbiye Nâzın Enver Pa a'nın almasının dü ü içindedirler; ttihatçı liderlerin sürgün yaşamının kısa sürece ini ve yakında âlâyı vâlâ ile yurda döneceklerini umut ederler. Ba kalanmı tek dü ündükleri, Halifeli in ve Sultanlı ın kurtanlmasıdır ve Kemalist hareketin bu amaç için çalı tı na inanıp dururlar. Onlann yanında, sayılan oldukça fazla ba kalan da vardır: Bunlar, ulusal iktidan, Anadolu'da, Bol evik rejim modeli üzerine bi

çilmı ve belirsiz uluslararası devrimci çevrenin desteğinde bir Sovyetler yönetiminin kurulmasına yol açabilir göründü ü ölçüde tatarlar; ama aynı zamanda, panislamizmle pantürkizme, hatta panasiatizme de belba larlar.

Gerçekten, Ankaradaki Büyük Meclis, güçlkle yönetilir durumdadır kurulu biçimiyle: Yürütmenin kararlarını sürekli tartır; yürütme de, muhalefetleri etkisiz hale getirmek ve ulusal harekete ne pahasına olursa olsun belli bir birlik sağlamak için soluk almadan manevra yapmak zorunda kalır.

Bu iç siyasal bölünmeler de ildir yalnız Anadolu hükümetinin varlığını tehdit eden. 1919 yılının sonlarından başlayarak, milliyetçiler, tilaf devletleriyle Babıâli'nin uzaktan yönlendirdikleri bir dizi padi ahçıba kaldırıyı da gö üslemek zorundadılar. Hemen bütün Türk yurdunu kaplamı olan, ama en korkucu ate leri Batı ve Orta Anadolu'da tutu turan bu ayaklanmalar, 1921 yılının başlarına da in birbirini izleyecektir. Kemalistler, ellerindeki güçlerin büyük bir bölümünü mücadeleye sokarak ve ba kaldıranları iddetle cezalandırarak ezebileceklerdir bu hareketleri.

*Sevr Antlaşması 'ndan Lozan Antlaşması 'na:
Türkiye 'nin ölü ü ve yeniden dirili i*

çerdeki mücadelelere, dı ardaki hasma karşı sava ekenir. Ülkenin güneydo usunda, milliyetçi örgütler, Kilikya'ya yerleşmiş Fransızlarla çarpışır: Batı'da, 20 Hazi

ran 1920'de i gal bölgesini belirleyen Milne hattını a mı Yunanlılarla kar ı kar ıydırlar. Kuzeydo u'da, Kâzım Ka râbekir komutasındaki 15. Kolordu, Ermenistan sınırlarında nöbete girer ve Erivan Hükümeti'nin, imparatorlu un çökü ünden yararlanıp ele geçirdi i toprakları geri almak için uygun anı bekler.

Öyle de, nasıl giderleri kar ılanacak bütün bu askeri etkinliklerin?

tilaf devletlerine ve kuyruklarına mücadeleyi sürdürebilmek için, ulusal hareketin elindeki kaynaklar pek yetersizdir. Ku kusuz, Ankara Hükümeti, kendisini tek yasal iktidar olarak görüp, sultanmkinine benzeyen bir vergi mekanizması kurmu tur. Ne var ki, vergi tahsildann sıkıp suyunu çıkardıktan köylüler, Anadolu topra ında çatı mala n sürdürmeye oldukça kötü gözle de baktıklarından, ellerinden geldi ince kaçarlardı yükümlülüklerinden. Öyle oldu u içindir ki, Mustafa Kemal, dı yardımlara ba vurmakta gecikmez: Hindistan'dan Kuzey Afrika'ya, Kahire den Bu hara'ya de in, bütün slam dünyasına propagandacılar yollayarak, Müslümanlardan manevi oldu u kadar mali karde çe yardımla maya ça nda bulunmaya ba lar. Bunun gibi, Türkiye'nin sava tı ı aynı dü manlara kar ı mücadele eden Sovyetler Cumhuriyeti'nin deste ini de ister pek çabuk.

Anadolu'nun Bol evikle tirilmesi gibi hiç de savsak lanamayacak bir tehlikeyi ta ısa da, Ankara ile Moskova arasındaki yakınlı ma, pek yararlı olaca a benziyordu. İlk Rus altın kasalan, 1920 A ustosu'nda geldi Anadolu ba

kentine. Silahlar, cephane ve altın rubleler, Türk Sovyet bağımlılığının yolu üzerine dikilen yığınla soruna karşın, akıp duracaktır artık. Köulların baskısı altında doğmuş bu zoraki evlilik, Türkiye'yle Sovyetler Cumhuriyeti arasındaki sınır anlaşmazlıklarının çözümlenmesini düzenleyen bir "dostluk ve kardeşlik" antlaşmasıyla, 1921 Martı'nda onaylanacaktır da. Kendisine, Kafkas ötesinde istikrarlı bir sınır ve büyük bir Bolşevik yardımı sağlayan bu anlaşmaya varabilmek için, Ankara hükümeti görece düşük bir fiyat ödemek zorunda kalır: Elitelerinde bir Sovyetle tirmeye aday olan Gürcistan'a Batum'u geri verir.

Kemalistler, Anadolu'da iktidareye karşı mücadele için her çabaya başvururken, İstanbul hükümeti, tilaf devletleriyle uzun barış görüşmelerinin içine gömülüp kalır ve Avrupa diplomasisinin kendisine dayattığı diktanın önünde eğilir sonunda. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını onaylar. Kürdistan'dan, Ermeni nüfusun oturduğu illerden, Trakya'dan, İzmir bölgesinden, Suriye'den, Arabistan'dan ve Mezopotamya'dan yoksun bırakılan Türkiye, sınırlanmış hâlâ belirsiz iki devlet, Ermenistan'la Yunanistan arasında sıkışıp kalmış küçük bir Anadolu devletine getirilip indirgenir.

Ulusun zinde güçlerinin tanımayı reddedecekleri bir belgenin altına, Babıâli'nin temsilcilerinin attıkları imzanın kıymeti harbiyesi nedir? tilaf devletlerinde, özellikle Fransa'da, Sevr bantımm ölümüne bir bantı oldu bilinir. Batılı kamoyununun hatırı sayılır bir bölümü, Türkiye'de daya

tilân ko ullan haksız, uygulanamaz, hatta tilaf devletlerinin çıkarlarına zararlı olarak görür. Türklere gelince, en azından imdi bilmektedirler ki, ba kaldırı bayra nını açmakta haklıdır Mustafa Kemal ve kendilerine dü en, sava ı sürdürmektedir. Sevr antla masının büyük de eri u olmu tur: Olan biteni aydınlı a çıkarmı tır; bütün açıklı ıyla göstermi tir ki, Büyük Sava 'ta yenilenlere hiçbir ödünde bulunmamak kararındadır tilaf devletleri.

Mademki sava maktan ba ka yol yoktur, sava acaktır Türkler de!

Çarpı malar, daha iki yıldan fazla sürecektir. Basanlar vardır onlann arasında: Kâzım Karabekir'in 1920 kı ının ba lannda Ermeni güçlerine kar ı kazandı ı zaferle, Kilikya'daki Fransız i galine kar ı giri ilmi çe itli gerilla hareketleri özellikle böyledir; umutsuzluk anları da ya anır onlar kadar. Böylesi anlar, Yunanlılann Kralı Konstantinos'un ordulanna kar ı Batı cephesinde sürdürülen seferlerde doludur özellikle; Yunanlılar kar ısında, Kemalistler, tükeni in iki parmak berisinde olurlar birçok kez. Ancak, 20 Ekim 1920'de imzalanan ve Kilikya'nın bo altılmasını art ko an Ankara Antla ması ile Fransız Türk uyu mazlı ına son verilip de Fransız hükümetini kendi lehine çevirdikten soma, 1922 A ustosu'ndadır ki, Mustafa Kemal, artık zaferden emin bir halde, ünlü emrini verebilecektir: "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"

galciye kar ı, uzun uzun hazırlanan bu son saldırı, i ki hafta sürecektir sadece. Gerçekten, 9 Eylül'den ba laya

rak zmir yeniden fethedilmi tir. Ulusal hareketin ba kanının ordularına gösterdi i hedefe ula ilmı tır: Anadolu ordusu, Ege'nin ba kentinin rıhtımında geçit resmi yapar ve deniz, kaçanların gemileriyle doludur ufka de in; sava bitmi tir. Mondros'tan üç yıl sonra, 11 Ekim 1922'de, Türkler, Mudanya'da, Marmara'nın bu küçük limanında, tilaf devletleriyle yeni bir ate kes imzalayacaklardır. Ne var ki, art ko an bu kez onlardır: Yunanlılara, on be gün içinde, son birliklerini de bo altacaklardır; Müttefikler, stanbul'da ve Bo azlar'da geçici olarak birkaç alay bulunduracaklardır, ancak bu bölgelerin mülki idaresi Anadolu Hükümeti'ne bırakılacaktır.

Sava ın kazanıldı ı u anda, barı sava ını kazanmak kalmı tır Kemalistlere. Bu i , en hünerli stratejilerden birine, büyük bir asker 1921'de, nönü'nde Yunanlılara karşı parlak bir zafer kazanmı tır oldu u kadar, inatçı ve kıvrak zekâlı bir diplomat da olan, nönü'ye bırakılır. Yeni harekât alanı onun, Lozan'da toplanan konferansın ye il çuhalı masasıdır. 20 Kasım 1922 'de ba layan görüşmeler uzun sürecektir orada ve sekiz ay soma bitecektir ancak; güç de yürüyecektir i ler, çünkü ne Paris ne de Londra, açgözlülüklerini bütün bütüne terketmi de illerdir henüz. Bununla beraber, smet Pa a, sa ırlı nı her yöndü ustaca kullanarak, davasını kazanacaktır sonunda.

24 Temmuz 1923 'te Lozan'da imzalanan belge, Sevr Antlaşması'nı alçaltıcı durumunu siler. Bu antlaşma, Türk milletvekillerin 1920 Ocak ında "Milli Misak"ta dile getir

dikleri dileklere alabildi ine uygundur. Antla ma, Do u Trakya ile Anadolu'nun çeki meli yörelerini (zmir bölgesi, Kilikya, Karadeniz kıyıları. Do u illeri) içine alan sürekliliği tanımlanmaktadır Türkiye'ye; azınlıklar sorununa, tam doyurucu olmasa da, en azından kabul edilebilir bir çözüm halkların de i toku u getirir; Türkiye'nin Bo azlar üzerindeki egemenli ini tanıır; son olarak, delegelerin an dıcında yazılı en kılçıklı uyu mazlıklardan birinin, Osmanlı "Düyun u umumiye "sini gidermenin esaslarını koyar. Ankara Hükümeti kimi ödünler vermek zorunda kalmı tır ku kusuz: Kilikya'dan çekilmek zorunda bırakılan Fransızlar, skenderun sanca ını ellerinde tutarlar yine de; yeni bir emre kadar, ngilizler Musul'da kalırlar; Bo azlar, Türkiye'ye geri verilmi tir, ne var ki uluslararası bir komisyon bir denetleme hakkını saklı tatar orası için; kapitülasyonların ortadan kaldırılmasında bile, Batı sonunda resmi olarak tanımını da olsa bunu, devletler arasındaki ili kilerde böylesine köklü bir de i ikli in etkilerini birkaç yıl için sınırlayan geçici hükümler eklenmi tir. Öyle de olsa, bir yerde ayrıntıdır bütün bunlar. Rız olunan özverilere kar ın, Lozan barı ı, bir büyük basandır hiç ku kusuz; öteki devletlerle e itlik temeli üzerinde hareket edecek, ba ımsız, özgür bir millet olarak kendini ortaya koyma olana ını sa lamı tır Kemalist Türkiye'ye.

Açıktır ki, ban antla ması, sultanların imparatorlu u na, Balkanlar'dan Hint Okyanusu'na de in yayılan bu yamalı bohçaya öldürücü bir darbe vurdu. Kimin a ınna gi

debilir bu imdi? Yeniden do u unun bayramım yapan Türkiye min, geçmi teki büyüklü ünün hayaletlerine dökecek gözya ı yoktur pek. Hem soma, imparatorluk, bir süredir, yalnız fiili olarak de il, hukuk bakımından da varlı nı yitirmi tir. Gerçekten, Yunanlılar üzerinde kazandı ı zaferin do urdu u canlılıktan yararlanan Mustafa Kemal, Mudanya Ate kesimin imzalanmasının arkasından, Büyük Meclis'i sultanlı ı kaldırmaya (Kasım 1922) zorlamak için, birkaç hafta bekledi sadece. Di ğı cırdatmaları, duraksamalar oldu ku kusuz. Ne var ki, son direni leri silip süpürmek için, bir sert çıkı yetti Ankara Hükümetimin ba ına. Gerçekten, özellikle öyle konu mu tu milletvekillerine kar ı: "Kimsenin kar ı koyamayaca ı bir olup bittidir söz konusu olan. Bu Meclis'in üyelerinden her birinin, do al hukuka dayanan bu görüş e gelip katılması yerinde olacak. Ters olursa, kaçınılmaz gerçekli in olayları de i meyecektir; ancak, kimi kafaların kopandı ı görülecektir." urası bir gerçektir ki, kullanılan kanıt, "kimi kafaların koparıldı ı nı görme", a ırlıktan yoksun bir kanıt de ildi öyle.

Ne var ki, Lozan Antlaşması sırasında, sultanlık artık yok idiyse de, Türkiye, kesin siyasal temelini de bulamamı tı henüz. Gerçi cumhuriyet, uzun bir süredir kafalardadır; ancak, 29 Ekim 1923'te resmi olarak ilan edilecektir. Birkaç ay soma, 3 Mart 1924'te de, Ankara'nın Büyük Meclisi, sultanlı nı kaldırdı ı sırada ondan ayrı tutulan bir din görevi olarak Halifeli e son vermeyi kararla tırmakla, eski rejiminin son izlerini de silecektir.

Yeni bir ça ın ba langıcı mıdır bu olup bitenler?

Ba ımsızlık sava ımın sona ermesi ile Halifelik görevinin ortadan kaldırılması arasında art arda sıralanan çe itli siyasal de iklikler, Türkiye'nin tarihinde kesin bir dönemecini i aretidirler hiç ku kusuz. Kemalist devrim, ça ını doldurmuş kuramların engeline takılıp kalmadan açılıp serpilebilir artık. Laikli e, ilerici e, bilimsel anlayışı ve Batı'ya açılışı oldu u kadar, ulusal de erler ve geleneklere saygıya da güvenip bel ba layan genç cumhuriyet, esinlenmiş kurucusunun itiyatıyla, gerçekten a kınılı a dü en bir dünyaya, "uygar uluslar" topluluğ u içinde örnek bir rol oynamaya yetenekli bir ülke izlenimini vererek, deri de i ticektir birkaç yılda. Bununla beraber, Türkiye'nin, Mustafa Kemal'le Batılı ça da lı a do ru yürüyüş ü birden hızlanmış olsa bile, onun hakkını tanımak yerinde olur her e-ye kar ın: Tarihin bu hızlanışı daha önceki uzun ve derin yol açılırlara çok ey borçludur. Kemalist devrim, 1930lara do ru ula tı ı doruk noktasında, Jön Türk Devrimi'nin ba arılı bir tekrarı olarak görünecektir hatırı sayılır bir bölümüyle. Ve ça da Türkiye'nin derin kökleri aramaya kalkıldı ında, zamanın akışı daha da gerilere götürülürse, Tanzimat'ın zengin hümüslü topra ına gelip varılır.